

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek

a regionális kutatások periodikus kiadványa, az észak-magyarországi regionális fejlesztés szakmai folyóirata

Megjelenik félévenként az Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, a Miskolci Egyetem Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Kereskedelmi- és Iparkamara támogatásával.

A folyóiratban megjelent tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

XIII. évfolyam 1. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Felelős kiadó:

Dr. Nagy Zoltán
Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Kar

Szerkesztőség:

Észak-magyarországi
Regionális Kutatásokért Alapítvány
E-mail: emorka1@gmail.com
www.emorka.hu

A szerkesztő bizottság tagjai:

Prof.Dr. Benedek József

Bihall Tamás

Dr. Elekes Tibor

Prof.Dr. Kerekes Sándor

Prof.Dr. Kocziszky György

Dr.habil Kotics József

Prof.Dr. Vincze Mária

egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajztudományi Kar, Kolozsvár
elnök, BAZ Megyei Kereskedelmi és Iparkamara
egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Műszaki Földtudományi Kar
egyetemi tanár, Kaposvári Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar
egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar
egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
professzor emerita, Babes-Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Kolozsvár

Főszerkesztő:

Prof.Dr. G.Fekete Éva egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Technikai szerkesztő:

Serdült Balázsne

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A

Nyomdai és Kereskedelmi

Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

<i>Benedek József</i>	4
Centrum-periféria elméletek	
<i>Tóth Géza–Nagy Zoltán</i>	18
Centrum periféria viszonyok Kelet-Közép-Európa térszerkezetében	

TÉNY-KÉP

<i>Veresné Somosi Mariann–Kocziszky György–Fodorné Stunya Edina</i>	32
A szegregációk kialakulásának okai és kezelésének lehetőségei Miskolcon	
<i>Ábrám Tibor</i>	57
Regionális hálózati együttműködés, mint a köznevelési intézményi innovációmenedzsment és tudásmegosztás egyik módszere	
<i>Boros Lajos-Pál Viktor</i>	64
A magyarországi orvosmigráció néhány jellemzője	
<i>Kis Krisztián – Tóth Andrea</i>	73
Az ökoturizmus helyi rendszerének vizsgálata Poroszlón, különös tekintettel a Tisza-tavi Ökocentrum helyi gazdaságfejlesztési szerepének értékelésére	

KITEKINTŐ

<i>Hajdó András</i>	92
Új állam születik? Baszkföld autonómia törekvései	
Hermann Gusztáv Mihály, Zepeczaner Jenő, Elekes Tibor: Udvarhelyszék közigazgatás és története. (<i>Kocziszky György</i>)	105

ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK/ SUMMARIES	107
--	-----

Szerkesztői előszó (Preface)

A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek terhét az ókortól hordozza magával az emberiség. A tér megosztottsága, azaz az átlag alatti és feletti teljesítmények, egzisztenciális viszonyok, stb. okainak feltárása, az ebből adódó problémák megoldása permanens feladatot jelent a szociológia, az urbanisztika, a városgazdaságtan és –politika, az egészség és szociális ügyek művelőinek. Empirikus vizsgálatok sokasága igazolja, hogy Francois Perroux francia közgazda nevéhez kötődő pólus és periféria kérdésköre nem absztrakció, hanem a mindennapok problematikája. A globális és nemzeti, valamint lokális szinten egyaránt jelentkező tartós differenciák hatására megindult mozgásokat (pl.: migráció, elszegényedés, szegregáció stb.) nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert sem az érintettek, sem pedig a piac nem képes önmagában a problémák kezelésére.

A témának különös aktualitást ad, hogy a 2008-as pénzügyi, majd az annak hatására kialakult reálgazdasági válság egyaránt érintette a pólusokat és a perifériákat is. Az empirikus vizsgálatok azonban azt igazolják, hogy amíg a központi helyek lassan, de biztosan újra visszanyerik pozícióikat, addig a perifériák felzárkózási esélyei tovább csökkentek.

Nem véletlen tehát, hogy folyóiratunk 2016. évi első számának témájául a centrum és periféria kérdéskörét választottuk. A téma (sok más esethez hasonlóan) korántsem tekinthető lezártnak, mint az a következő oldalakon olvasható tanulmányainkban felvetett kérdésekből is kiderül.

Miskolc, 2016. április

Prof. Dr. Kocziszky György

TANULMÁNYOK

Benedek József

Centrum-periféria elméletek

A centrum-periféria modellek az egyenlőtlen földrajzi fejlődést magyarázó elméletek egyik markáns kategóriája, amely az elmúlt évtizedekben sokat veszített befolyásából, elsősorban a közpolitikákat uraló neoliberális koncepciók népszerűvé válása miatt. Tanulmányunkban újból áttekintjük a centrum-periféria modelleket és lehetséges revitalizációjuk mellett érvelünk.¹

Kulcsszavak: egyenlőtlen térbeli fejlődés, gazdasági fejlődési modell, centrum-periféria modell.

Jelkód: R11, F02

1. Wallerstein centrum-periféria modellje

Az elmúlt évtized során felerősödő gazdasági és társadalmi polarizáció, a 2007-et követő pénzügyi és gazdasági válság megkérdőjelezte az addig uralkodó fejlődési modellek magyarázó- és prediktív képességét egyaránt (Hadjimichalis - Hudson, 2014). Ilyen körülmények között érdemes újraértelmezni olyan fejlődéselméleteket, amelyek kissé feledésbe merültek. Ebbe a körbe tartoznak a centrum-periféria modellekre épülő elméletek, amelyek alapjait Immanuel Wallerstein dolgozta ki (Wallerstein, 1974). Wallersteina gazdaság, a társadalom és a politika átfogó, úgynevezett globális rendszerének elméletét adja, amelybe a ciklikus evolúció elméletének egyes gondolatait is integrálja. Azokat a régiókat (államokat) tekintik centrumnak, ahol nagy az innováció sűrűsége, amelyek aktív szerepet töltenek be a nemzetközi kereskedelemben, tőkeexportőrök, magas bérezési szinttel, nagy munkatermelékenységgel és változatos termelési struktúrákkal rendelkeznek, ahol a szolgáltatások és az ipar, valamint a stabil politikai rendszer dominál. A perifériák azok a régiók (államok), ahol alacsony az innovációk sűrűsége, innovációt importálnak, amelyek passzív szerepet játszanak a nemzetközi kereskedelemben, tőkeimportőrök, alacsony bérszínvonalúak és munkatermelékenységük, kevésbé változatos termelési struktúrájuk, ahol a mezőgazdaság, valamint egy instabil politikai rendszer dominál. Ezért a perifériákat függőségi kapcsolatok kötik a központokhoz. Amint látható, a „centrum” és „periféria” terminusokat inkább az államok nemzetközi összehasonlítására használják. Ezen a szinten több, különböző megnevezés alatt ismert térbeli gazdasági modell különül el: „Észak”, a fejlett államok, ez a központ államait tömöríti (USA, Kanada, EU-tagállamok, Ausztrália, Japán), illetve „Dél”, a gyengén fejlett államok vagy a harmadik világ országai, ez a világgazdaság perifériáján található államokat tömöríti (az afrikai és ázsiai országok nagy része). Illúzió azt hinni, hogy a perifériák eltűnnek a világszisztémából, ha megfelelő fejlesztési politikákat dolgoznak ki és ültetnek át a gyakorlatba. Gyakorlatilag a centrumléte a periféria létre és működésére redukálható. Wallerstein három olyan okot említ, amiért a periféria nem tűnik el (Wallerstein, 1993):

- a periféria kapitalista vállalkozói a világgazdaságban szeretnének maradni;
- a központi vállalkozóknak szükségük van a periféria erőforrásaira a növekedéshez (telkek, népesség, nyersanyagok stb.);
- a központnak szüksége van a periféria néhány termékére, amelyek bizonyos földrajzi vagy a munkaerővel kapcsolatos megfontolásokból nem valósíthatók meg más régiókban.

Az olyan államok besorolásának lehetetlensége miatt, amelyekre mindkét gazdasági kategória tulajdonságai jellemzőek, a szakirodalom a világgazdaság egy fél-perifériáját is megkülönbözteti

¹A tanulmány a 2006-ban megjelent *Területfejlesztés és regionális fejlődés* (Benedek, 2006) egyik alfejezetének átdolgozott verziója.

(kelet-európai államok, Oroszország, Kína, Szaúd-Arábia, Dél-Afrika, Brazília, Argentína, Mexikó stb.).

A modern világrendszer egyik alapvonása a munka hierarchikus és térbeli megosztása, a gazdasági tevékenységek változatos lokalizációja. Mindegyik régiótípusnak sajátos gazdasági szerepe van. A helységek és régiók gazdasági erejét az állam e rendszeren belüli ereje határozza meg. A többi államhoz viszonyítva, erre növekvő vagy csökkenő mobilitás lehet jellemző. A pozícióváltások a hanyatlási vagy stagnálási időszakokban következnek be. A fél-periféria államai azok, amelyekre általában növekvő vagy csökkenő mobilitás jellemző, amelyekben a mobilitást elsősorban az állam tevékenysége határozza meg, pontosabban az állam politikája, mely az egyik legfontosabb beavatkozási tényező. Ugyanaz a politika egyes államokban felemelkedéshez vezet, de nem mindegyikben, mivel az egyik sikere útját állja a másik lehetőségeinek. Tehát a centrum-periféria pároson alapuló gazdasági hierarchia a tér globális szintű rendezését tükrözi, dinamikus konstrukció, abban az értelemben, hogy az államok megváltoztathatják státuszukat periférikus státusból központi státusszá, vagy fordítva. A változások a szomszédos szinteket érintik: periféria – fél-periféria, növekvő tendenciával (a kőolajexportőr arab államok), vagy fél-periféria – centrum, növekvő (Szingapúr, Tajvan) vagy csökkenő tendenciával. A középkori Spanyolországnak központi gazdasági pozíciója volt erős politikai rendszerének, Amerika meghódításának és a nemesfémekkel való transzatlanti kereskedelemnek köszönhetően, miután a XVII., XVIII. és XIX. században és a XX. század első két harmadában szemi-periféria szerepét töltötte be (a birodalom megfeneklése miatt V. Károly uralkodása idején: 1519–1557), majd utólag ismét a központba került az EU-integráció után.

E rendszeren belül lehetnek hegemoniai helyzetek is, amelyekben egy központi állam pozíciója megerősödik, annyira, hogy a többi központi államot is dominál. A hegemonia ritka helyzet: az első állam, amely ilyen pozícióval rendelkezett, Hollandia volt 1625 és 1675 között, melyet az Anglia és Franciaország közötti versengés időszaka követett. Az 1750–1815 időszakban több tényezőnek köszönhetően Anglia megelőzi Franciaországot (uo.): az angol állam viszonylagos erejének állandó növekedése, társadalmi kompromisszum létrejötte a vezető társadalmi osztályok között, nacionalista gazdasági politika bevezetése, dinamikus külkereskedelem, kiterjedt gyarmati rendszer megvalósítása, tengeri terjeszkedés stb. Végül Anglia hegemonikus szerepét az USA vette át, míg a köztük lévő verseny 1873–1945 között zajlott. Tulajdonképpen a hegemonia többet jelent, mint a központ része lenni: a hegemonikus állam termékei versenyképesek a többi központban található állam piacán is, ami a világgazdaság, a szállítás, a biztosítások, a pénzügyek és a kommunikáció dominálását vonja maga után. Ennek megvalósítására olyan erős állam szükséges, amely saját termelőinek érdekeit figyelembe véve befolyásolni tudja a termelési tényezők áramlását.

Meg kell jegyezni, hogy Wallerstein elemzése a kapitalizmus történetére vonatkozik, úgy véli, hogy két típusú világrendszer létezik:

– a régiók többsége számára egyetlen politikai rendszerrel rendelkező világimpériumok;

– egységes politikai rendszer nélküli világgazdaságok. A modern időszak előtt ezekben magas volt az instabilitás szintje, és szétestek vagy impériummokká alakultak. A modern világrendszer alapvonása, hogy nem változott világimpériummá, a kapitalizmusnak nevezett gazdasági szervezési formának, és főként ennek politikai oldala miatt, mivel a világrendszer több politikai rendszert tartalmaz. A gazdasági tényezők olyan területen fejtik ki hatásukat, amely kiterjedtebb, mint amelyet egyetlen politikai rendszer teljességében ellenőrizni képes, ez lehetővé tette a világrendszer állandó gazdasági terjeszkedését. A modern világrendszer fennmarad, mivel a világgazdaságból hiányzik egy központi politikai mechanizmus.

Európában a modern világrendszer kapitalista világgazdaság formáját öltötte a XVI. század során, és a következők jellemezték (uo.):

- földrajzi terjeszkedés az egész világban,
- ciklikus evolúció,

- a gazdasági szerepek változó földrajzi lokalizációja (egyres központi, periférikus és szemi-periférikus régiók növekedése és bukása),
- változás a technológiai haladás és iparosodás következtében,
- új társadalmi osztályok kialakulása (tőketulajdonosok, munkások stb.).

A világgazdaság méretét a technológia színvonala, valamint a szállítási és kommunikációs rendszer fejlettsége határozza meg. A gazdasági funkciók földrajzi (ökológiai) okok miatt és a munka társadalmi szervezése következtében oszlanak meg egyenlőtlenül. Wallerstein különbséget tesz a világgazdaság központjában található államok, szemi-perifériák és periférikus övezetek (nem államok!) között, mivel a periférián az állam nem létező (gyarmatok) vagy gyenge (újgyarmat). A helyi/regionális/nemzeti identitás és kultúra (nyelv, vallás, életstílus) kialakulása/építése a helyileg domináns osztályok érdeke, amelyek ezáltal próbálják a figyelmet a társadalmi konfliktusokról a külső konfliktusokra terelni, helyi/regionális/nemzeti szolidaritást teremtve a külvilág ellenében.

A területfejlesztés szempontjából fontos, hogy a központ-periféria modell minden államon belül reprodukálódik, az állam nemzetközi összehasonlításban elfoglalt státuszától függetlenül. Ez különböző formákat ölthet: észak-dél (Olaszország és Németország a klasszikus példa erre), nyugat-kelet (Magyarország, Kína) stb., a központi és periférikus típusú régiók lokalizációjának függvényében. Romániában ez a modell megkétszereződik a főváros délkeleti fekvésének köszönhetően, ehhez hozzáadódik a nyugati részek (Bánát és Körösök vidéke főként, de Erdély is) és a keleti részek (Moldva, Havasalföld) közötti különbség.

Meg kell említenünk azt az általános gondolatot is, mely szerint valamely állam nemzetközi összehasonlításban elfoglalt státusza meghatározza az interregionális fejlődésbeli különbségek nagyságát. Így a legnagyobb interregionális különbségek a fél-periférikus államokra jellemzők, míg a központi és periférikus államokban ezek a különbségek kisebbek. A magyarázat a központi államok esetében abban rejlik, hogy az összes régió erőteljesen integrálódik a nemzeti és globális gazdasági rendszerbe, és bizonyos életstandardok minden régióban egységessé válnak, ehhez – elsősorban az EU-tagállamokban – hozzáadódik a regionális politika és az újraelosztáson alapuló politikai rendszer. A periférikus államok esetében a gazdasági fejlődés ritmusa nem magas, ekképpen a régiók közötti különbségek alacsony szinten maradnak, míg a fél-perifériák gazdasági fejlődése állandóbb, és általában a városi régiókba polarizált.

2. A polarizációs és függőségi elméletek

Ezek közé sorolhatók a klasszikusokként számon tartott Gunnar Myrdal, Albert O. Hirschman, François Perroux, Joseph Schumpeter első munkái is, valamint ezek továbbfejlesztése. A neoklasszikus elméletektől eltérően, ezen elméletek szerint a szabad piac (vagyis az állam minimális beavatkozásának) feltételei között az interregionális fejlődésbeli különbségek nőnek, az egyik vagy másik régió által elért előnyök fokozatosan gyarapodnak, kiváltva ezzel a társadalmi-gazdasági fejlődés regionális és szektorális polarizálódását. Ezt a kumulatív folyamatot olyan egymással összefüggő gazdasági változók pozitív módosulása váltja ki, mint: a kereslet, a jövedelem, a befektetések vagy a termelés (Schätzl, 1998). Például, ha valamely régióban egy új befektetés valósul meg gyár formájában, ez fontos változásokat idéz majd elő: új munkahelyek, a munkanélküliségi ráta csökkenése, a jövedelmek növekedése, a fogyasztás, és ennek következtében a termékek és szolgáltatások iránti kereslet növekedése, a szolgáltatások és az újonnan létesített gyár ellátásával és működésével kapcsolatos iparágak fejlődése, a helyi közigazgatás bevételeinek növekedése, a közinfrastruktúra fejlődése, a lakhatási feltételek javulása, pozitív migrációs szaporulat stb. Egyik változó módosulása (befektetések jelen esetben) tehát láncreakciót, egy kumulatív polarizációs folyamatot indít el. Természetesen a fenti példában számos részlet figyelmen kívül maradt (pl.: a vállalat mérete, az alkalmazottak száma, a termelés volumene, bérek stb.).

A polarizációs elméletek szerint az interregionális egyenlőtlenségek fokát a centrum régiók által gyakorolt abszorpció és diszperzió hatások intenzitása határozza meg. Az abszorpció hatások a mobilis termelési tényezők (munkaerő, tőke) periférikus régiókból a centrum felé irányuló migrációja révén nyilvánul meg. A diszperzió hatásoknak ellenkező, pozitív hatása van a periférikus régiók szempontjából, amelyek hasznot húznak az innovációk, a termelési kapacitások vagy a szolgáltatások központi régiókból a perifériák felé történő térbeli terjedéséből. Általában az abszorpció hatások magasabb intenzitásúak, mint a diszperzió hatások, ami az interregionális különbségek folytonos növekedését váltja ki, azzal a megjegyzéssel, hogy a fejlett társadalmakban csökkennek a különbségek, elsősorban a szállítási és kommunikációs infrastruktúra fejlődésének és a szállítási költségek csökkenésének hatására.

A különböző szinteken bekövetkező gazdasági változások kiválthatják nemrégiben virágzó régiók (pl.: a régi ipari régiók) válságát és más, a múltban kevésbé fejlett régiók felemelkedését, amelyek jobban alkalmazkodtak az új konjunktúrához. Tulajdonképpen a polarizációs elméletek egyik alapfogolata, hogy a polarizált fejlődés a növekedési tényezők (a munkaerő, a tőke vagy alkalmazott technológiák, a regionális infrastruktúra, a befektetési és fogyasztási funkciók, a természeti erőforrások, a humán tőke stb.) differenciált regionális eloszlásán és a termelési tényező korlátozott mobilitásán alapszik. Ugyanakkor úgy tekintik, hogy a függőségi hatás mind a vállalatok, mind pedig a régiók között jelen van, és azok a régiók, ahova az innováció koncentrálnak, előnyösebb helyzetben vannak. Más szóval egy régió fejlődése nagymértékben azoktól a jelenségektől és folyamatoktól függ, amelyek más régiókban következnek be, és létezik egy centrum-periféria típusú interregionális függőségi viszony.

Észrevehető, hogy az elmélet, a függőségi hatásnak köszönhetően, a centrum-periféria különbségek és a gazdasági régiók különböző fejlettségi szintjének magyarázására is alkalmazható. Ez utóbbi szempontból, meg kell említenünk a F. Perroux által kidolgozott és J.-R. Boudeville, J. R. Lasuén (uo.) továbbfejlesztett növekedési pólus fogalmát (Perroux, 1950, 1988). Eszerint a növekedési pólusok olyan polarizált régiókban (egy vagy több csomóponttal rendelkező funkcionális régió) elhelyezkedő városok, amelyekben a szekundér szektor valamely vállalata vagy gazdasági ágazata növekedési folyamatot idéz elő, új inter- és intraregionális kiegyensúlyozatlanságokhoz vezetve. Ezeknek a növekedési pólusoknak számos jellemzője van: a regionális vagy nemzeti átlag fölötti növekedési ráta, nagy részesedési arány a megvalósított termékek piacából, magas integrációs szint, melyet az előre és hátrafele irányuló kapcsolatok által kiváltott hatások összegével mérnek. Következésképpen az a hipotézis kerül elfogadásra, amely szerint a szektorális polarizálódás velejáró hatása a térbeli vagy regionális polarizálódás is. A polarizációs hatások annál nagyobbak, minél inkább sikerül a kulcsiparnak vagy kulcsvállalatnak nagyszámú horizontális kapcsolatot létesítenie más gazdasági ágazatokkal és a régió társadalmi, kulturális és politikai környezetével, valamint abban a helyzetben, amikor a termelés fontos részét a régió kívülről importálja. A vaskohászatot a növekedés egyik kulcsszektorának tekintették számos szektorális és térbeli kapcsolatának, valamint importhelyettesítő hatásainak köszönhetően.

A fejlődés növekedési pólusokba történő koncentrállódásának oka a termelési tényezőknek a külső kereslettel szembeni lokalizációs előnyeiben rejlik, így a fejlődés perifériák felé történő terjesztése is bekövetkezhet bizonyos telephelyek versenyképességének, a termelési tényezők térbeli eloszlásának függvényében. Sőt, úgy vélik, hogy a társadalom fejlődése során térbeli fejlődési tendencia figyelhető meg, a térben szétszórt növekedési pólusok felől az első generációs növekedési központok közötti fő szállítási útvonalak mentén megjelent fejlődési tengelyek felé.

A polarizáció fogalmának és a polarizációs elméletek kifejlesztése J. R. Lasuén nevéhez fűződik, aki úgy véli, hogy a gazdasági fejlődés a technológiai innovációs folyamatra és ennek alkalmazására korlátozódik (Lasuén, 1973). Az innovációk és alkalmazásuk térben egyenlőtlenül eloszló, új fejlődési impulzusok megjelenését váltják ki. Ez a fejlődési folyamat egy innovációs szektorális pólusok által képviselt idősíkot és egy városi pólusok által képviselt térbeli síkot tartalmaz. E síkok között intenzív kölcsönhatások léteznek. Így a térbeli sík, pontosabban az

urbanizációs szint és a városi hálózat meghatározzák az innovációs folyamat differenciálódását. Az innovációk viszonylag kis számú, a fejlett gazdaságokban található világszintű városi központban koncentrálódnak (London, Párizs, New York, Tokió stb.), míg az innovációk terjesztése és adaptálása révén a többi gazdaság és városi központ számára a gazdasági fejlődés kívülről meghatározott. Az adaptáció intenzitása és gyorsasága az adaptáló környezet (vállalkozók, népesség, közigazgatás stb.) innovatív képességétől, valamint a kommunikációs infrastruktúra fejlettségi szintjétől függ, és ezáltal közvetlen kapcsolatban áll az államok fejlettségi szintjével. A nagy- és közepes városokba való koncentrációjának, valamint terjedésének és adaptálásának köszönhetően az idősí, vagyis az innovációs folyamat is nagy hatással van a térre, ami mind a polarizációs, mind a városi hierarchia strukturálási folyamatát fokozni fogja (a hierarchiai szintek közötti különbségek növekedésével).

A polarizációs elméletek tehát megfelelőbb keretet biztosítanak a regionális fejlesztés elemzésére. Ezek fő gondolata, nevezetesen az interregionális különbségek folyamatos növekedése, megfelel a jelenlegi empirikus tanulmányok eredményeinek. Ilyen körülmények között a polarizált fejlődés negatív hatásainak egyedüli ellensúlyozási módszere a regionális politika és a területfejlesztés által kínált mechanizmusok gyakorlati alkalmazása.

3. Az evolucionista-történelmi elméletek

Az evolucionista-történelmi elméletek történelmi és térbeli kontextusban írják le a gazdasági és társadalmi fejlődési irányvonalakat, a gazdasági, demográfiai, politikai és szocio-kulturális tényezők kombinálása alapján.

Az első evolucionista elméletek közül megemlíjtjük Walt W. Rostow elméletét, mely szerint gazdasági szempontból minden társadalom besorolható a következő öt növekedési fázis egyikébe (Rostow, 1971):

- a hagyományos társadalom (a XVII. századig), amelyre minimális gazdasági növekedés, a primer szektor tevékenységeinek dominanciája (mezőgazdaság, vadászat, halászat, gyűjtögetés), a tudomány és technológiák alacsony fejlettségi szintje, a termelékenység alacsony szintje, alacsony társadalmi és térbeli mobilitás jellemző;

- az átmeneti társadalom a XVII. században kezdődik, amikor létrejönnek a gazdasági fejlődés feltételei a társadalom minden alrendszerének radikális változása révén. A fő növekedési szektorok a mezőgazdaság, a bányászat, az ipar és az infrastruktúra, amelyek élvezik a fejlődés és a tudományos ismeretek alkalmazásának pozitív hatásait, valamint a dinamikus és terjeszkedőben lévő globális piac előnyeit. A befektetési ráta növekedését fontos tényezőnek tekintik a növekedés kiváltásában, valamint az állam szerepének megerősödésében a nemzeti államok létrehozása és/vagy egy erős gyarmati hatalom kialakítása által. Az első állam, ahol megteremtődtek a növekedés feltételei, Nagy-Britannia, amely kedvező természeti erőforrásokkal, megfelelő társadalmi és politikai struktúrával, kiterjedt kereskedelemmel rendelkezett. Mégis, Rostow megjegyzi, hogy az államok többségében a változási impulzusok exogén jellegűek voltak;

- a gazdasági fejlődés („take-off”) a technológiai újítások bevezetésének és a GDP minimum 10%-át képviselő befektetések megvalósításának feltételei mellett következik be. A legfontosabb növekedési szektor a szekundér szektor, pontosabban néhány iparág (vaskohászat, textilipar stb.), de csak a megfelelő politikai, társadalmi és intézményi feltételek megteremtése esetében. Rostow szerint a mezőgazdasági termelékenység növekedése is meghatározó az általános gazdasági fejlődés szempontjából. Következésképpen a mezőgazdaság fokozatosan elveszti létfenntartási jellegét, és nagymértékben kereskedelmivé válik. Ezt a stádiumot Anglia a XVIII. század végén, más európai államok (Belgium, Franciaország, Németország) és az USA a XIX. század közepén, míg Oroszország, Japán vagy Kanada a XX. század végén érték el;

- az érettség fázisában az erőforrásokat maximális hatékonysággal használják fel a tudomány és a technológia fejlődése alapján, a befektetések aránya a GDP-ben eléri a 10-20%-ot, a termelés és az egy főre eső jövedelem folyamatosan növekednek, új növekedési ágazatok jelen-

nek meg (gépipar, vegyipar, elektrotechnikai ipar stb.). Tulajdonképpen ez az a fázis, amelyben egy hatékony gazdaság bizonyítja új helyzetekhez való alkalmazkodási képességét. Ez a fázis a gazdasági fejlődés kezdete után 60 évvel érhető el, és Rostow megjegyzi, hogy nem kívánja ezen időtartam dogmatikus kiterjesztését az összes társadalomra, mivel ez a sajátos feltételek függvényében változhat;

- a tömegfogyasztás fázisa, melyre a termékek és szolgáltatások tömeges fogyasztása, magas fejlettségi szint, az állam külföldi befolyásának növekedése és a jóléti társadalom létrehozása vagy megerősítése jellemző.

Nyilvánvaló térbeli összetevővel rendelkezik a John Friedmann (Schätzl, 1998) által kidolgozott elmélet, mely szerint minden fejlődési fázisra egy sajátos térbeli struktúra jellemző:

- a pre-indusztriális evolúció szakaszában a térbeli struktúrára a települések nagy funkcionális elszigeteltsége, a települések közötti funkcionális kapcsolatok alacsony intenzitása, térbeli egyensúly jellemző;

- a kezdetleges iparosodás szakaszában a térbeli struktúrát a fő városok (a második méretben legnagyobb városnál minimum 5-6-szor nagyobb lakossággal rendelkező városok) dominálják, és ezek tömörítik a gazdasági növekedést és a mobilis termelési tényezőket (tőke, munka, műszaki fejlődés);

- az előrehaladott iparosodás szakaszában nemzeti alközpontok jönnek létre, és a központ-periféria típusú térbeli struktúra többközpontúvá alakul, számos központ bekerülve a növekedési folyamatba;

- a poszt-indusztriális szakaszra a térbeli rendszerek közötti interdependencia megjelenése jellemző, a regionális különbségek minimálisra csökkennek a perifériák többségének gazdasági integrációja folytán, és újabb térbeli egyensúlyhelyzet jön létre.

Hasonló módon strukturálódik a Harry W. Richardson (uo.) által kidolgozott fordított polarizáció elmélete (hipotézise), mely a következő modellt írja le a gyengén fejlett országokra vonatkozóan:

- az első szakaszban a gazdasági fejlődés visszaszorul – néhány nagy lokalizációs előnyöket élvező központra vagy régióra (nagy piac, kikötők, kedvező természeti erőforrások stb.). Ezen régiók felé migrálnak a belső mobilis termelési tényezők, és a külföldi befektetések többsége. Következésképpen olyan központ-periféria modell kialakulására kerül sor, amelyben a növekedés erőteljesen a központba koncentrálódik, illetve a központ és periféria közötti egyenlőtlenségek hatalmasak;

- a fejlődés második szakaszában bekövetkezik a régiókon belüli vagy a központi régiók decentralizációja, melyet az agglomerációs hátrányok hatása vált ki: slummok, mármint rendkívül alacsony életszínvonalú lakóövezetek megjelenése, az ingatlanárak növekedése, a szállítási hálózatok túlszűfolttsága, nehézségek a közszolgáltatások hatékony megszervezésében stb. Az említett hátrányok fő gazdasági hatása a termelési költségek növekedése a központokban, ami a termelési kapacitások szatelitvárosok felé vagy a központok közvetlen befolyási övezetébe történő migrációját idézi majd elő;

- a harmadik szakasz a Friedmann modelljében már a második szakaszban megjelenő interregionális decentralizációnak, nemzeti alközpontok megjelenésének felel meg. A perifériák nagyvárosaiban, az infrastruktúra javításával, a helyi erőforrások alacsony kezdő költséggel való kiaknázásával, a jövedelmek, a piac méretének növekedésével stb. megjelennek a gazdasági növekedés feltételei. Más szóval, bizonyos periférikus régiók központjaiban agglomerációs előnyök alakulnak ki, amelyek a központi régiók agglomerációs hátrányainak növekedésével a befektetési hullámok központi régiókból a periférikus régiókba való migrációját váltják ki, ezt a munkaerő migrációja követi majd. Ez az interregionális decentralizáció ugyanakkor a tér fordított polarizációját váltja ki, és innen származik az elmélet megnevezése is. A legékezebb példa az USA-t érintő ipari decentralizáció a hetvenes és nyolcvanas években (lásd a második fejezetet);

– a negyedik szakaszban megismétlődik a második szakasz intraregionális decentralizációja, azzal a különbséggel, hogy ez az új alközpontok befolyási övezetében következik be, és végső hatása a kiegyensúlyozott városi rendszer megjelenése, valamint a régiók közötti fejlődésbeli különbségek fokozatos csökkenése.

W. Ritter elmélete (1993) a városi régiók megjelenését és fejlődését magyarázza. A klasszikus és neoklasszikus elméletektől eltérően úgy tekinti, hogy a gazdasági térség a népesség és az erőforrások eloszlásának szempontjából nem homogén (ami lényegesen befolyásolja a piac jellemzőit). A városi régiók négy evolúciós szakaszát különbözteti meg:

– az első szakaszban az ipari fejlődés a proto-indusztriális, még a feudális korból származó városi funkciókkal rendelkező regionális központokon alapszik, amelyek a történelem során jelentős humán és gazdasági tőkét halmoznak fel;

– a második szakaszban, a fejlődés során, egyes vállalatok a proto-indusztriális központokból periférikusabb telephelyek felé migrálnak, kezdetben bizonyos nyersanyagok és primer erőforrások, majd a munkaerő alapján. A proto-indusztriális központoktól távolabb eső telephelyek esetében a létező erőforrások megkövetelik a nyersanyagok helyszínen történő feldolgozását, és így másodlagos városi-ipari központok jönnek létre, amelyeket majd közlekedési hálózatok kötnek össze az eredeti ipari központokkal. Következésképpen a másodlagos központok körül ipari régiók alakulnak ki, melyeknek dinamikája az agglomeráció pozitív hatásaitól függ;

– a termelési egységek térbeli szóródása az elsődleges és másodlagos központok vonzáskörzetében a harmadik szakaszban új másodlagos központok megjelenését, a többi központtal összekötő közlekedési hálózat fejlődését váltja ki, és a diffúziós folyamat egyre inkább a periféria felé tolódik;

– a városi régiók dinamikájának utolsó szakaszát új, innovatív iparágak megjelenése, illetve más, ipari relikviákként is ismert iparágak hanyatlása határozza meg, és a regionális lokalizációk állandó újraértékelési és átütomezési folyamatának lehetünk tanúi, mind intraregionális szinten, mind pedig globális vagy nemzeti összehasonlításban.

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy az evolucionista-történelmi elméletek jelentős mértékben hozzájárultak a gazdasági folyamat beható megértéséhez több, nem kvantifikálható fejlődési tényező (társadalmi-történelmi tényezők) kombinálásával, valamint a fejlődési folyamat térbeli-időbeli síkjának kihangsúlyozásával. Különösen a térbeli diffúzió és a térbeli agglomeráció folyamatának tulajdonítanak központi szerepet. Mindezek ellenére bizonyos hiányosságok jellemzik, amelyek a következőkhöz kapcsolódnak: leíró jellegük, a modern gazdaságok evolúciójának leírására és magyarázására való hajlam, a gazdasági folyamat lineáris-aszcendens leírásának tendenciája (az idő végtelen kategória lévén, az evolúció nem fejeződik be egy adott szakasszal); a stagnálási vagy éppen a dezindusztrializációs és agrarizációs (bizonyos Kelet-európai átmeneti gazdaságok esete) szakaszok magyarázásának elhanyagolása; néhány elméletben (Friedmann, Richardson) az első és utolsó szakasz olyan egyensúlyhelyzeteket fejez ki, amelyekben az interregionális különbségek nullára csökkennek, azonban ezek ideális és a valóságban nem létező helyzetek.

4. A reguláció elmélete

A reguláció elméletét (*regulation theory*) az 1970-es években dolgozták ki, a franciaországi gazdasági és társadalomtudományok képviselői (Alain Lipietz, Daniele Leborgne, Frank Moulaert stb.), majd utólag a földrajztudományok területén is megjelent (Erik Swyngedouw, Steve DiGiovanna, Stefan Krätke stb.). A szabályozás elmélete hozzájárult az új politikai gazdaságtanhoz, és a neoklasszikus elmélet, valamint a strukturális marxizmus kritikájaként jelent meg (Krätke, 2001). Ezekkel, valamint a történelmi-evolúciós elméletekkel szemben, a szabályozás elmélete nemlineáris magyarázatot vázol föl a kapitalista társadalmak szakaszos területi-időbeli dinamikájára vonatkozóan, olyan történelmi formációk megjelenése és evolúciója alapján, amelyekre egy sajátos akkumulációs rendszer és minden egyes formációhoz kapcsolódó sajátos sza-

bályozási módozat asszociálása jellemező. Az akkumulációs rendszer makro-gazdasági fogalom, amely a kapitalista növekedés stabil fázisait jelöli meg, és olyan intézményi formákon alapul, amelyek az eltérő érdekekkel rendelkező társadalmi rétegek közötti kompromisszum eredményeként jöttek létre. Ezek az intézményi formák magukban foglalják: a domináns termelési modellt, bizonyos technológiák felhasználását, a gazdaság ágazati struktúráját, termelési fogalmakat és stratégiákat (együttműködés, verseny), specifikus beruházási stratégiákat, bérszabályozást és a fogyasztási rendszert, az állam szerepét (DiGiovanna, 1996; Krätke, 2001). A szabályozási módozatot (regulációs formák) számos intézményesített kompromisszum alkotja, amely magában foglalja: a domináns szociális normákat és szabályokat, jogi normatívákat, amelyek szabályozzák az emberi tevékenységeket, viselkedési modelleket, a gazdasági tevékenységek szervezési formáit, a gazdasági, szociális és politikai intézmények tevékenységét, beleértve azokat az állami politikákat is, amelyeket a területi szelektivitás jellemez (Peck, 2000). Ezek biztosítják a gazdasági rendszer működését és reprodukcióját.

Az akkumulációs rezsimeknek és a szabályozási módozatoknak történelmi jellegük van, amelyet a történelmi formáció fogalma juttat kifejezésre. Ilyen módon minden történelmi formációnak (pl. kapitalizmus) megfelel a fentebb meghatározott két alapelemnek egy specifikus szervezési és megnyilvánulási módja, amelyhez hozzáadódik egy földrajzi szempontból fontos aspektus, nevezetesen az, hogy minden történelmi formációnak megfelel egy specifikus területfejlesztési módozat. Mi több, a történelmi formáció megnyilvánulási formái között léteznek térbeli különbségek (minden szinten). Az akkumulációs rendszer és a szabályozási módozatok ötvözése által a gazdasági folyamatok beágyazódnak a szociális és területi kontextusba, ami két fontos következménnyel jár: a gazdasági fejlődés pályafüggősége („path dependency”, ez azt jelenti, hogy a rendszer evolúcióját a saját múltja határozza meg), valamint az egyenlőtlen regionális fejlődés fennmaradása.

Periodikusan a történelmi formációk olyan stabilitási és fellendülési fázist érnek el, amely a gazdasági fejlődési modellek és az intézményi struktúra koherenciáján alapul (uo.), és amelyet egy hanyatlási periódus követ. Ez utóbbiak kétféleképpen lehetnek (DiGiovanna, 1996): a ciklikus válságok azok a válságok, amelyeket a létező szabályozási módozat keretén belül meg lehet oldani, nem destabilizálják az akkumulációs rezsimeket, ezek tulajdonképpen egyszerű gazdasági recessziós fázisok, a strukturális válságok pedig azok a válságok, amelyeket nem lehet a létező szabályozási módozat keretein belül megoldani, és destabilizálják az akkumulációs rendszert (a kelet-európai országok helyzete). Más szóval minden akkumulációs rendszer strukturális válsággal ér véget, mivel az akkumulációs rendszer lényegesen különbözik az előzőtől. Ami a stabilitási fázisokat illeti, ezek nem a piaci mechanizmusból származnak, hanem a regionális és/vagy nemzeti szereplők közötti kompromisszumok és egyezségek eredményét képezik, és ezeket a folyamatokat társadalmi-gazdasági innovációknak nevezzük.

Ily módon az 1920 és 1970 közötti években a kapitalista társadalmakat a fordizmusnak nevezett történelmi formáció dominálta, amely a következő fő jellemvonásokkal rendelkezett: standardizált tömegtermelés, futószalagmunka, előrehaladott gépesítés, a termelés nagyüzemekbe való koncentrációja, az ipari szervezési viszonyok rangsorolása (multinacionális konszernek), a fizetett munka kibővülése (az önálló gazdaságot fokozatosan likvidálták) és a standardizált termékek (fogyasztási cikkek) tömeges fogyasztása. A fordizmus magában foglalja a gazdasági termelési folyamatok hatékonyabb újjászervezését, például a szerelővonalak működésbe helyezését, a nyolcórás munkanapot, a fizetések növelését stb., ezek segítségével növelték a munka termelékenységét. A szabályozási módozat, a tőke (vállalkozói egyesületek), a munkaerő (szakszervezet) és az állami intézmények közötti szociális kompromisszumon, valamint a termelékenység növelésének a bérek növekedéséhez való igazításán alapult, és így sikerült elérni az életszínvonal precedens nélküli növekedését. A fordizmus keretén belül az állam és a különböző intézmények aktív szerephez jutnak (keynesi állam). A beruházási politikák és az erőforrások újraelosztása révén ezek nagy befolyást gyakorolnak a gazdaság megszervezésében (Swyngedouw, 2000). A strukturális paraméterek uniformizálása a nemzetgazdasági térségen

belül – fizetések, társadalmi-gazdasági normák, szabályok és procedúrák stb. (uo.) – képezte a fő célt. Ezen általános körülmények között a fordista térbeli struktúrák a következő jellemvonásokkal rendelkeznek:

- a fejlődésbeli különbségek növelése azon ipari régiók között, amelyek a fordizmussal kompatibilis iparágakra szakosodtak (az amerikai Midwest, West Midland Nagy-Britanniában, Stuttgart Németországban, Torino Olaszországban stb.) és más régiók között;

- a metropolisok belső pregnáns differenciálódása, a városi centrumok és az elővárosi régiók közötti különbségek növelésével;

- a térség homogenizálása, urbánus modell szerint, legfőképpen a standardizált építkezési normák segítségével, amelyekhez hozzáadódik a magánélet standardizálása a tömegfogyasztás miatt.

A hetvenes években a fordista formáció válságon ment keresztül, ezt a gazdasági növekedés, a munka termelékenység rátájának csökkenése, a piacok telítettsége, a munka nemzetközi megosztásának a módosulása jellemezte, következményeképpen megnőtt a verseny a nemzetközi piacon (többé-kevésbé erős versenytársak megjelenése Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr, Hongkong az első fázisban, őket követve a következő fázisokban Malájföld, Thaiföld, Indonézia, Brazília, Mexikó stb.) Ebben a periódusban módosult az akkumulációs rendszer a magánszektorban, és új szabályozási formákat vezettek be. Tulajdonképpen a fordizmus rugalmassá tétele és deregulációja folytán megjelent egy új történelmi formáció, nevezetesen a posztfordizmus, a következő térbeli következményekkel:

- új terek (termelési terek) bevonása az ipari termelési folyamatokba, új területi termelési komplexumok kialakítása, amelyek a magas technológiájú iparon alapulnak;

- az interregionális különbségek komplexebb reprodukciója;

- a kormányzás és a gazdaság globalizációja (uo.): az intézményes szint átstrukturálása, bizonyos feladatok átadása a fordista nemzetállam szintjéről más térbeli szinteknek: globális és/vagy szupranacionális (EU, például), valamint helyi és/vagy regionális szinteknek. Ezekre még rátevéődött bizonyos regionális és helyi gazdaságok megerősödése a kis- és középvállalkozások központi szerepe folytán, amelyek együttműködnek helyi szinten, de versenyképesek globális szinten (uo.);

- bizonyos gazdasági funkciók szelektív koncentrálódása (kutatás-fejlesztés, közigazgatás, ellenőrzési funkciók) néhány városi régióban;

- a városi hierarchia átstrukturálása.

Noha eredeti formájában az elmélet csak a nemzeti szintek gazdasági elemzésére alkalmazható, és nem szolgáltat magyarázatot az egyenlőtlen regionális gazdasági fejlődésre, a D. Leborgne és A. Lipietz által eszközölt módosítások lehetővé tették bizonyos városi-ipari régiótípusok elkülönítését (Krätke, 2001). Ebben a kontextusban értelmezik újra a szabályozási elmélet két alapfogalmát is. Ily módon úgy tekintik, hogy makrogazdasági szinten az akkumulációs rendszer fogalmát lehet alkalmazni az államok közötti összehasonlításban, miközben a második alapfogalmat, a szabályozási módozatot a regionális és interregionális szinten lehet alkalmazni, pontosabban a nemzetgazdasági térség olyan elemeivel kapcsolatban, amelyeknek térbeli eloszlása egyenlőtlen: a fizetések szintje és az iparbeli munkafeltételek, a vállalatok között létesített sokrétű kapcsolatok, az állami beavatkozás formái és valamely régió szereplői közötti politikai kapcsolatok (uo.). Hasonlóképpen, úgy tekintik, hogy egy állam esélye, hogy minél előnyösebb helyet foglaljon el a munka nemzetközi megosztása terén, az illető állam ipari régióinak versenyképességétől függ, pontosabban e régiók innovációs és az új technológiákhoz való alkalmazkodási képességétől, valamint a munkafolyamat rugalmassá tételétől. Következésképpen helyi és regionális partneri kapcsolatok jöttek létre az állami és magánszektorban, a városközi és interregionális éles verseny feltételei között.

A fenti szerzők két kritériumot használtak föl az urbánus-ipari régiótípusok meghatározására, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket a szabályozási elmélet regionális fejlesztési típusonként határozza meg:

– a termelés szervezési formájának kritériuma, melynek keretében két formát különböztünk meg: a) a gyenge decentralizálás formája, amely a fordista modellt jellemzi, de jelen van a poszt-fordizmusban is, amely egy vezető vállalatnak alárendelt vállalati hálózat kiépítését jelenti; b) az erős decentralizációs forma magában foglal egy olyan szakosodott vállalati hálózatot, amely koordinációs és együttműködési kapcsolatokkal rendelkezik;

– a térbeli szervezés formájának kritériuma, ugyancsak két formával: a) a decentralizált vagy a térbeli diffúzió formája, amelyre a vezetés, az adminisztráció és a fejlesztés egyre kihangsúlyozottabb térbeli elkülönülése jellemző, ezek pedig a városi régiókban vannak jelen, míg a termelés inkább a periférikus régiókba koncentrálódik; b) a koncentrált vagy a térbeli agglomeráció formája, amelyet a különböző profilú vállalatok és funkciók ugyanabban a régióban való koncentrálódása jellemez.

A fenti kritériumok és ezek kombinálása alapján öt városi-ipari régiótípust határoztak meg (uo.):

– Szervezési szempontból centralizált és térbeli szempontból decentralizált városi-ipari régió, klasszikus fordista centrumokkal, a régió kívüli anyavállalat által ellenőrzött vállalatokkal, dominánsan régió kívüli gazdasági kapcsolatokkal, valamint a fordista termelési rendszer összes jellemzőivel. Ez a típus a térbeli agglomeráció formájában is megjelenhet, vagyis egyes ipari-területi komplexumok formájában, azokban a régiókban, ahol az anyavállalatok találhatók.

– Az első típushoz hasonló, szervezésileg gyengén decentralizált és térbeli szempontból decentralizált városi-ipari régiók, periférikus régiókban található városokkal, ahol nyersanyagokat és anyagokat gyártó vállalatok dominálnak, amelyek ily módon régió kívüli nagyvállalatokhoz vagy konszernekhez kötődnek. Ezek a régiók tehát a régió kívüli nagyvállalatok felé irányuló exportoktól függenek. Ugyanakkor ebbe a kategóriába tartoznak azok a régiók, amelyeket az olcsó munkaerőn, valamint a csökkentett képzési fokon alapuló termelés jellemez.

– A szervezésileg gyengén decentralizált és térbeli szempontból centralizált városi-ipari régiók, olyan régiók, amelyekben fejlesztési pólusokat vagy termelési komplexumokat találhatunk, ahol a nagy cégek és a szolgáltató cégek egyaránt jelen vannak, ezek erőteljesen integrálódnak a regionális struktúrába, valamint magas fokú koherencia észlelhető a gazdasági fejlesztési modell (akkumulációs rendszer) és az intézményes keret között (szabályozási módozat).

– Szervezésileg előrehaladottan decentralizált, térbeli szempontból viszont centralizált városi-ipari régiók, amelyek szakosodott kis- és középvállalkozásokból álló összekapcsolt hálózatokat foglalnak magukban (Silicon Valley, Orange County Kaliforniában, USA stb.).

– Szervezésileg fokozottan decentralizált, térbeli szempontból viszont centralizált városi-ipari régiók, amelyek nagyszámú szakosodott ipari cégnek helyet adó várost foglalnak magukban, ezeket piaci kapcsolatok fűzik össze, és szoros kapcsolatot ápolnak a regionális szociális és politikai környezettel. Regionális szempontból mindezek (gazdasági, politikai és szociális szféra) egy fokozottan integrált együttműködési hálót képeznek. A tercier tevékenységekben és vezető funkciók gyakorlásában szakosodott metropolisz régiókat példaként lehet megemlíteni ilyen értelemben.

Következtetésképpen a regulációelmélet nagyon hasznosnak bizonyulhat a differenciált regionális fejlődés teljes mértékű megértésében, különösképpen azért, mert összetett módon ragadja meg a területi realitást, magában foglalván – a neoklasszikus és keynesi elméletekkel ellentétben – a gazdasági és szociális szegmensen kívül a kulturális és a területi szegmenst is. Ez különleges érdeklődést jelent a földrajz és a területfejlesztés iránt, abból az okból kifolyólag, hogy a tér és a fejlődés regionálisan különböző feltételei központi szerepet játszanak. Ugyanakkor az elmélet elfogadható magyarázatot szolgáltat a regionális fejlődés egyenlőtlenségére vagy a fejlődés polarizált jellegére. Ellentétben a neoklasszikus elméletekkel a regulációelmélet a válság- és hanyatlási periódusokat nem abnormális helyzetekként vázolja, hanem az akkumulációs folyamat normális eredményeként. Ily módon a válságperiódusok megjelenése és megoldása biztosítja a gazdasági térség dinamikus változását (DiGiovanna, 1996).

5. Dinamikus fejlődési elméletek

A dinamikus fejlődési elméletek úgy tekintik, hogy az állandó átalakulásban lévő gazdaságok permanens térbeli változásokat idéznek elő, főleg a beruházások, a tőke, a munkaerő vagy a termelési és szolgáltatási kapacitások térbeli mobilitása által. A permanens változások okai a technológiák és a gazdaságszervezési formák javulásában rejlenek. Ebbe a kategóriába soroljuk a hosszú ciklusok, valamint a termék-életciklus elméletét.

A gazdaság ciklikus evolúciójának elméletei közül a logisztikus ciklusok elméletével foglalkozunk, amelyet Cameron dolgozott ki és Wallerstein fejlesztett tovább (Knox, Agnew, 1994). Három ciklust azonosít, melyek mindegyike egy 150-300 éves időszakot ölel fel, és mindegyik keretén belül létezik egy növekedési és hanyatlási fázis. Ezek az elméletek úgy tekintik, hogy az európai gazdaság, melynek keretén belül jelent meg a kapitalizmus, több evolúciós cikluson ment keresztül (Wallerstein, 1992, 1993):

- az első ciklus 1100 és 1450 között zajlott le, egy növekedési fázissal (1100–1300), amelyet a lakosság számának növekedése, valamint a mesterségek és a kereskedelem fejlődése idézett elő, és amelyet 1300–1450 között a feudális termelés által előidézett hanyatlási fázis követett,

- a második ciklus (1450–1750) növekedési fázissal kezdődik (1450–1600), amelyet az Újvilág felfedezése és gyarmatosítása által előidézett gazdasági fellendüléssel lehet magyarázni, és amelyet enyhe hanyatlás követett, a kapitalista világgazdaság terjeszkedése és az ipari forradalom előkészítésének körülményei között (1600–1750). E két fázis evolúciójának eredményeként jött létre 1450 és 1750 között a kapitalista világgazdaság, válaszként a feudális válságra, és elkülönültek a rendszer első központjai, szemi-perifériái és perifériái.

- a harmadik ciklusra (1750-től máig) az iparosodás első szakaszai által előidézett növekedési fázis jellemző (1750–1970), utána stagnálási fázis következik be, amelyre a kőolaj árának a múlt század hetvenes éveiben bekövetkezett növekedése által előidézett válság jellemző. E ciklus során a kapitalista rendszer egyre összetettebb és integráltabb lesz.

Az expanziós periódusokban (A típusú periódusok) a termelés növekszik, a munkaerőt erőteljesen igénybe veszik, a lakosság száma növekedik, általános jólét következik be. A hanyatlási periódusokban (B típusú fázisok) a teljes vagy az egy főre jutó termelés állandó maradhat, és nagyon differenciált regionális szinten, növekszik a munkanélküliek száma, dezindusztrializáció következik be, amelynek hatásaként növekszik a regionális polarizáció, a lakosság számának stagnálása. Ebben a helyzetben a befektetők megváltoztatják a befektetések helyét, vagy áthelyezik tőkéjüket más régióba, vagy ugyanazon régióon belül átirányítják nagyobb profitrátaival rendelkező vállalatok felé.

Wallerstein úgy véli, hogy a hanyatlási vagy stagnálási periódusok az expanziós periódusokban olyan kínálatot generáló piaci mechanizmusok miatt jelennek meg, amelyek meghaladják a keresletet, ezt a maga során a termelés növekedése idézi elő a magasabb profit elérése érdekében. Az eltérés a termelés csökkentésével vagy leállításával, vagy/és a jövedelmeknek a globális kereslet növekedése érdekében végrehajtott újraelosztásával küszöbölhető ki. Viszont a termelés inkább a periférikus régiókban stagnál, és a jövedelmek politikai újraelosztása általában a szemi-periférikus és központi régiókban történik.

A ciklikus elméletek kategóriájába sorolható az N. D. Kondratiev által 1926-ban kidolgozott hosszú ciklusok elmélete is, amelyet többek között J. Schumpeter (uo.) fejlesztett tovább. Ez magyarázattal szolgál a regionális differenciálódási folyamatokra, valamint a területi egyenlőtlenségekre. Az elmélet hipotézise, hogy a technológiai innovációk rendszeresen (ciklikusan) megjelennek, és ezek a növekedési iparágak fejlesztése, valamint a régió ágazati-gazdasági struktúrájában kiváltott módosítások által növekedési impulzusokat generálnak az innovációt előidéző, valamint az innovációt fogadó régiókban. Öt hosszú ciklust azonosítottak, amelyek tulajdonképpen megfelelnek egyes árváltozásoknak, ezek közül mindegyik 50-60 évig tart, és egy növekedési fázisból áll, amelynek során az áremelkedési ráta felgyorsul, nő az infláció (az inno-

vációk költségesek), és amelyet egy stagnálási vagy hanyatlási periódus követ, amikor az árak zuhannak (Knox, Agnew, 1994). Pontosabban minden egyes ciklus második részének stagnálási fázisai a vállalkozók azon tendenciájával magyarázhatóak, hogy a növekvő profitrátájú fázisban inkább a termelésbe és technológiákba irányítják beruházásaikat, ami egy adott ponton befektetési többletet és termelési telítettséget idéz elő.

Az első ciklus a 18. századi (1780–90) ipari forradalom után jelent meg, és textilipari (nagyreszt mechanizált), valamint vasipari innovációkon alapult, ezekhez hozzáadódik a textiliparban és a bányászatban egyaránt használt gőzgép feltalálása. A második ciklus a 19. század negyedik évtizedében jelent meg (1844–51), a szállítások (vasúti és hajó), valamint a vasipari innovációk alapján; a harmadik ciklus a 19. század vége felé (1890–95) jelent meg, a szállítási, gépipari (repülőgép és autó), telekommunikációs és vegyipari innovációk alapján; a negyedik ciklus a második világháború után jelent meg (1945–50), petrokémiai, az energetikai ipari (nukleáris erőművek), elektronikai ipar és szállítási (legfőképpen légi szállítás, de másfajta szállítás is) innovációk alapján. Ha figyelembe vesszük egy ciklus 50–60 éves átlagos időtartamát, akkor már az 5. ciklusban vagyunk, amelyben a mikroelektronika, digitális kommunikációs rendszerek, információs rendszerek, biotechnológia, valamint a genetika dominál.

Regionális szempontból fontos, hogy mindegyik fejlődési ciklus új gazdasági centrumban jelent meg, kevés olyan eset van, amikor ugyanaz a centrum két innovációs és fejlődési ciklust generált. Az első ciklus több észak-angliai régióban jelent meg (Tyneside, vagyis Newcastle-Sunderland régió), Közép-Skócia (Glasgow), Wales északi és déli része (Wrexham és Cardiff), Közép- és Nyugat-Anglia: Lancashire és Észak-Cheshire (Manchester központtal), West Riding (Leeds), Yorkshire (Sheffield), Derbyshire (Derby), Nottinghamshire (Nottingham), Staffordshire (Stoke on Trent), West Midlands (Birmingham). Ezek tulajdonképpen még az iparosodás első fázisából (1760–1790) származó proto-ipari magterületek, amelyek bizonyos előnyökkel rendelkeztek: nyersanyaglelőhelyek (szén, vasérc és a gőzgép feltalálásáig a Penini hegységben található vízforrások, amelyeket a textiliparban használtak stb.), a szállítási rendszer kifejlesztése (hajózható csatornák) és nagyméretű gazdasági piacok jelenléte.

A második ciklus bizonyos angliai textil- és vasipari régiókat (Manchester, Leeds, Birmingham) foglalt magában, amelyekhez hozzáadódott több azonos ipari profilú kontinentális európai régió: a németországi Ruhr-vidék, ahol a gyors ipari fejlődés referenciapontjának az 1838-as évet tekintik, amikor elkezdődött a kokszolható kőszén kitermelése, amelynek alapján kifejlődött a vasipar, vegyipar, energetikai ipar és a gépipar, olyan centrumokban, mint Essen, Dortmund stb., a belgiumi Sambre-Meuse (Charleroi, Liege), a franciaországi Schelde a belgiumi (Lille, Lens, Gent, Antwerpen) tengely, a franciaországi Elzász és a svájci Basel. Ezekhez hozzáadódik egy pár amerikai régió: az északkeleti part (New York, Boston, Philadelphia, Baltimore), a Nagy Tavak régiója (Pittsburgh, Cincinatti, Chicago, Detroit stb.), amelyeket együtt a Feldolgozóipari Övezet megnevezés alatt ismerünk. Végül a harmadik és a negyedik ciklus más régiókhoz kötődik: Rhin-Main (Frankfurt), Rhin-Neckar (Stuttgart) és München Németországban, Milano-Torino Olaszországban, a londoni régió Angliában, Katalánföld Spanyolországban, Randstad Hollandiában, Kalifornia (Los Angeles, San Francisco) az USA-ban.

A kezdeti fejlett régiók és centrumok fokozatosan elvesztik megszerzett előnyeiket, amennyiben nem sikerül alkalmazkodniuk az innovációkhoz, mint például a régi ipari centrumok esetében. Más szóval az első fejlődési fázisokban felhalmozott előnyök nem elégségesek a regionális hanyatlás elkerülésére, a pályafüggőség fogalma által generált megállapítás relativizálódik. A hosszú ciklusok elméletének értelmében az adaptációs és innovációs folyamatok képesek arra, hogy új területi fejlődési irányvonalakat szabjanak meg.

Természetesen egy fejlődési ciklusból nemcsak az innovatív centrumok vagy régiók húznak hasznot, hanem azok is, amelyeknek a lokalizálási előnyök alapján sikerül beruházásokat vonzaniuk az innovatív ipari ágazatokba vagy azokba, amelyek erős horizontális kapcsolatokat fejlesztettek ki (szolgáltatásokat, nyersanyagokat vagy alkatrészeket biztosítanak) a fő növekedési ágazatokkal. Ily módon minden fejlesztési ciklusban a termelési tényezők új regionális eloszlása je-

lenik meg, ami egy régió felemelkedését vagy hanyatlását határozza meg. A növekedési iparágatok innovációinak megjelenése a következő tényezőkhöz kötődik:

- az új iparágak lokalizálási tényezőinek jelenléte: infrastruktúra, humán erőforrás, termelési költségek, előnyös normatív rendszer (az új befektetések meghatározott idejű adómentessége);
- kulturális környezet, amely egyaránt magában foglalja a vállalkozói kultúrát és az egyes szervezetek – mint pl. a szakszervezetek, önkormányzatok stb. – innovációkkal szembeni viselkedését.

Következtetésképpen a hosszú ciklusok elmélete a regionális fejlődést egy kiterjesztett globális komplexumba integrálja, egy időbeli tengely mentén, amelyet növekedési és hanyatlási periódusok váltakozása jellemez, és amelynek létét nem lehet megkérdőjelezni. A fő problémát a régiók térbeli-időbeli globális mezőbe való beillesztése képezi. A hosszú ciklusok elmélete által szolgáltatott magyarázat, nevezetesen, hogy a régiók helyét a globális rendszerben ezek innovációs képessége határozza meg, főleg a termelés területén, nem túl meggyőző. Meg kell állapítanunk, hogy noha az innovációs technológiák fontos fejlődési tényezőnek minősülnek, a többi fejlődési tényezőt sem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel ezek felfelé ívelő fejlődési irányvonalat szabhatnak meg a régiók számára.

Felhasznált irodalom

- BENEDEK, J. (2006): *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Cluj-Napoca, Ed. Presa Universitara.
- DIGIOVANNA, S. (1996): Industrial Districts and Regional Economic Development: A Regulation Approach. *Regional Studies*, 30:4, 373–386.
- FRIEDMANN, J. (1964): The Concept of Planning Region – the Evolution of an Idea in the United States. In J. Friedmann (ed.): *Regional Development and Planning*, Cambridge, M.I.T. Press.
- FRIEDMANN, J. (1973): A theory of polarised development. In Friedmann, J. (ed.) *Urbanisation, Planning, and National Development*. Beverly Hills, Sage, 41–67.
- HADJIMICHALIS, C., HUDSON, R. (2014): Contemporary Crisis Across Europe and the Crisis of Regional Development Theories. *Regional Studies*, 48:1, 208–218.
- KNOX, P., AGNEW, J. (1994): *The Geography of the World Economy*. New York, London, Arnold.
- KRÄTKE, S. (2001): Regionalforschung in regulationstheoretischer Perspektive. *Geographische Revue*, Jg. 2, Heft 1, 21–30.
- LASUÉN, J.R. (1973): Urbanisation and Development. The Temporal Interaction between Geographical and Sectoral Clusters. *Urban Studies* 10:2, 163–188.
- LIPIETZ, A. (1993): The Local and the Global: Regional Individuality or Interregionalism? *Transactions of British Geographers*, 18, 8–18.
- PERROUX, F. (1950): Economic Spaces: Theory and Application. *Quarterly Journal of Economics* 64:1, 89–104.
- PERROUX, F. (1988): The Pole of Development's New Place in a General Theory of Economic Activity. In Higgins, B. and Savoie, D.J. (eds.): *Regional Essays in Honor of Francois Perroux*. Boston, Unwin Hyman, 48–76.
- RITTER, W. (1993): *Allgemeine Wirtschaftsgeographie*. München, Wien.
- ROSTOW, W., W. (1971): *The Stages of Economic Growth*. Cambridge University Press.
- SCHÄTZL, L. (1998): *Wirtschaftsgeographie I. Theorie*. Paderborn, Ed. F. Schöningh.
- SWYNGEDOUW, E. (2000): The Marxian Alternative: Historical-Geographical Materialism and the Political Economy of Capitalism. In Sheppard, E., Barnes, T. J. (ed.): *A Companion to Economic Geography*, Oxford, Blackwell, 41–59.

- WALLERSTEIN, I. (1974): *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York, Academic Press.
- WALLERSTEIN, I. (1992): *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă și originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*. Vol. I-II, București, Ed. Meridiane.
- WALLERSTEIN, I. (1993): *Sistemul mondial modern*. Vol. III-IV, București, Ed. Meridiane.

Tóth Géza–Nagy Zoltán

Centrum periféria viszonyok Kelet-Közép-Európa térszerkezetében

Több elméleti és gyakorlati munka foglalkozik Kelet-Közép-Európa térszerkezetével. Jelen tanulmány egy rövid összefoglalást ad ezen munkákról. Kutatásunk célja Európa, s ezen belül Kelet-Közép-Európa gazdasági térszerkezetének bemutatása, ezért mind a gazdasági "tömegek", mind pedig az egy főre jutó GDP térbeli strukturáját kívánjuk vizsgálni. E két szempontot gravitációs modell, illetve kétdimenziós regresszió, valamint területi autokorrelációs vizsgálat segítségével elemeztük. Legfontosabb megállapításunk az, hogy a térségre nem jellemzők az összefüggő nagyszerkezeti egységek, mint például a tengelyek. Így a szakirodalmi előzményekben található térszerkezeti modellek csak részben igazolhatók, ugyanakkor számításaink arra utalnak, hogy a térség legfontosabb gazdasági centrumai a fővárosok, elsősorban Prága és Pozsony és térségük.

Kulcsszavak: térstruktúra, Kelet-Közép-Európa, gravitációs modell, kétdimenziós regresszió, területi autokorreláció

*Jel-kód:*R12, R15

Bevezetés

A globalizált világban, világgazdaságban megnőtt a multi- és transznacionális vállalatok jelentősége, a szupranacionális és nemzeti intézmények, a kormányzatok döntéseinek hatása, és ezen tevékenységek térszínei, a nagyvárosok tulajdonképpen a világgazdaság irányító központjaivá váltak. Az elmúlt évtizedekben a városok növekvő gazdasági irányító szerepe, az „új gazdaság” nagyvárosi koncentrációja, a városok politikai, közigazgatási, kulturális, társadalmi jelentősége meghatározóvá vált (Enyedi, 2003). A vállalatok, intézmények, nemzetgazdaságok, különböző területi egységek, és tulajdonképpen még az egyes emberek is folyamatos versenyben vesznek részt, különféle versenyhelyzetekben kell szakadatlanul jól teljesíteniük. Enyedi (2012) szerint új térformák jelennek meg napjainkban, a hagyományos értelemben vett városi agglomerációt a nagyvárosi régió váltja fel. „Egész sor város létezik, amelynek nincs saját vonzásterülete, hanem kölcsönkapcsolatok rendszerében működik más városokkal. A városok hálózatot képeznek, e városhálózatok adják az alapját a régióknak...” Enyedi (2012. 25. old.). A nagyvárosok új gazdasága koncentráció hatású, a cégek, intézmények számára a kapcsolatok lehetősége, az üzleti szolgáltatások sokszínűsége, az „interaktív tanulást, kreativitást, innovációt ösztönző hálózatok” Enyedi (2012. 18. old.) kialakulása, az állandó változások megkövetelik vállalatok egymáshoz való „közelségét”. Ezzel a klaszterek, a hagyományos és nem hagyományos gazdasági tevékenységek, a kapcsolódó szolgáltatások sűrűsödése figyelhető meg ezekben a fejlett nagyvárosi régiókban. Elfogadottá vált, hogy a globális verseny tulajdonképpen a nagyvárosok és a régiók versenye is (Dicken, 2007; Enyedi, 1998; Bernek, 2000; Lengyel-Rechnitzer, 2000). Ugyanakkor az intenzív verseny mellett az eddigénél szorosabb együttműködések is megjelennek a gazdasági térben, a globális, regionális és városi terekben kialakuló gazdasági hálózatokba a nagy cégek mellett a kis- és középvállalatok is tömegesen kapcsolódtak be (Lux 2012). A városok fejlődésében nemcsak a gazdasági, vállalati, intézményi tényezők meghatározóak, természetesen a társadalom, az ember, a városi polgár részvétele a térszerkezet kialakításában, a gazdasági, társadalmi folyamatokban, a város építészeti, gazdasági problémáiban is meghatározó jelentőségű, és a városlakók válasza a kihívásokra, a városi polgárok kreatív részvétele és tevékenysége a városok fejlesztésében is kiemelt jelentőségű (Bujdosó et al., 2016). Ugyanakkor ezen folyamatok vizsgálata nem képezi közvetlen tárgyát ennek a tanulmánynak, a továbbiakban a térszerkezet kérdései kapnak szerepet.

A városok gazdaságirányító szerepe természetesen markánsan megjelenik a térszerkezet alakulásában is, a csomópontok, a hálózatok megjelenésére is rányomja bélyegét. Jelen tanulmányban Kelet-Közép-Európa térszerkezetét vizsgáltuk két módszer együttes alkalmazásával. Kelet-Közép-Európán az Európai Unióhoz 2004 óta csatlakozott országokat értjük, eltekintve Ciprustól.

Közép- és Kelet-Európa térszerkezete

Az Európa térszerkezeti formáival foglalkozó szakirodalomban természetesen Közép- és Kelet-Közép-Európa térségei is szerepet kapnak. Mind a zónák, tengelyek, alakzatok, mind a policentrikus modellek erre a térségre is azonosíthatóak. Az első csoportba tartozó térszerkezeti formák közül talán a legnagyobb jelentőségű a „Közép-európai Bumeráng”. Gorzelak (1996) szerint Gdansktól Budapestig húzódó, Poznant, Wroclawot, Prágát, Brnót, és a Bécs-Pozsony-Budapest háromszöget is tartalmazó alakzat meghatározó területei a fővárosok, a fejlődés igazi térszínei. Emellett Meer van der (1998) „vörös polip”, vagy Dommergues (1992) „kék csillag” alakzata is tartalmaz keleti nyúlványokat, hatásokat. Az alakzatok közé sorolható Leibenath et al. 2007-es Közép-európai pentagonja is (idézi Egri-Litauszky, 2012), amely Berlin-Varsó-Budapest-Bécs-Prága csúcspontokkal határolt le kiemelkedő jelentőségű makrorégiót térségünkben.

Az európai térszerkezet ábrázolások másik nagy csoportja a policentrikus térstruktúra magyarázó szerepét hangsúlyozza. Kunzmann és Wegener (1991) (Kunzmann, 1992; 1996) szerint kontinensünk policentrikus szerkezetét a nagyvárosi régiók (amelyek nemcsak a „Kék Banánon” belül helyezkednek el) határozzák meg „Szőlőfürtként” (Bunch of Grapes) elhelyezkedve. Ezek után a policentrikusság egyre népszerűbb gondolatává, és például az ESDP (1999) egyik kulcselemévé vált, és az európai területi kohéziós politikában is egyre fontosabb szerephez jutott (Fauldi, 2005), és a közép-európai vizsgálatoknál is markánsan megjelenik (ESPON 2012).

A policentrikus jellemzők erősödésének egyik oka, hogy Európában az 1990-es évektől térbeli koncentrációs folyamat tapasztalható, amelynek során a kis- és közepes városokban visszaszoruló hagyományos ipar, a nagyvárosokba települő szolgáltatások és high-tech termelés növelte a különbségeket. Mezo (nemzeti) szinten a városok közötti munkamegosztás, mikro (városi régió) szinten a városi funkciók és a régióon belüli kooperációk kapnak hangsúlyt (Illés - Somlyódy Péter, 2005), a BBSR (2011) munkájában pedig a városi térségek funkcióinak (politikai, gazdasági, tudományos, közlekedési, kulturális) alakulása, amely erősen befolyásolja a térszerkezet alakulását is. A nagyvárosok, városok vonatkozásában nagyon sokféle csoportosítás, rangsorolás jelenik meg a szakirodalomban, a legnépszerűbb módszerek közé talán a demográfiai, a funkcionális és a hierarchia szerinti besorolás tartozik. Ezek közül több az általunk vizsgált térségre vonatkozó adatokat is tartalmaz, amelyek közül kiemelkedik a funkciók szerint osztályozó GaWC vagy ESPON kutatás. A GaWC (Globalization and World Cities Research Network) a térség városai közül Prágát, Varsót és Budapestet a gamma világvárosok közé sorolta, köszönhetően a reklám-, banki- és jogi szolgáltatások piacain betöltött szerepük miatt (Beaverstock et al. 1999). Ez a besorolás összecseng az ESPON (2005, 2012) osztályozásával, amelyben a 4. MEGA szinten jelennek meg (Prága, Budapest, Varsó, Pozsony) a térség már többször említett fővárosai Pozsonnyal kiegészülve, és utánuk az 5. Mega szinten következik Bukarest, Ljubljana, Katowice, Szófia, Lódz, Poznan stb. Erdősi (2003) regionális jelentőségű nemzetközi nagyvárosok közé sorolta Budapestet és Prágát a világ nagyvárosainak hierarchikus kategorizálásában. Ezen csoportosítások mellett természetesen még több vélemény, vizsgálat is megerősíti a kelet-közép-európai térségben a fővárosok vezető térszervező szerepét (Sassen, 1991, Enyedi 2003, Péntes-Fekete, 2014), regionális gazdaságirányító funkcióit (Csomós, 2011). Azonban a legtöbb kutató abban is egyetért, hogy ezek a nagyvárosok nem érik el Bécs, vagy a német nagyvárosok gazdaságirányító erejét (Beaverstock et al., 1999; Csomós, 2011).

Kutatási megközelítés

A térszerkezet vizsgálatával kapcsolatban a szakirodalom többféle megközelítést is ismer (Szabó, 2015). Magunk részéről Varga Attila meghatározásával értünk egyet és ezt igyekszünk követni miszerint: „A térszerkezet (vagyis a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlása) tehát valószínűsíthetően hat a makrogazdasági növekedés mértékére. Feltehetőleg ugyanis a növekedés szempontjából sem mindegy, hogy a gazdasági tevékenységek viszonylag egyenletesen oszlanak-e el a térben, vagy pedig néhány helyen sűrűsödve helyezkednek el, ezáltal a pozitív (termelési költségsökkentő) és negatív (költségnövelő, mint például a magas ingatlanárak) externáliák különböző kombinációit keltve életre.” (Varga, 2005, 5. old.) A vizsgálatot így két módszer együttes alkalmazásával kívánjuk elvégezni, s így a centrum és periféria területeket meghatározni. A térszerkezet ugyanis véleményünk szerint két oldalról elemezhető: egyrészt a tömegek vonatkozásában, másrészt pedig a fejlettség térbeli képe tekintetében. A valós térszerkezeti kép e két dimenzió együttes figyelembe vételével rajzolódik ki. Az első dimenziót, vagyis a tömegek vizsgálatát gravitációs módszerrel, míg a fejlettséget a területi autokorreláció lokális mutatóival kívánjuk számszerűsíteni.

Módszer

Az általános tömegvonzás törvénye, a Newton-féle gravitációs törvény kimondja (1686): Bármely két pontszerű test kölcsönösen vonzza egymást olyan erővel, amelynek nagysága a testek tömegének szorzatával egyenesen és a távolságnak négyzetével fordítva arányos (Budó, 1970) (1. képlet):

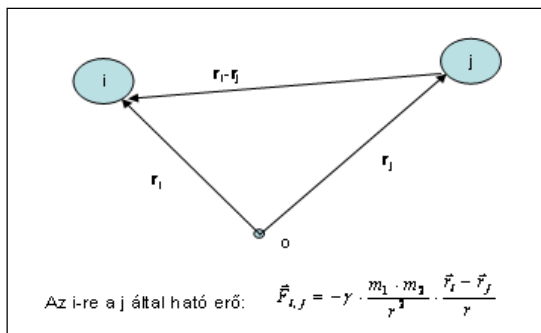
$$F = \gamma \cdot \frac{m_1 \cdot m_2}{r^2} \quad (1)$$

a γ arányossági tényező a gravitációs állandó (helytől, időtől független).

Ha a 2-es tömegponttól az 1-hez húzott rádiuszvektort r -rel jelöljük, akkor az 1-ből 2 felé mutató egységvektor $-\mathbf{r}/r$, és így az 1-es tömegpontra a 2 részéről gyakorolt gravitációs erő: (2. képlet) (1. ábra).

$$\vec{F}_{1,2} = -\gamma \cdot \frac{m_1 \cdot m_2}{r^2} \cdot \frac{\vec{r}}{r} \quad (2)$$

Egy gravitációs erőter meghatározott, ha a térerősséget (K) irány és nagyság szerint a szóban forgó tartomány minden pontjában meg lehet adni. Ehhez, mivel K vektormennyiség, minden pontban három (síkban kettő) adatot kell ismerni például a térerősség K_x , K_y , K_z derékszögű komponenseit, mint a hely függvényeit. Sok erőter azonban, köztük a gravitációs tér, jóval egyszerűbben is jellemezhető, három helyett egyetlen skaláris függvénnyel, az úgynevezett potenciállal.

1. ábra: A gravitációs erő

Forrás: saját szerkesztés

A potenciál hasonló kapcsolatban van a térerősséggel, mint a munka, ill. a potenciális energia az erővel. Ezt kihasználva, a gravitációs modell legtöbb társadalomtudományi alkalmazásában a teret elsősorban egyetlen skalárfüggvénnyel (lásd pl. potenciálmodell) igyekeztek leírni (Kincses-Tóth, 2011), míg a gravitációs törvényben alapvetően a teret jellemző vektorok játszanak szerepet. Ennek elsődleges oka, hogy a számokkal történő aritmetikai műveletek könnyebben kezelhetők, mint a vektorokkal történő számítások. Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a potenciálokkal való munka esetén a probléma megoldása egyben a számítási problémák megkerülése is. A potenciál teljesen jellemzi az örvénymentes gravitációs teret, hiszen a térerő és a potenciál között meghatározott kapcsolat van:

$$\vec{K} = -\text{grad}U \Rightarrow \quad K_x = \frac{\partial U}{\partial x}; \quad K_y = \frac{\partial U}{\partial y}. \quad (3)$$

Itt érdemes megjegyezni, hogy lehet más-más típusú potenciálokkal, modellekkel dolgozni (mint amit a gravitációs analógia közvetlenül indukálna), de ez esetben mások az erőhatások is a tér forrásai között. Ezek a modellek igazából abban különböznek egymástól, hogy a vonzó erők más-más adott távolságon belül maradnak egy előre adott küszöb-érték felett. Azonban, hogy mennyire írják le a társadalmi tömegek közötti valós erőviszonyokat, az már más kérdés.

Noha a potenciálmodellek sok esetben megfelelően jellemzik a térségek koncentrációs gócpontjait, a tér szerkezetét, arról nem tudnak semmi információt nyújtani, hogy egy-egy lehatárolt területegységet a többi terület társadalmi attribútuma mely irányban és milyen erővel vonzza.

Így a továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a vektorok alkalmazásával kimutassuk, az európai, s ezen belül kelet- közép európai régiókat (NUTS2, NUTS3) a valós földrajzi helyzetükhöz képest a gazdasági térben milyen irányba vonzza a többi régió. Ezzel a vizsgálattal bemutatható, hogy melyek a legfontosabb vonzerőt képviselő centrumok, illetve törésvonalak, valamint térképen megjeleníthető, hogy milyen különbségek vannak az egyes régiók gravitációs irányultságában 2000 és 2012-es éveket vizsgálva. A célunkat a (3)-as képlet alkalmazásával a potenciálokból, vagy közvetlenül az erők segítségével érhetjük el. Mi ez utóbbi utat választottuk.

A hagyományos gravitációs modellben (Stewart 1948) az i és j közötti „népességi erőt” D_{ij} igyekszene kimutatni, ahol a W_i és a W_j települések (térségek) népesség száma, d_{ij} az i és j közötti távolság, g tapasztalati állandó (4. képlet).

$$D_{ij} = g \cdot \left(\frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^2} \right) \quad (4)$$

Jelen vizsgálatban a W_i és a W_j tömeg tényezők a régiók GDP-jét jelenti, d_{ij} az i és j régiók közötti légvonalbeli távolság. A régiók millió euróban megadott folyóáras GDP-jével számoltunk. Mind az adatok, mind az alaptérképek forrása az Eurostat.

A jelzett képletet általánosítva a következő összefüggéshez jutunk (5-6. képlet):

$$D_{ij} = \left| \bar{D}_{ij} \right| = \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^c} \quad (5)$$

$$\bar{D}_{ij} = \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^{c+1}} \cdot \bar{d}_{ij} \quad (6)$$

ahol W_i , W_j a figyelembe vett tömegeket, d_{ij} a köztük levő távolságot jelenti, c konstans, mely a területközi kapcsolatok intenzitásának változása a távolság függvényében. A kitevő növekedésével a területközi kapcsolatok intenzitása távolságérzékenyebb lesz, ezzel párhuzamosan a tömegek jelentősége fokozatosan csökken (lásd Dusek 2003).

A képlet fenti bővítésével nemcsak a két térség közötti erő nagyságát, hanem annak irányát is megkaphatjuk.

A számítások során érdemes a vektorokat x és y komponensekre bontani, ezeket külön-külön összegezni. E hatás nagyságának (az erők függőleges és vízszintes összetevőinek) kiszámításához szükségesek a következő képletek (7-8. képlet), melyet a (6) képletből kapjunk:

$$D_{ij}^X = \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^{c+1}} \cdot (x_i - x_j) \quad (7)$$

$$D_{ij}^Y = \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^{c+1}} \cdot (y_i - y_j) \quad (8)$$

, ahol az x_i , x_j , y_i , y_j az i és j térségek koordinátáit jelölik.

Amennyiben viszont a számítást valamennyi vizsgálatba bevont területegységre elvégezzük, azal megkapjuk, hogy azok hatása pontosan milyen irányban, mekkora erővel hat az adott területegységre. (9. képlet)

$$D_i^X = \sum_{j=1}^n \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^{c+1}} \cdot (x_i - x_j) \quad (9)$$

$$D_i^Y = \sum_{j=1}^n \frac{W_i \cdot W_j}{d_{ij}^{c+1}} \cdot (y_i - y_j)$$

Megjegyezzük, hogy míg a potenciálmódellek esetén az eredményeket a „sajátpotenciál” bevezetése módosítja, addig az erők vizsgálatánál a „sajáterők” bevezetésétől eltekinttünk.

Ennek ismeretében minden területi egységre a többi által ható erő nagysága és iránya meghatározható. A térségekhez hozzárendelt vektor iránya a többi területegység vonzási irányát határozza meg, míg a vektor hossza az erőhatás nagyságával lesz arányos. A térképezhetőség, szemléletesség érdekében a megkapott erőket velük arányos elmozdulásokká transzformáljuk a következő módon (10-11. képlet):

$$x_i^{\text{mod}} = x_i + \left(D_i^X * \frac{x_{\text{max}}}{x_{\text{min}}} * k \frac{l}{\frac{D_i^{x_{\text{max}}}}{D_i^{x_{\text{min}}}}} \right) \quad (10)$$

$$y_i^{\text{mod}} = y_i + \left(D_i^Y * \frac{y_{\text{max}}}{y_{\text{min}}} * k \frac{l}{\frac{D_i^{y_{\text{max}}}}{D_i^{y_{\text{min}}}}} \right) \quad (11)$$

, ahol az X_i^{mod} és az Y_i^{mod} a gravitációs erő által módosított új pontok koordinátái, x és y az eredeti ponthalmaz koordinátái, ezek szélső értékei x_{max} , y_{max} , x_{min} , y_{min} , a D_i az x és y tengelyek menti erők, k konstans, jelen esetben 0,5.

Azt feltételezzük, hogy az modellünkben a „tömegek” közötti erőhatások nagyságai a 6-os képlet szerintiek, és a szuperpozíció elve alapján a 9-es képlet alapján számítható egy-egy térség esetén. (Kincses–Tóth, 2011).

A modellünk – ahogy a gravitációs potenciál sem az a gravitációs erőttől – nem független a potenciálmódellektől, azoknak egyfajta kiegészítéseként, elmélyítéseként foghatjuk inkább fel. A dolgozatunk következő részeiben e modellből szándékozunk néhány lényegesebb eredményt közölni.

Kétdimenziós regresszió alkalmazása

A kapott ponthalmazt ezután célszerű összevetni a kiindulási ponthalmazzal. Ezzel is vizsgálva, hogyan változik, torzul a tér az erőter következtében. Az összevetés természetesen történhet pusztán térképi ábrázolással, de az ilyen nagyszámú pont mellett nem kecsegtethet igazán jó eredménnyel. Sokkal kedvezőbb viszont a kétdimenziós regresszió alkalmazása. A kétdimenziós regresszió a térbeli alakzatok összehasonlításának egyik módszere. Az összehasonlítást úgy teszi lehetővé, hogy az egymástól eltérő koordináta-rendszerben lévő pontalakzatok közül az egyiket a másik koordináta-rendszerébe transzformálja, a megfelelő mértékű eltolással, elforgatással és átskalázással. Az így közös koordináta-rendszerbe transzformált alakzatok pontjai közötti egyedi és összesített különbségek alapján meghatározható az alakzatok lokális és globális hasonlóságának, illetve különbözőségének mértéke. A módszer kidolgozása Waldo Tobler nevéhez fűződik, aki hatvanas és hetvenes évekbeli előzményeket követően 1994-ben publikálta az eljárást ismertető tanulmányát (Tobler 1994).

Az euklidészi változat számításával kapcsolatos egyenleteket lásd Tobler, 1994, Friedmann-Kohler, 2003, Dusek, 2012.

1. táblázat: A kétdimenziós euklidészi regresszió egyenletei

1. A regresszió egyenlete	$\begin{pmatrix} A' \\ B' \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} \beta_1 & -\beta_2 \\ \beta_2 & \beta_1 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} X \\ Y \end{pmatrix}$
2. Skálakülönbség	$\Phi = \sqrt{\beta_1^2 + \beta_2^2}$
3. Elforgatás	$\Theta = \tan^{-1}\left(\frac{\beta_2}{\beta_1}\right)$
4. β_1 kiszámítása	$\beta_1 = \frac{\sum(a_i - \bar{a}) * (x_i - \bar{x}) + \sum(b_i - \bar{b}) * (y_i - \bar{y})}{\sum(x_i - \bar{x})^2 + \sum(y_i - \bar{y})^2}$
5. β_2 kiszámítása	$\beta_2 = \frac{\sum(b_i - \bar{b}) * (x_i - \bar{x}) - \sum(a_i - \bar{a}) * (y_i - \bar{y})}{\sum(x_i - \bar{x})^2 + \sum(y_i - \bar{y})^2}$
6. Vízszintes eltolás	$\alpha_1 = \bar{a} - \beta_1 * \bar{x} + \beta_2 * \bar{y}$
7. Függőleges eltolás	$\alpha_2 = \bar{b} - \beta_2 * \bar{x} - \beta_1 * \bar{y}$
8. Korreláció a hibatagok alapján	$r = \sqrt{1 - \frac{\sum[(a_i - \hat{a}_i)^2 + (b_i - \hat{b}_i)^2]}{\sum[(a_i - \bar{a})^2 + (b_i - \bar{b})^2]}}$
9. Eltérésnégyzetösszegek felbontása	$\sum[(a_i - \bar{a})^2 + (b_i - \bar{b})^2] = \sum[(\hat{a}_i - \bar{a})^2 + (\hat{b}_i - \bar{b})^2] + \sum[(a_i - \hat{a}_i)^2 + (b_i - \hat{b}_i)^2]$ SST=SSR+SSE
10. A' kiszámítása	$A' = \alpha_1 + \beta_1(X) - \beta_2(Y)$
11. B' kiszámítása	$B' = \alpha_2 + \beta_2(X) + \beta_1(Y)$

Forrás: Tobler (1994) és Friedman–Kohler (2003) alapján Dusek 2012.pp.64.

A jelölések közül x és y a független alakzat koordinátáit, a és b a függő alakzat koordinátáit, és a független alakzat függő alakzatbeli koordinátáit jelöli. Az első (mátrixalgebrai) egyenlet négy paramétere közül α_1 a vízszintes eltolás mértékét határozza meg, míg α_2 a függőleges eltolás

mértékét. Ha párhuzamot vonunk az egy- és kétdimenziós regresszió között, akkor ez a két együttható az egydimenziós regresszió β_0 (konstans) paraméterének felel meg. β_1 és β_2 a skálakülönbség (Φ) és az elforgatás szöge (Θ) meghatározására szolgál, a második és harmadik egyenlőségben látható módon. Ha $\Phi=1$, akkor nincs méretarány-különbség a két alakzat között, ha $\Phi>1$ -nél, akkor az XY nagyítását jelenti, és kicsinyítést $\Phi<1$ -nél. Ha $\Theta=0$, akkor az XY koordináta-rendszert nem kell elforgatni, ha negatív, akkor az az óramutató járásával megegyező elforgatást jelent. Mivel az arkusz tangens függvény csak -90 fok és $+90$ fok között értelmezett, 180 fokot hozzá kell adni Θ -hoz, ha $\beta_1<0$. A Φ az egydimenziós regresszió β_1 paraméterének felel meg, a Θ a kétdimenziós eset sajátos paramétere.

Minél nagyobb a két pontalakzat közötti hasonlóság, annál nagyobb lesz a kétdimenziós korreláció (r) értéke. A maximális értéke 1, ezt akkor éri el a mutató, ha az eltolás, elforgatás és átskálázás eredményeként a pontok koordinátái megegyeznek egymással. A korreláció minimális értéke nulla, ami azt jelenti, hogy az egyik pontalakzat összes pontjának ugyanaz a koordinátája. Ekkor a két alakzat súlypontja ugyanaz lesz, de a közöttük lévő távolság megegyezik a nem egy pontban tömörülő alakzatnak a súlypontjától való távolságával. Előfordulhat, hogy a három transzformáció közül valamelyiktől el lehet tekinteni, a két alakzat közötti hasonlóságra vonatkozó számítások úgy is elvégezhetők. Az eltérésnégyzet-összeg felbontása elvileg ugyanúgy történik, mint az egydimenziós esetben, a jelölések is megegyeznek (SST: teljes eltérésnégyzet-összeg, SSR: a regresszió által megmagyarázott eltérésnégyzet-összeg, SSE: a regresszió által nem magyarázott (reziduális) eltérésnégyzet-összeg). A gyakorlati és értelmezésbeli különbséget az jelent, hogy a kétdimenziós regressziónál az eltérés nem valamilyen attribútum mennyiségi ismérv átlagától, hanem a vizsgált pontok súlypontjától való távolságot jelenti.

2. táblázat: Kétdimenziós regresszió a gravitációs tér és a földrajzi tér között Európában

Évek	r	α_1	α_2	β_1	β_2	Φ	Θ	SST	SSR	SSE
2010	0.96	0.01	0.03	1.00	0.00	1.00	0.00	34 498	34 132	367
2012	0.96	0.01	0.04	1.00	0.00	1.00	0.00	34 476	34 109	367

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját számítás

3. táblázat: Kétdimenziós regresszió a gravitációs tér és a földrajzi tér között Kelet- Közép Európában

Évek	r	α_1	α_2	β_1	β_2	Φ	Θ	SST	SSR	SSE
2010	0.97	0.04	0.10	1.00	0.00	1.00	0.00	1 735	1 728	7
2012	0.97	0.04	0.10	1.00	0.00	1.00	0.00	1 734	1 727	7

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját számítás

Eredményeink szerint (2. és 3. táblázat) a két pontrendszer között erős kapcsolat van, melyet bizonyít az eltérés négyzetösszeg és összetevői. A Φ 1-hez közeli értéke azt mutatja, hogy a földrajzi és a gravitációs koordináták között nincs érdemi méretarány-különbség egyik évben sem, míg mivel $\Theta=0$ ezért nincs szükség az XY koordináta-rendszer elforgatására.

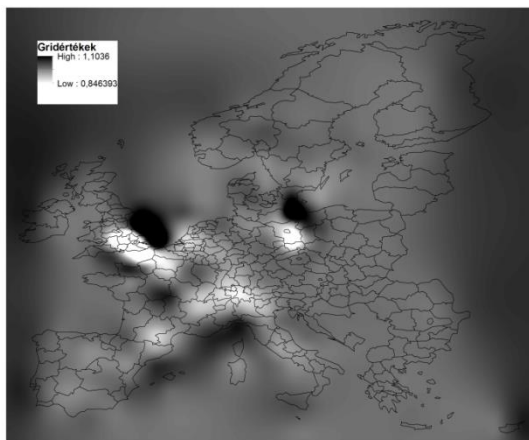
Eredmények

Jól szemlélteti ezt a kétdimenziós regresszió térképi megjelenítése. Az alkalmazáshoz jól használható a Darcy nevű program (Vuidel, 2009).

A függő alakzat koordinátarendszerére illesztett négyzetrács és annak interpolált módosított helyzete tovább általánosítja a regresszióban részt vevő pontokból kapott információkat.

A grid színezés pedig a torzulás jellegét mutatja. A sötét színezés az eltávolodást, vagyis az elmentéses irányú elmozdulásokat jelenti, melyeket a legfontosabb gravitációs törésvonalnak tekinthetünk.

A világos színezés ennek éppen az ellenkezőjét, a koncentrációt, vagyis az azonos irányú (összeszetartó) elmozdulásokat jelenti, melyeket a legfontosabb gravitációs csomópontoknak tekinthetjük.

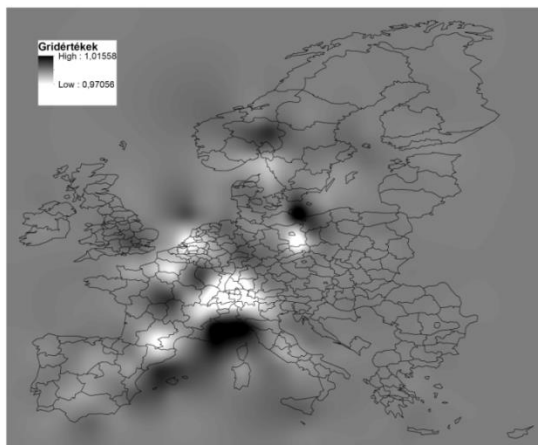

2. ábra: A gravitációs tér torzulása a földrajzi térhez képest az európai régiók (NUTS2) esetében, 2012

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

A jelenlegi helyzetet a 2012-es regionális GDP adatok felhasználásával elemeztük (2. ábra). Eredményünk azt mutatja, hogy a legkedvezőbb helyzetű térségek Európában Dél-Anglia, Észak-Franciaország, a Benelux államok, Délnyugat-Németország, Svájc, Észak-Olaszország régiói, melyhez kapcsolódik még Berlin és környéke, valamint tőlünk lemaradva Toulouse és Róma környéke.

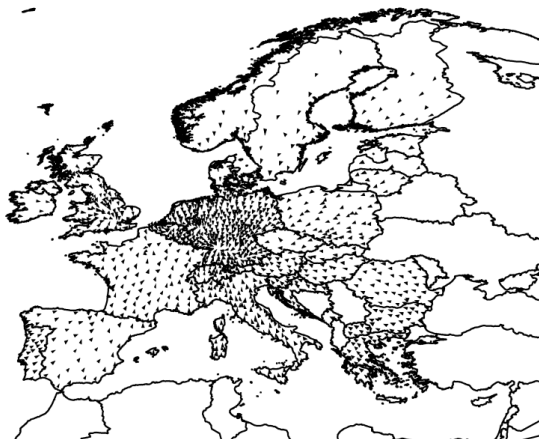
Némi eltéréssel hasonló struktúrát mutat a 2000 és 2012 közötti gravitációs tér változását bemutató térkép is (3. ábra). Alapvetően a fentebb felsoroltak vannak kedvező pozícióban ebben a vonatkozásban is, néhány kivételtől (pl. Dél-Anglia) eltekintve. Vagyis a legutóbbi időszak elsősorban a centrumtérsegek további erősödését hozta a perifériák, közte Kelet- Közép-Európa rovására.

3. ábra: A gravitációs tér torzulása a földrajzi térhez képest az európai régiók (NUTS2) esetében, 2000-2012

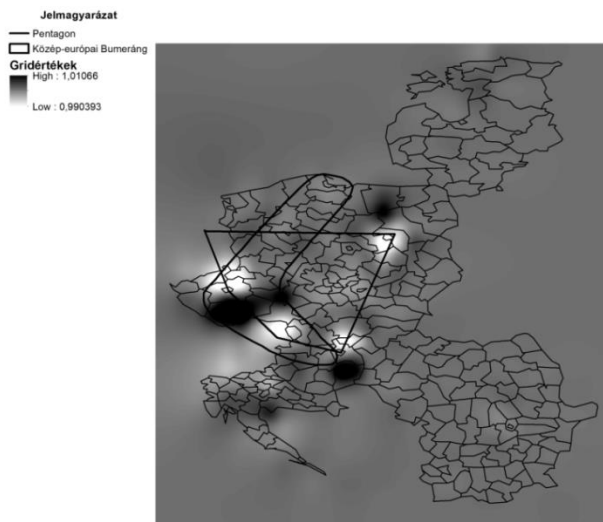
Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

A jelenlegi gravitációs térszerkezet elemzését elvégeztük alacsonyabb területi szinten is (NUTS3), az ábrán szereplő nyilak az elmozdulások irányát mutatják. Ezzel az volt a célunk, hogy feltárjuk, a kelet- közép európai térségből van e olyan szerkezeti elem, mely némileg kiemelkedik a teljes európai térből, vagyis a nyilak iránya némileg eltérő irányt mutat az általános tendenciákkal. Mint az a 4. ábrán jól látszik, a vizsgálati térség valamennyi régiója a nyugati erőközpontok felé gravitál. Nem találhatunk egyetlen olyan alközpontot sem, mely a nyugati magterületekhez képest mérhető nagyságrendű, helyi “ellensúlyként” figyelembe vehető volna. Mindebből az következik, hogy bár a számításokat ugyan a teljes Európára, valamennyi figyelembe vehető régióra kell elvégezni, a térképeket már csak a vizsgálati térre, hogy a helyi szinten mérhető centrumok és perifériák kirajzolódjanak.

4. ábra: A gravitációs tér torzulásának irányai a földrajzi térhez képest az európai régiók (NUTS3) esetében, 2012

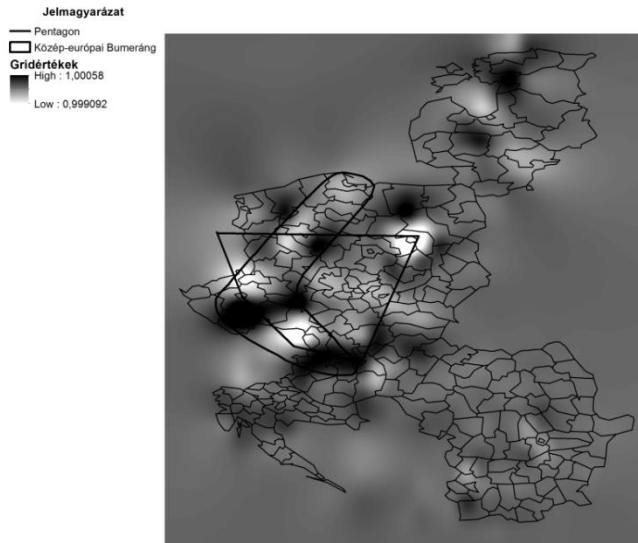
Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

5. ábra: A gravitációs tér torzulása a földrajzi térhez képest az európai régiók (NUTS3) esetében, 2012

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

A jelenlegi helyzetet bemutató térszerkezeti ábrán jól látszik (5. ábra), hogy a térség legfontosabb centrumtérsegei maguk a fővárosok (Varsó, Prága, Pozsony és Budapest), melyhez képest némileg gyengébb térszerkezeti csomópontot láthatunk Szlovénia és Dél-Lengyelország területén. Ebben a vonatkozásban tehát elsősorban a Pentagon modell eredményeit látjuk visszaköszönni.

6. ábra: A gravitációs tér torzulása a földrajzi térhez képest az európai régiók (NUTS3) esetében, 2010-2012

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

Némileg más a helyzet akkor, ha a 2010-es és a 2012-es gravitációs torzulást vetjük össze a vizsgálati területen (6. ábra). Ebben a vonatkozásban a térszerkezetből elsősorban Varsó, Prága, Pozsony, Gdansk, Poznan, Wroclaw, Katowice és Krakkó emelkedik ki (Közép-európai bumeráng északi része). Így tehát ez a modell részben igazolást nyert.

A következőkben a fejlettséget, vagyis az egy főre jutó GDP-t vettük górcső alá. A centrum periféria térségek meghatározásához a fejlettség térbeli autokorrrelációját elemeztük, vagyis azt, hogy a fejlettség tekintetében melyek azok a meghatározó szignifikáns klaszterek, melyek kiemelkednek az európai, s azon belül a kelet- közép európai térből.

A területi autokorrreláció vizsgálatához a Luc Anselin féle Local Moran I próbafüggvényt alkalmaztuk. A lokális-Moran próba függvénye az alábbi módon határozható meg az i -edik régióra:

$$I_i = (z_i - \bar{z}) \sum_{j=1}^n W_{ij}(z_j - \bar{z}) \quad (12)$$

ahol, I_i az i -edik egységre számított lokális Moran próbafüggvény értéke, z_i az i -edik, z_j a j -edik lokációk értékei, \bar{z} átlaga várható érték, w_{ij} az i és j térelemek kapcsolatát leíró térbeli súlymátrix. A számítások során az inverz távolság alapú szomszédsági mátrixot alkalmaztunk.

A Local Moran-statisztika eredményeit összevetjük a kiindulási adatokkal annak érdekében, hogy meg tudjuk vizsgálni, hogy a nagyfokú hasonlóság vajon a változó magas, vagy alacsony értékeinek koncentrációja okozza (Moran-szórásdiagramok). A szórásdiagram négy csoportba sorolja a térségeket:

1. Magas–magas: magas értékkel rendelkező területegységek, amelyek esetén a szomszédság is magas értékkel rendelkezik.
2. Magas–alacsony: magas értékkel rendelkező területegységek, melyek esetén a szomszédság alacsony értékkel rendelkezik.

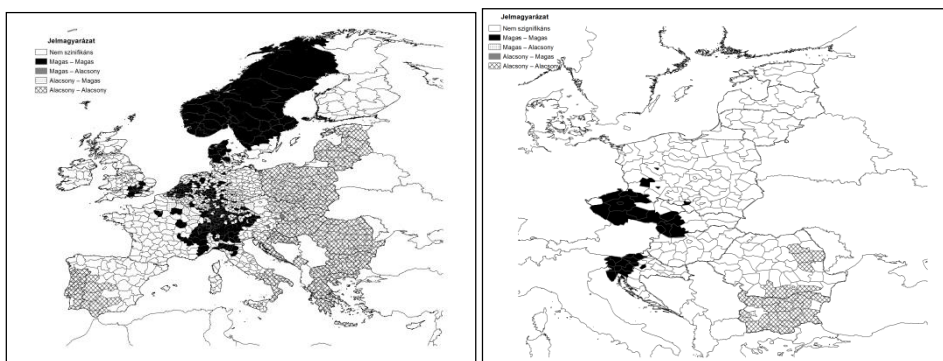
3. Alacsony–alacsony: alacsony értékkel rendelkező területegységek, ahol a szomszédság is alacsony értékkel rendelkezik.

4. Alacsony–magas: alacsony értékkel rendelkező területegységek, melyek esetén a szomszédság magas értékkel rendelkezik.

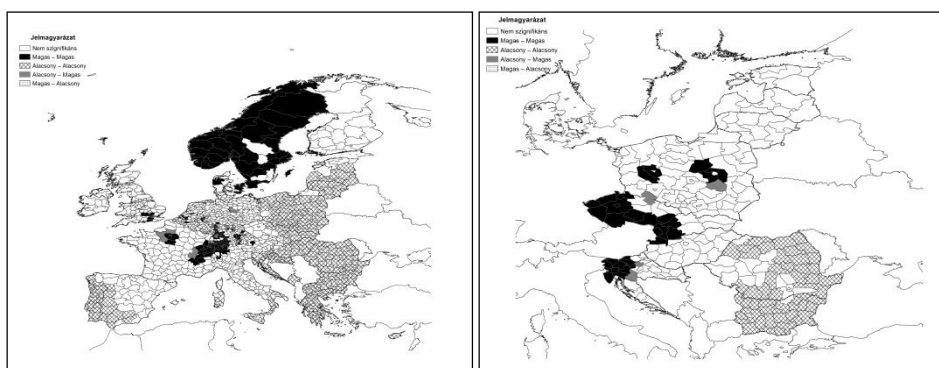
A jelenlegi helyzetet bemutató térképeinken azt láthatjuk, hogy a legkedvezőbb magas-magas klaszterbe elsősorban a gravitációs módszernél már kiemelt térségek emelkednek ki, melyekhez szorosan csatlakoznak a skandináv országok régiói. Kelet-Közép-Európa szinte teljes egészében az alacsony-alacsony klaszterbe sorolható, kivételt csak a néhány outlierként megjelenő, a térségtől elkülönülő fővárosi régió képez (7. ábra).

Amennyiben már csak a szorosan vett térségre vetjük a tekintetünket, akkor kedvező helyzet: elsősorban cseh, szlovák, szlovén s néhány horvát régió esetében rajzolódik ki. Ennyiben az Új Banán térszerkezeti modell eredményeit látjuk számításaink alapján igazolódni. Kedvezőtlen a helyzet viszont a román, bolgár és macedón régiók régiók vonatkozásában.

A változás vonatkozásában a kétváltozós Local Moran I próbafüggvényt alkalmaztuk. Ebben az esetben tehát nem az alapadattal, hanem annak egy korábbi évi megfelelőjével vetjük össze a Local Moran I értékeket. Vagyis például arra keressük a választ, hogy melyek azok a térségek, mely magas értékkel jellemezhetőek 2012-ben s a szomszédaiak 2010-ben is magas értékekkel rendelkeztek.

7. ábra: Local Moran I klaszterek, 2012

8. ábra: Kétváltozós Local Moran I klaszterek

Forrás: Eurostat és az érintett országok statisztikai hivatalainak adatai alapján saját szerkesztés

Eredményeink európai szinten a magas-magas klaszterek kismértékű visszaeséséről tanúskodnak, hiszen elsősorban Svájc, London, Párizs és a skandináv régiók kerülnek ebbe a csoportba

(8. ábra). Némileg már más a helyzet térségünk vonatkozásában, hiszen ekkor már cseh, szlovák, szlovén s néhány horvát régió mellett bizonyos lengyel régiók (Varsó, Poznan) kerülnek be a legkedvezőbb helyzetű régiók közé. A kedvezőtlen helyzetű régiók köre nemileg bővült, a környezetükből csak a fővárosok tudnak kiemelkedni.

Összegzés

Tanulmányunkban Kelet- Közép Európa térszerkezeti viszonyait kívántuk elemezni. Két különböző megközelítést alkalmaztunk, hogy egyrészt a gazdaság tömegességének mérését, másrészt pedig az ez által kialakult fajlagos gazdasági erőt – melyet egyszerűen csak fejlettségnek aposztrofáltunk – mérni lehessen. Csak abban az esetben tekintettünk egy régiót centrumtérségnek, ha mindkét megközelítés alapján annak minősülnek. Eredményeink a következőkben összegezhetők.

Igazolva láttuk a szakirodalomban több helyen is megjelenő megállapítást (pl.: Gorzelak, 2006), hogy Kelet-Közép-Európa térszerkezetére nem jellemzőek az összefüggő tengelyek.

Munkánk eredményei alapján nem látjuk igazolhatónak a Közép-európai bumeráng, az Uborka és az Új Banán térszerkezeti modelleket, mert azok a térszerkezeti elemzésnek csak egyik vetülete alapján lennének igazolhatóak és akkor sem a modellek által meghatározott teljes terület esetében.

A térség legfontosabb gazdasági centrumai a fővárosok (s ez igazolja Közép-európai Pentagonon modellt), s közülük is kiemelkedik Prága és Pozsony és térségük, így ezen térségek tekinthetők Kelet-Közép-Európa jelenlegi magtérségeinek. Ezen eredményeink némileg ellentmondanak más kutatásoknak (pl. Szabó–Farkas 2014), melyek szerint a térség centrumterületei (különösen Szlovénia vonatkozásában) némileg bővebbek. Vizsgálataink ezt nem tudták megerősíteni.

Irodalom

- BBSR. (2011): Metropolitan areas in Europe. Federal Institute for Research on Building, Urban Affairs and Spatial Development (BBSR) within the Federal Office for Building and Regional Planning. Nr. 01/2011., BBSR-Online-Publikation, Bonn.
- BERNEK, Á. (2000): A globális világ „új gazdaságföldrajza” Tér és Társadalom 14 (4). pp. 87–107.
- BUDÓ, Á. (1970): Kísérleti Fizika I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BUJDOSÓ, Z. – KOVÁCS, T. – SZÚCS, CS. – BRAMBAUER, ZS. (2016): "New" Direction of Urban Development from a Central European Perspective. Theoretical and Empirical Researches in Urban Management 11:(2). pp. 55-64.
- CSOMÓS, GY. (2011): A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe Tér és Társadalom 25 (3). pp. 129–140.
- DICKEN P. (2007): Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy. SAGE Publications, London.
- DOMMARGUES. P. (1992): The Strategies for International and Interregional Cooperation Ekistics 352-353. pp. 7–12.
- DUSEK, T. (2003): A gravitációs modell és a gravitációs törvény összehasonlítása Tér és Társadalom 17 (1). pp. 41–57.
- DUSEK, T. (2012): Bidimensional Regression in Spatial Analysis Regional Statistics 2 (1). pp. 61–73.
- EGRI, Z.–LITAUSZKY B. (2012): Térszerkezeti sajátosságok Közép-Kelet-Európában. <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2012/2/egri.ppt> (letöltve 2012. november)
- ENYEDI, GY. (1998): A sikeres város Ezredforduló 3 (1). pp.3–7.

- ENYEDI, GY. (2003): Városi világ – városfejlődés a globalizáció korában Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- ENYEDI, GY. (2012): A városi világ Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERDŐSI, F. (2003): Globalizáció és a világvárosok által uralt tér II. Tér és Társadalom 17 (4). pp.1–16.
- ESDP. (1999): European Spatial Development Perspective. (Adopted by the European Council of EU Ministers Responsible for Spatial Planning, in Potsdam, 10-11/05/99. European Commission, Brussels.
- ESPON. (2005): Potentials for polycentric development in Europe ESPON, Luxemburg.
- ESPON. (2012): POLYCE Metropolisation and Polycentric Development in Central Europe. EU ERDF, ESPON, Luxemburg.
- FALUDI, A. (2005): Polycentric territorial cohesion policy. In: Faludi A. (szerk.) Territorial Cohesion: An Unidentified political objective (Special Issue). Town Planning Review 76 (1). pp.107–118
- FRIEDMAN, A.–KOHLER, B. (2003): Bidimensional regression: Assessing the configural similarity and accuracy of cognitive maps and other two-dimensional data sets Psychological Methods 8 (4). pp. 468–491.
- GORZELAK, G. (2012): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe Routledge, London.
- ILLÉS, I.–SOMLYÓDYNÉ PFEIL, E. (2005): Változási trendek az Unió Regionális politikájában – magyar tanulságok MTA RKK, Pécs.
- KINCSES, Á.–TÓTH, G. (2011): Geometry of Potential Models Regional Statistics 2 (1). pp. 74–89.
- KUNZMANN, K. R. (1992): Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa Wien Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft 134. pp. 25–50.
- KUNZMANN, K.R. (1996): Euro-megalopolis or Themepark Europe? Scenarios for European spatial development International Planning Studies 1 (2). pp. 143–163.
- KUNZMANN, K.R.–WEGENER, M. (1991): The pattern of urbanization in Europe Ekistics 58: 282–291.
- LEIBENATH, M.–HAHN, A.–KNIPPSCHILD, R. (2007): Der „Mitteleuropäische Kristall“ – zwischen „Blauer Banane“ und „osteuropäischem Pentagon“. Perspektiven der neuen zwischenstaatlichen deutsch-tschechischen Arbeitsgruppe für Raumentwicklung. Angewandte Geographie 31. pp. 36–40.
- LENGYEL, I.–RECHNITZER, J. (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth, Gy.–Rechnitzer, J.: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón, pp. 130-152, MTA RKK Pécs.
- LUX, G. (2012): A gazdaság szerepe a városi térségek fejlesztésében: A globális kihívásoktól a fejlesztéspolitikáig In: Somlyódyné Pfeil, E.:Az agglomerációk intézményesítésének sajtós kérdései: Három magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben pp. 69–94., Publikon Kiadó, Pécs.
- MACDOUGAL, D. W. (2013): Newton’s Gravity: An Introductory Guide to the Mechanics of the Universe Springer, New York.
- MEER, L., VAN DER (1998): Red octopus In BLAAS, W.: A new perspective for European spatial development policies, op. cit., pp. 9-19.
- PÉNZES, J.–FEKETE, J. (2014): Transformation of the spatial structure in the Visegrad countries in the light of the location of peripheral areas In: Radics, Zs., and Pénez, J., Spatial-economic cohesion and competitiveness in the context of tourism pp. 11-24., Didakt Kiadó, Debrecen.
- SASSEN, S. (1991): The Global City: New York, London, Tokyo Princeton University Press, Princeton.
- SZABÓ, P. (2015): Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig ELTE Eötvös Kiadó,

Budapest.

SZABÓ, P.–FARKAS, M. (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe Tér és Társadalom 28:(2). pp. 67-86.

TOBLER, W. (1994): Bidimensional regression Geographical Analysis 26 (3). pp. 186–212.

TÓTH, G.–KINCSES, Á.–NAGY, Z. (2014): The changing economic spatial structure of Europe Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography 68 (5). pp. 301–309.

VARGA, A. (2005): Agglomeráció, technológiai haladás és gazdasági növekedés: a K+F térszerkezet makrogazdasági hatásainak vizsgálata. Akadémia Doktora Értekezés, Pécs.

VUIDEL, G., (2009): Darcy 2.0: module de comparaison spatiale, Spatial Simulation for the Social Sciences <http://spatial-modelling.info/Darcy-2-module-de-comparaison> (letöltve 2013. február)

WILSON, A. G. (1981): Geography and the Environment John Wiley & Sons, Chichester.

TÉNYKÉP

Veresné Somosi Mariann–Kocziszkó György–Fodorné Stunya Edina

A szegregációk kialakulásának okai és kezelésének lehetőségei Miskolcon¹

A várospolitika világszerte visszatérő problémája a periférikus helyzetben, szegregált környezetben élők szociális problémáinak kezelése, életkörülményeinek javítása.

A szegregációt kiváltó okok megszüntetése, a következmények felszámolása csak konzekvens társadalom és gazdaságpolitikai lépésekkel valósítható meg, ami időt és elkötelezettséget igényel. A tanulmány Miskolc Megyei Jogú Város szegregációs területeinek elemzésével, értékelésével, a lehetséges elmozdulási irányok meghatározásával foglalkozik.

Kulcsszavak: szlöm, szegregáció, antiszegregáció.

JEL-kód: J10, J15, J31

Bevezetés

A nagyvárosi szegregációk kialakulása, azaz az átlagnál jóval kedvezőbb és kedvezőtlenebb feltételek mellett élők elkülönülése nem újkeletű probléma. Az átlagnál tartósan kedvezőtlenebb lakhatási, higiéniai feltételekkel rendelkező városi területek már az ókorban, majd a középkorban is voltak. Általában a városok peremterületén, a szeméttelpek környezetében jöttek létre (Blok, 2014). A jómódú kereskedők, iparosok, kézművesek evvel szemben a városok belső, un. mag részeiben, jóval jobb körülmények között, de szintén tömbösödve éltek.

A szlömök kialakulásának újkori hulláma a XIX. századi ipari forradalommal kezdődött, amikor a vidéki, többnyire képzetlen munkaerő a biztosabb megélhetés reményében tömegesen vállalt munkát az újonnan létrejövő ipari központokban, jövedelmi viszonyaik azonban csak alacsony higiénés feltételekkel rendelkező tömegszállásokon való lakhatást tett lehetővé (Basten, 2005).

A XX. század gyors gazdasági szerkezetváltásainak, geo- és gazdaságpolitikai fordulatainak negatív velejárója a szlömök fennmaradása, ill. újabb szegregációk kialakulása.

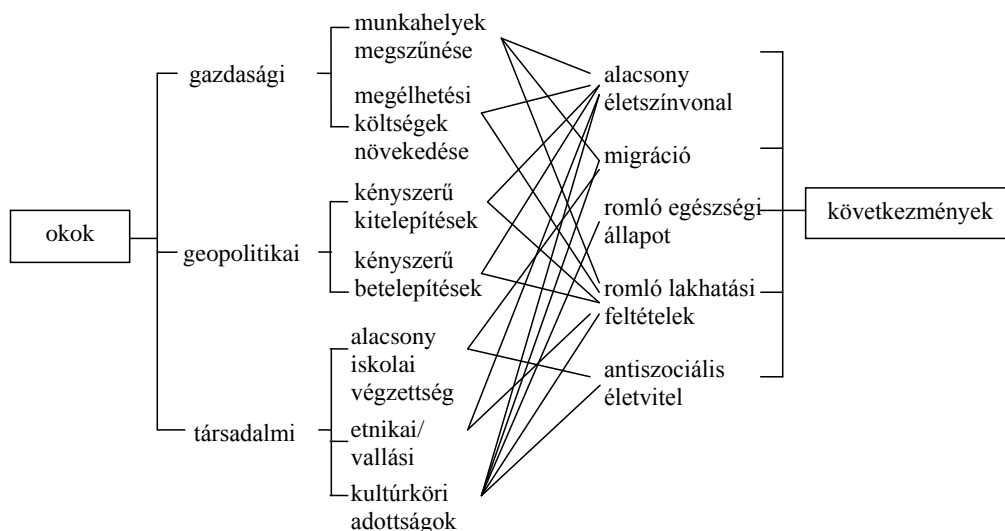
Az okok és a következmények összetettek. A szakirodalom egy része gazdasági okokkal (pl.: az ipari szerkezetváltás miatt megugró munkanélküliséggel, a pénzügyi és gazdasági válság miatt romló egzisztenciális körülményekkel), más része társadalmi tényezőkkel (pl.: a geopolitikai változások miatt bekövetkező nagyszámú betelepülővel, alacsony iskolai végzettséggel és sajátos kulturális adottságokkal, stb.) magyarázza (Benedek/Moldovan, 2015; Klegge, 2005) a szegregációk kialakulását (1. ábra).

A kiváltó okok ma is a városi lét mindennapi részét képezik, ezért a szegregáció az urbanizáció integráns része, amit a gazdasági migráció tovább erősít (OECD, 1998; Kapphan, 2002; Musterd, 1994).

A ciklikusan jelentkező társadalmi és gazdasági sokkok eltérően érintik az adott településen élőket. Ezért alakulnak ki a centrum- és periféria viszonyok városi vetületei, a helyi átlagnál tartósan, jóval magasabb (a városi folklór szerint a helyi „Rózsadomb”) és jóval alacsonyabb életminőségű területek.

Az alacsony iskolázottság csökkenő foglalkoztathatóságot, csökkenő jövedelmi viszonyokat, alacsony fogyasztási képességet, alacsonyabb komfort fokozatú lakhatási feltételek fenntartását, stb. tesz lehetővé. Ez a folyamat negatív spirálba mehet (s mint a felmérések igazolják, megy is) át, hatására a szegregálódás „ördögi köre” jön létre.

¹ A tanulmány a szerzőknek a Miskolc Megyei Jogú város Integrált Városfejlesztési Stratégia 2014-2020 c. dokumentumát megalapozó kutatásait foglalja össze.

1. ábra: Szegregációt kiváltó okok és következmények

Forrás: saját szerkesztés

A nagyobb szegregátumok felszámolása nem egyszerű feladat, mert a szegényebbek nagyvárosokba áramlása, ciklikusan visszatérő terhet ró a helyi vonalas és társadalmi infrastruktúrára. Ezért érdemi megoldás csak a gazdaságfejlesztéssel, szociálpolitikával, egészségüggyel, foglalkoztatottsággal, urbanizációval, oktatási, ökológiai kérdésekkel foglalkozó szakemberek együttműködésétől várható (Basten, 2005).

Szegregáció fogalma és számszerűsítési lehetőségei

A szegregáció fogalmát számos szakma (pl.: vegyipar, genetika, szociológia, urbanisztika, térgazdaságtan, stb.) alkalmazza anyagok, társadalmi csoportok, lakóközösségek elkülönítésének leírására.

A városon belüli szegregáció, mint jelenség (ahogyan utaltunk már rá) több évszázada ismert, a szakirodalomban meghatározására számos definíció található. A teljesség igénye nélkül ezek közül érdemes néhányat kiemelni.

Egy, a közelmúltban készült, a témával foglalkozó kormányzati tanulmány a településeken belüli telepek, elmaradt településrészekre vonatkozóan hat kategória megkülönböztetését javasolja:

- „Települések mellett, vagy azok közelében létrejövő és folyamatosan bővülő „vadtelepek” : Az infrastruktúra teljes vagy majdnem teljes hiánya, kezdetlegesen összetákolt, jobbra egy helyiségből álló lakóépületek, melyek inkább hasonlítanak ólra, putrira, kunyhóra.
- Volt uradalmi puszták, településtől távoli munkáskolóniák (bánya, téglagyár stb.) : A lakóépületek tulajdonjoga sokszor rendezetlen, s ez az épületek gyors leromlásával jár. Mára erős térbeni elkülönülés, hiányos infrastruktúra jellemzi e telepeket, hiszen bezártak a közintézmények, boltok, romlott a közlekedés, a termelés hiánya pedig alulértékelt az itt maradókat vagy az ide költözőket (akik nem ritkán önkényes lakásfoglalók).
- Régről maradt telepek, amelyeket az 1961-es párthatározatot kiegészítő 1965-ös rendelet nyomán nem számolták fel: Jobbára a település szélén legelőn, vizenyős területen vagy éppen erdő aljában, dombtetőn elhelyezkedő, szabálytalan telkeken, szabálytalan elrendezésű, általában még 1945 előtt épült, az akkori szegényparaszti, „zsellér” épületeket formázó la-

kóépületek egysége. Vízvezeték, csatorna és gáz nincs, mindössze villany van, s az utak sem pormentesek.

- Alacsony minőségű lakások/nyaralók alkotta laza szerkezetű telepek (városok/települések külterületén, tipikusan zártkertes övezetekben): Tipikusan a városi rezsielvonások elöl menekülők, illetve a városokba orientálódó, de oda a magas rezsi (és lakbér)-költségek miatt beköltözni nem képes elszegényedett családok lakóhelye, tipikusan rossz infrastrukturális és egyéb szolgáltatásokkal (pl. közlekedési összeköttetéssel) ellátott területek.
- Cs- és szocpolos telep, vagyis 1965 után létrejött, eredetileg nem telepnek gondolt telep: Szűk telkeken, típustervek alapján eleve rossz minőségben megépült, csökkentett komfortfokozatú, sokszor befejezetlen, a kortársi normáktól, izléstől és törekvéstől jócskán elmaradt épületek együttese. Az eredeti épületállományhoz gyakran annál is rosszabb minőségű épületek kapcsolódhatnak, sokszor közelítve a vadtelepek képéhez.
- Városi szegregátumok:
 - Slumosodó munkáskolóniák, szociális bérlakások alkotta telepek: Az egykori gyárak, vasúti csomópontok mellett épített egyforma és egyszerű épületek, illetve eleve szegény családoknak épült lakások, elkülönítve a település többi részétől.
 - Leromló városrészek: Az egykori bérlakások magasabb státuszú népessége modernebb lakásokba, illetve zöldövezetbe költözve elhagyja korábbi bérlakását, melybe egyre alacsonyabb státuszú családok költöznek.” (EMMI, 2015. p. 19-20).

A 314/2012. (XI.8.) Korm. rendelet a településfejlesztési stratégiák kapcsán tér ki a szegregátumokra és úgy fogalmaz, hogy az érintett területeket a szegregációs mutató alapján kell lehatárolni (im. p.50.). A mutató meghatározására vonatkozóan pedig úgy rendelkezik, hogy „... a település területén belül olyan területileg egybefüggő tömbök kiválasztása, amelyekre együttesen jellemző, hogy a szegregációs mutató határértékének megfelelnek. A tömb népszámlálási célra létrehozott, általában közterületek és/vagy természetes és mesterséges tereptárgyak (pl.: vasútvonal, autópálya nyomvonal, vízfolyás partja), valamint rácshálós térinformatikai megoldás eredményeképpen kialakított, településen belüli kisterületi egység.” (im.p.50.)

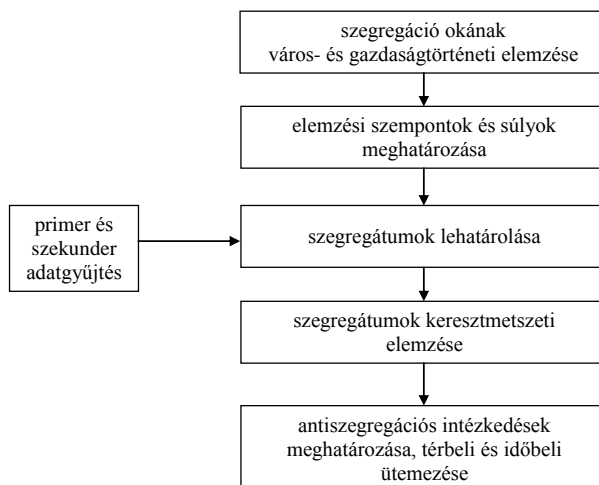
A KSH szegregátumnak tekinti a fizikailag egybefüggő minimum egy háztömbből, négy utca vagy közterület között elhelyezkedő ingatlanokból álló településrészt, ahol az alacsony státuszú lakosság az aktív korú népességben belül, legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező és munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya a szegregációs index eléri az 50%-ot.

A szegregáció kimutatására alapvetően két mérési lehetőség kínálkozik:

- egyrészt egyenlőtlenségi indexekkel (pl.: Gini –Koefficiens, Theil-index, szegregációs index),
- másrészt klaszterelemzéssel.

Kutatás módszertana

Szegregációra vonatkozó vizsgálatainkat öt lépésben végeztük el (2. ábra):

2. ábra: Kutatás folyamata

Forrás: saját szerkesztés

Jelen vizsgálat előzményeként Miskolc MJ. Város 2008-ban készített először antiszegregációs tervet az Integrált Városfejlesztési Stratégia részeként. Jelenlegi elemzés egyrészt az időközi változások elemzésére, másrészt a további feladatok meghatározására adott lehetősége.

Szegregátumok kialakulásának folyamata Miskolcon

A miskolci szegregátumok kialakulása négy időszakhoz köthető. Az első tömbösödött szegregátumok a XIX. század második felében jöttek létre a városban, amikor megélhetésüket kereső szegények (elsősorban a városban szolgáló cselédek és szolgák) a város peremén teremtették meg lakhatási feltételeiket. Az így kialakuló szlömökben élők egy része anyagi helyzetének jobbrafordulásával magasabb komfortfokozatú környezetbe költözött, de helyükbe állandóan érkeztek betelepülők.

A trianoni országhatárok meghúzását követően 1918-1924 között több tízezer érkeztek a városba (második hullám), akik rövidebb vagy hosszabb időt töltöttek itt mostoha körülmények között, fabarakokban, a Gömöri pályaudvaron álló vagonokban (Szűts, 2009). Az itt maradtak egy része életének hátralévő részét kedvezőtlen lakhatási feltételek mellett élte le.

A második világháborút követő erőltetett iparosodás, ill. ennek hatására létrejött Nagy-Miskolc (Görömböly, Diósgyőr Miskolchoz csatolása) hatására (harmadik hullám) a város lakónépessége ugrásszerűen megnőtt, amit a lakhatási körülmények nem tudtak követni. Így a szegregációk száma és kiterjedése az 1950-es évek elején megnőtt (a Pece partján, a Tatárdombon, Erdőalján, Felső-Kallószeren, a Csorba-telepen) és a legutóbbi időkig fennmaradt.

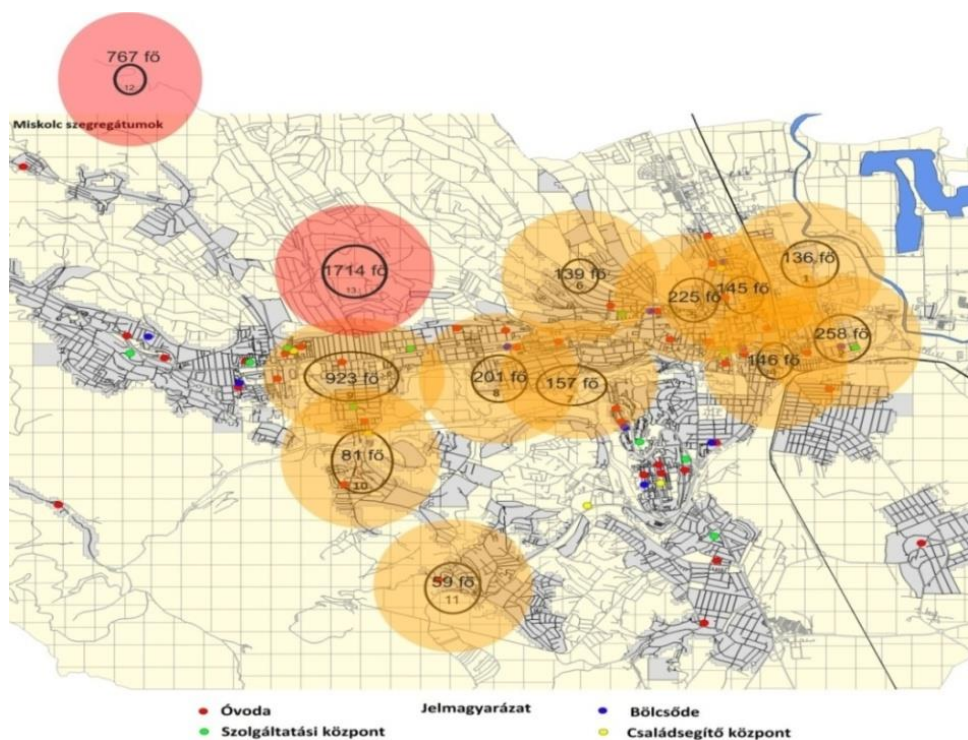
Az 1990-es évek elejétől a helyi bányászat és a kohászat válságának, a város foglalkoztató képessége csökkenésének hatására (negyedik hullám) a korábbi munkáskolóniákon (percesi bányakolónia, vasgyári kolónia), valamint a zártkerti övezeteiben alakultak ki a szlömök.

Miskolc MJ. Város szegregátumainak helyzete

A KSH definíciója alapján Miskolcon 2011-ben 13 szegregátum volt. Ezek helyzete (település-szerkezeti elhelyezkedése, a lakásállomány minősége, a közszolgáltatások elérhetősége és az alacsony státuszú népesség koncentrációjának mértéke alapján) különböző.

A szegregátumok elemzéséhez a KSH által rendelkezésre álló demográfiai adatain (2011) túl vizsgáltuk a még iskolába nem járó, szociálisan veszélyeztetett gyermekek eloszlását 2013. évi területi védőnői adatok, továbbá a városban tanuló iskoláskorú, hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek száma (KLIK adatok) alapján, valamint a szociális szolgáltatások igénybevétele mértékét és strukturáját.

- A 2011. évi népszámlálás adatai alapján Miskolc belterületén 2470 fő, külterületén 2481 fő él szegregátumban; összességében a város lakosságának 3%-a (KSH). A szegregátumok száma a bázisidőszakhoz (2008-hoz) képest hárommal (az ott élők alacsony lélekszáma miatt) csökkent (Tatárdomb, Csermőkei út- Mésztelep, Mura utca, Tatár út).
- Az Álmos utca, a Kassai utca, a Zombori utca és a Huszár utca által határolt hármasmű szegregátum a KSH 2011. évi nyilvántartásában ugyan szerepel, de azóta felszámolták.
- A város 13 szegregátumából tizenegy (1-11. sorszámu) belterületi, kettő (a 12. és 13. sorszámu) szegregátum pedig külterületi.
- A 3. ábra térképe feltünteti a szegregátumok 2011. népszámlálás szerinti lakónépességét. A térképen színes pontok jelölik a 6 év alatti gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményhálózatot, továbbá a családsegítő és szolgáltató központok eloszlását. A beazonosított szegregátumok területét ezek az intézmények nem fedik le.
- A színes koncentrikus körök a szegregátumok területéről (a még elfogadható) 20 perc alatt gyalog elérhető távolság határait jelzik. Látható, hogy egyes szegregátumok esetében ezek a szolgáltatások csak tömegközlekedési eszköz igénybevételevel érhetők el. (Ez felveti azt a dilemmát, hogy az alapszolgáltatások területi kiterjesztése és/vagy azok koncentrált fejlesztése, valamint az elérhetőségük javítása kapjon-e prioritást.)
- A belterületi szegregátumokban bekövetkezett változásokat a KSH 2001. és a 2011. évi népszámlálási adatai alapján a 1. táblázat foglalja össze. Szembetűnő változás a szegregátumok számának csökkenése, azonban ezzel párhuzamosan a hátrányos helyzetben élők területi szempontból dekoncentráálódtak.
- Lyukóbánya és Lyukóvölgy esetében nem áll rendelkezésre az összehasonlítás alapjául szolgáló 2001. évi adatok, ezért a táblázatban a jelenlegi állapotra vonatkozó számsorokat tüntettük fel. (Lyukóvölgy és Lyukóbánya hátrányos helyzetű lakosságának száma közel azonos egy kisebb település lakosságával.)
- Nincsenek statisztikai adatok a 2011. évi népszámlálás alapján azon aktív korúak (15-59 évesek) arányáról, akiknek a jövedelemforrása kizárólag állami vagy helyi támogatás volt, így ez a mutató nem képezi az összehasonlítás alapját.
- A szegregátumok összehasonlítása az alábbi szempontok alapján történt (1. táblázat):
 - legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a 15-59 éves népesség körében;
 - felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében;
 - gazdaságilag inaktív népesség aránya az akcióterületi lakónépességen belül;
 - munkanélküliek aránya;
 - tartós munkanélküliek aránya;
 - komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül;
 - egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül.

3. ábra: Miskolc szegregátumainak elhelyezkedése és lakónépessége

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A 2008. évi felméréshez képest:

- a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a 15-59 éves népesség körében minimális mértékben változott
- a 25 év feletti felsőfokú végzettségű lakosok aránya alacsony;
- a gazdaságilag inaktív népesség aránya a szegregátumok többségében nőtt;
- a munkanélküliek aránya eltérő módon változott (van, ahol négyszeresére nőtt, másutt 17%-kal csökkent);
- a tartós munkanélküliek aránya változatlanul magas (az egyik szegregátumban nyolcszorosára nőtt);
- a komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya több szegregátumban javult (a Szondi telepen 50 %-kal, míg a Puskin utcában 34 %-kal);
- a legnagyobb lakónépességű belterületi szegregátumok a Számozott utcák, a Szondi utca, a Tetemvár és a Békeszálló telep;
- a két külterületi szegregátumban együtt (Lyukóbánya, Lyukóvölgy) közel annyian élnek (2481 fő), mint a belterületi szegregátumokban összesen.

1. táblázat: Szegregátumok változása a 2008. évi antiszegregációs tervben szereplő adatokhoz képest

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatai alapján)	indikátor			szegregátum (a 2011. évi népszámlálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatai
	megnevezése	értéke			
		2001.	2011.		
1. Tatárdomb	KSH 2011. évi besorolása alapján megszűnt, mint szegregátum				
5. Csermőkei u. – Mésztelep	KSH 2011. évi besorolása alapján megszűnt, mint szegregátum				
6. Mura utca	KSH 2011. évi besorolása alapján megszűnt, mint szegregátum				
10. Tatár út*	KSH 2011. évi besorolása alapján megszűnt, mint szegregátum				
19. Vikend telep	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya lakónépességen belül munkanélküliek aránya tartós munkanélküliek aránya komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	72,9%	60,7%	1. szegregátum (Sajószigeti u. - Vikend telep - Névtelen u. - Zsigmond Vilmos u.)	136
		0%	0%		
		79,2%	66,9%		
		56,8%	64,4%		
		21,6%	35,6%		
		85,7%	92,3%		
		24,5%	20,5%		
17. Szondi telep	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül munkanélküliek aránya tartós munkanélküliek aránya komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	75,3%	61,5%	2. szegregátum (Üteg u. – Szondi György u. - Tüzér u. – Szekerész u. – Tüzér u. – Baross Gábor út – Szekerész u.)	258
		2,8%	2,8%		
		78,0%	68,2%		
		57,9%	37,8%		
		34,9%	30,5%		
		77,1%	27,5%		
		50,9%	26,1%		
16. Álmos utca	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül 	71,4%	72,8%	3. szegregátum (Álmos u. - Kassai u. - Zombori u. - Huszár u.)	145
		11,2%	0%		
		67,5%	62,1%		

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatok alapján)	indikátor		szegregátum (a 2011. évi népszámlálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatok	
	megnevezése	értéke			
		2001.			2011.
	• munkanélküliek aránya	55,6%	67,3%		
	• tartós munkanélküliek aránya	27,0%	27,3%		
	• komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül	70,2%	91,9%		
	• egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül	38,3%	59,5%		
4. Gizella utca	• legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében	58,1%	60%	4. szegregátum (Hadirokkantak útja Lenke u. - Bors vezér u. - Sarolta u.)	
	• felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében	9,0%	9,6%		
	• a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül	80,0%	58,9%		
	• munkanélküliek aránya	13,0%	53,3%		
	• tartós munkanélküliek aránya	2,9%	25%		
	• komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül	48,6%	47,8%		
	• egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül	35,2%	43,5%		
15. Tetemvár	• legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében	63,2%	66%	5. szegregátum (Tetemvár felsősor – Tetemvár középsor – Tetemvár alsósor- Arany János tér nyugati része - Petőfi Sándor tér északi része)	
	• felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében	1,4%	0,8%		
	• a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül	79,2%	64,4%		
	• munkanélküliek aránya	47,4%	53,8%		
	• tartós munkanélküliek aránya	13,2%	30%		
	• komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül	82,1%	55,2%		
	• egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül	24,5%	27,6%		
18. Bábonyibérc	• legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében	71,3%	63,5%	6. szegregátum (Bábonyibérc Új te-	

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatok alapján)	indikátor		szegregátum (a 2011. évi népszám- lálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatok	
	megnevezése	értéke			
		2001.			2011.
	<ul style="list-style-type: none"> • felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében • a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül • munkanélküliek aránya • tartós munkanélküliek aránya • komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül • egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	0,0%	0%	lep)	
11. Békeszálló telep - Muszkás telep (BM) 13. Nagyavas (N)	<p>a Békeszálló telep – Muszkás telep két külön szegregátumként jelenik meg, a Kalló utca(k) önálló szegregátumként megszűnt és a Békeszálló szegregátum részét képezi, míg a Nagyavas önálló szegregátumként megszűnt az új lehatárolásban</p> <ul style="list-style-type: none"> • legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség • felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében • a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül 			7. szegregátum (M) (Muszkás telep - Ruzsini utca – Deszkásoldal dűlő – Tóth sor - Domb u. - Avasalja u. - Csonka sor - Nagy Avas Cson- ka sor- Teleki sor - Da- nyi völgy - Deszkásoldal dűlő)	157
		BM 77,3% N 66,1% K 59,4%	M 68% KB 63,7%		
		BM 0,7% N 2,0% K 0%	M 2,7% KB 0%		
		BM 76,2% N 78,5% K 76,4%	M 75,8% KB 78,1%		
11. Békeszálló telep - Muszkás telep (BM) 8. Kalló utca (K)	<ul style="list-style-type: none"> • munkanélküliek aránya • tartós munkanélküliek aránya • komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül 	BM 57,8% N 50,0% K 38,5%	M 36,8% KB 45,5%	8. szegregátum (KB) (Kalló u. - Békeszálló telep – Csillag u. - Orsó u. - Nap u. – Szövő u. – Tímár Ma- lom u.)	201
		BM 36,3% N 25,0% K 15,4%	M 18,4% KB 20,5%		
		BM 82,1% N 85,9% K 88,2%	M 71,8% KB 88,5%		

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatok alapján)	indikátor			szegregátum (a 2011. évi népszám- lálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatok
	megnevezése	értéke			
		2001.	2011.		
	<ul style="list-style-type: none"> egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	BM 58,6% N 57,7% K 35,3%	M 30,8% KB 80,8%		
7. Számozott utcák I. (Sz I.) 8. Számozott utcák II (Első-negyedik utca) (Sz II.) 9. Vasgyári út (V)	<p>Első és második utca felszámolásra, átépítésre került a többi számozott utca a jelenlegi lehatárolásban egy szegregátumként jelenik meg, a Vasgyári úti szegregátum nyilvántartás alapján ott élők száma alapján már nem minősül szegregátumnak</p> <ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül munkanélküliek aránya tartós munkanélküliek aránya komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül 			9. szegregátum Számozott utcák (Andrássy u. - Kilen- cedik u. - Vasgyári újtelep - Hatodik u. – Andrássy u. - Harmadik u. - Első u. – Ne- gyedik u. - Második u. - Fürdő u. – Mátyóki Ádám u. - Ballagi Károly u. - Alsószinva u. - Kabar u. – Tizenegyedik u. - Tizedik u. - Vasgyári újtelep - DVTK stadion északkeleti oldala	923
	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében 	Sz.I. 82,4% Sz.II. 65,4% V 58,3%	71,3%		
	<ul style="list-style-type: none"> felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében 	Sz.I. 0,2% Sz.II. 0% V 4,2%	1,2%		
	<ul style="list-style-type: none"> a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül 	Sz.I. 77,0% Sz.II. 64,3% V 75,7%	73,7%		
	<ul style="list-style-type: none"> munkanélküliek aránya 	Sz.I. 63,5% Sz.II. 53,3% V 28,6%	55,1%		
	<ul style="list-style-type: none"> tartós munkanélküliek aránya 	Sz.I. 25,4% Sz.II. 43,3% V 10,7%	28,8%		
	<ul style="list-style-type: none"> komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül 	Sz.I. 97,9% Sz.II. 90,5% V 63,4%	90,3%		

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatai alapján)	indikátor			szegregátum (a 2011. évi népszámlálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatai
	megnevezése	értéke			
		2001.	2011.		
	<ul style="list-style-type: none"> egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	Sz.I. 52,9% Sz.II. 38,1% V 58,5%	65%		
2. Puskin utca	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül munkanélküliek aránya tartós munkanélküliek aránya komfort nélküli, félkomfortos és szükségülakások aránya a lakott lakásokon belül egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	63,2%	58,3%	10. szegregátum (Gózon Lajos u. - Puskin u. keleti oldala)	81
3. Miskolctapolca-Kőfejtő	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya lakónépességen belül munkanélküliek aránya tartós munkanélküliek aránya komfort nélküli, félkomfortos és szükségülakások aránya a lakott lakásokon belül egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül 	68,9%	60,6%	11. szegregátum (Iglói u. - Várhegy u. északi oldala)	59
a 2008. évi antiszegregációs tervben nem részletesen tárgyalt szegregátum	<ul style="list-style-type: none"> legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül 		78%	12. szegregátum (Lyukóbánya külterület)	767
			1,2%		
			71,6%		

Szegregátum (a 2001 évi népszámlálás KSH adatok alapján)	indikátor			szegregátum (a 2011. évi népszám- lálás alapján)	Lakónépesség száma (fő) szegregátumon- ként 2011. évi népszámlálás KSH adatok
	megnevezése	értéke			
		2001.	2011.		
	• munkanélküliek aránya		58,7%		
	• tartós munkanélküliek aránya		41,3%		
	• komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül		82,6%		
	• egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül		26,4%		
a 2008. évi antiszegregációs tervben nem részletesen tárgyalt szegregátum	• legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 15-59 éves népesség körében		61,9%	13. szegregátum (Lyukóvölgy külterü- let)	1714
	• felsőfokú végzettségűek aránya a 25 év feletti népesség körében		1,9%		
	• a gazdaságilag nem aktív népesség aránya a lakónépességen belül		74,3%		
	• munkanélküliek aránya		45,9%		
	• tartós munkanélküliek aránya		28,2%		
	• komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül		64,1%		
• egyszobás lakások aránya a lakott lakásokon belül		40,7%			

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés.

Miskolc MJ. Város 2008-ban készített antiszegregációs terve alapján az elmúlt években több intézkedés történt (2. táblázat), így:

- A város jelentős erőfeszítéseket tett az emberi életvitelre alkalmatlan bérlemények felszámolása érdekében.
- A nagy lélekszámú szegregátumok felszámolása megkezdődött, egyes esetekben be is fejeződött, a felszámolást folytatni kell. A kisebb lélekszámú belterületi szegregátumok lakosságának csökkenése spontán módon elindult, amelyet a közeljövőben a rendelkezésre álló eszközökkel ösztönözni kell (a feladatok megoldásába a kormányhivatal illetékes szakigazgatási szerveit is be kell vonni).
- Az egyes szegregátumokban a városfejlesztés céljaihoz illeszkedő funkcióváltásokat a felszámolással egy időben el kell indítani.
- Az önkormányzati lakások jogosultság szerinti megoszlása az elmúlt időszakban megváltozott a költségelví, ill. a piaci lakások javára (3. táblázat). A tudatos átrendezés eredményeként az ingatlan bérbeadásából származó bevételek nőttek.

2. táblázat: Bérletelés jogosultság változása

Bérletelés jogosultság	Darabszám (db)		Aránya %		Változás
	2008	2014	2008	2014	+/-
Szociális alapú	5 018	1 006	90	19,7	-
Költségelví	555	3 916	9,9	76,8	+
Piaci alapú	54	178	0,1	3,5	+
Összes bérletelés	5 627*	5 100	100	100	-

Megjegyzés: *Az összes bérletelés 5763 db. A különbség az üres, vagy más jogcímen bérebe adott jogosultságból adódik.

Forrás: MIK Létesítmény Üzemeltetési Iroda

- A lakhatási körülmények megítélése elsősorban abból a szempontból fontos, hogy alkalmas-e a gyermekek egészséges testi, szellemi és szocializációs fejlődéséhez.
- Amennyiben az ezeket veszélyeztető körülmények fennállnak, úgy szociális-, gyermekvédelmi-, hatósági- és rendészeti eszközökkel el kell érni a méltatlan állapotok megszüntetését.
- A komfort nélküli, elhanyagolt – többnyire lakhatás céljára alkalmatlan – ingatlanok környezete, ill. az alapvető higiéniai feltételek hiánya komoly közegészségügyi kockázati tényező, különösen a felhalmozott hulladékok és az elszaporodott rácsálók jelenléte miatt, míg a kezeletlen szennyvíz jelentősen veszélyezteti a városi ivóvízbázist.
- Problémát jelent, hogy az ott élők egy része nem törekszik helyzetének javítására, sem a város közönsége által általánosan elfogadott normák követésére.
- A szociális elven bérebe adott lakásállomány csökkenése egyben az üzemeltetési és karbantartási költségek csökkenését is jelentette.
- A vizsgált időszakban jelentősen csökkent az önkormányzati lakásállomány (602db), ami elsősorban az összkomfortos lakások értékesítéséből adódik (350 db). Ezzel egyidejűleg csökkent a komfort nélküli és a szükséglakások száma is (összesen 253 db).
- A csökkentés a MIK Zrt. un. avult telep felszámolási programjának eredménye, melynek során több rossz műszaki állapotú, gazdaságosan nem korszerűsíthető ingatlan került lebontásra. Az itt lakó bérlőket a bérbeadó hasonló komfortfokozatú lakásokban helyezte el, ill. négy esetben magántulajdonú ingatlant biztosított a bérleti jogról való lemondás fejében (3. táblázat).

3. táblázat: Bér lakás állomány komfort fokozat szerinti változása (2008-2014)

Komfort fokozat	Darabszám (db)		Össz lakáson belüli arány (%)		Változás +/-
	2008	2014	2008	2014	
Összkomfortos	4531	4181	78,62	81,01	+
Félkomfortos	228	229	3,96	4,43	+
Komfort nélküli	914	695	15,86	13,46	-
Szükség lakások	90	56	1,56	1,1	-
Összesen	5763	5161	100	100	-

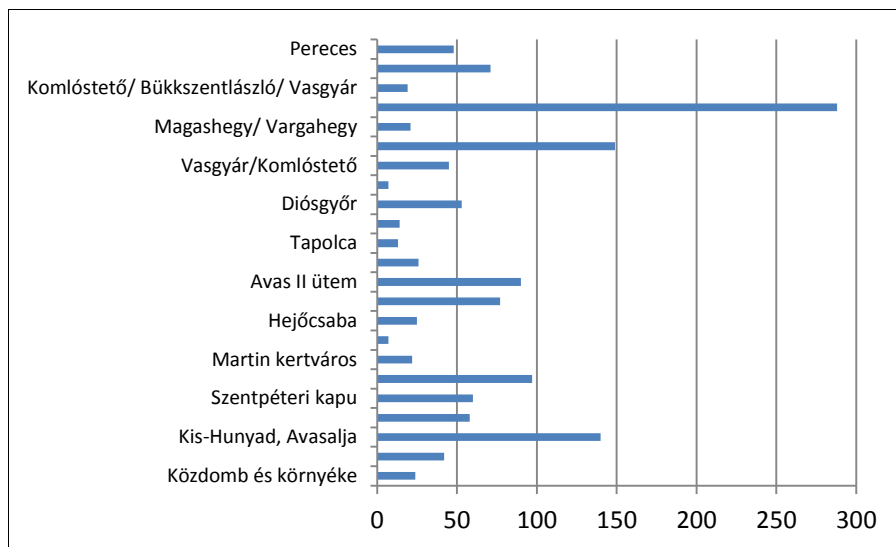
Megjegyzés: az összkomfortos lakások darabszámának csökkenése az értékesítésből adódik, a komfort nélküli és a szükség lakások darabszámának csökkenése a bontásokból. Az arányváltozás esetenként ellentétes értelmű a darabszám változással, mely a belső arányok változását jelzi a teljes lakásállományban

Forrás: MIK Létesítmény Üzemeltetési Iroda

Iskolába még nem járó, de szociálisan veszélyeztetett gyermekek helyzete

- Miskolcon a területi védőnői hálózat jelentős feladatot lát el (a védőnői körzetek nem egyeznek meg pontosan a városrészek határaival, kialakításuk a védőnői terhelés egyenletes elosztása és földrajzi adottságok alapján történt);
 - nyilvántartja az iskolába még nem járókat (0-1 év, 1-3 év, 3-6 évesek és azon 7 évesek, akik nem járnak még iskolába);
 - a védőnői nyilvántartásban minden olyan gyermek szerepel, aki életvitelszerűen a védőnői körzetben lakik, akiről a védőnő tudomást szerez vagy a szülő jelentkezett gyermekével gondozásra, függetlenül az állandó vagy ideiglenes lakcímtől, így az adatok nem egyeznek meg a lakónyilvántartás adataival (számos, albérletről albérletre költöző család van, akik nem jelentkeznek be az adott címre, de miskolci állandó lakhelyük sincs);
 - a szociálisan veszélyeztetett státusz megítéléséhez a védőnők szempontrendszerrel igen, de pontrendszerrel nem rendelkeznek, így azt szubjektív elemek is befolyásolják;
 - a védőnői nyilvántartásban nem tüntethetők fel a gyermekek etnikai hovatartozása, így erre vonatkozóan adattal a védőnők nem rendelkeznek.
- A szociálisan hátrányos helyzet nem okoz feltétlenül tanulási, beilleszkedési nehézségeket, devianciát, munkapiaci elhelyezkedési nehézséget, de (a statisztikák szerint) a hátrányos helyzetű emberek között ezek a problémák jóval nagyobb arányban fordulnak elő. A megélhetési nehézségek negatívan befolyásolják a család életét, hangulatát, a gyerekekre szánható idő mértékét; nagyobb a gyermekek elhanyagolásának, bántalmazásának esélye is.
- Miskolcon 1416 szociálisan veszélyeztetett, még iskolába nem járó gyermek él, ebből:
 - 195 gyermek 1 év alatti;
 - 422 gyermek 1-3 év közötti;
 - 781 gyermek 3-6 éves.
- A koragyermekkori (1-3 éves) szocializációs felzárkóztatás eszközei:
 - szociális alapú bölcsődei elhelyezés;
 - nagyobb szegregátumokban a „Biztos kezdet” program keretében szülőt és gyermeket együtt szocializáló nappali ellátás.
- Az óvodáskorú gyermekek szocializációs felzárkóztatásának eszközei:
 - óvodai elhelyezés, ami 2014. szeptember elsejétől kötelező;
 - „Biztos kezdet” program keretében szülőt és gyermeket együtt szocializáció program ki-terjesztése a gyermek iskolába lépéséig.

- A szociális veszélyeztetett, de iskolába nem járó gyerek Miskolc valamennyi városrészében található (4. ábra).
- A szociálisan hátrányosan érintett gyermekeknek csak kevesebb, mint fele él szegregátumban (4. táblázat). Az antiszegregációs törekvések mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, a városszerte elszórtan élő gyermekeket sem. Esetükben is a szocializációt bölcsődei és óvodai elhelyezéssel kell biztosítani.

4. ábra: A szociálisan veszélyeztetett gyermekek száma (0-6 éves kor) városrészenként (fő)

Forrás: területi védőnői adatok alapján saját szerkesztés

4. táblázat: Szociálisan veszélyeztetett 0-6 éves és iskolába nem járó 7 éves gyermekek területi megoszlása szegregátum és nem szegregátum szerint (fő)

Korcsoportok	Szegregátumban él	Nem szegregátumban él
0-1 évesek	76	119
1-3 évesek	173	249
3-6 évesek	334	447
iskolába nem járó 7 évesek	7	11
Összesen	590	826

Forrás: területi védőnői adatok alapján saját szerkesztés

- A szociálisan veszélyeztetett helyzetű gyermekek száma a külterületi szegregátumokban kiemelkedően magas (5. táblázat). Belterületi viszonylatban a Számozott utcák, Muszkás telep, Tetemvár, Bábonyibérc, Hadirokkantak útja, Szondi utca szegregátumok relevánsak. Belső megoszlás tekintetében a 3-6 éves korosztály létszáma jelentős.

5. táblázat: A szociálisan veszélyeztetett, még iskolába nem járó, Miskolcon, szegregátumban élő gyermekek száma korcsoportonként és szegregátumonként (összesen 590 gyermek)

Szegregátumok \ Szociálisan veszélyeztetett gyermekek száma	1. Vikend telep	2. Szondi utca	3. Álmos utca	4. Hadirokkantak útja	5. Tetemvár	6. Bábonyibérc	7. Muszkás telep	8. Béke szálló telep	9. Számozott utcák	10. Puskin utca	11. Várhegy utca	12. és 13. Lyukóbánya
0-1 éves	3	4	0	1	4	6	6	0	16	0	0	36
1-3 éves	3	2	0	8	8	13	16	9	19	4	1	90
3-6 éves	7	14	3	12	22	13	40	10	44	8	2	159
Iskolába nem járó 7 évesek	4	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	3
Összesen	17	20	3	22	34	32	63	19	79	12	3	288

Forrás: 2014. februári területi védőnői adatok alapján saját szerkesztés

Iskoláskorú, hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek helyzete

- A BAZ Megyei Kormányhivatal Oktatási Főosztálya 2013-ban összeállított köznevelési terve szerint a 2012/2013. tanévben a miskolci általános iskolákban tanuló 12449 gyermek 31,5%-a (3924 fő) hátrányos helyzetű, 5,1%-a (azaz 638 fő) halmozottan hátrányos helyzetű volt. Közülük 803 fő hátrányos helyzetű (20%) és 116 fő halmozottan hátrányos helyzetű (18,2%) gyermek tanult egyházi fenntartású általános iskolában
- Miskolcon az 1990 után bekövetkezett gazdasági szerkezetváltás miatt a kevésbé képzett munkavállalók közül sokan váltak munkanélkülivé. A családok romló jövedelmi viszonyai komolyan befolyásolták a tanulók iskolai teljesítményét. Felnőtt egy olyan generáció, aki nem látta szüleit dolgozni; többségük motiválatlan arra, hogy tanuljon, ill. dolgozzon. Képzettség nélkül számukra az egyetlen megélhetési forrás a szociális ellátás. Komoly különbség van a szegény és a gazdag családból származó gyermekek iskolai eredményei között (az érettségizettséghez jutás esélyeit tekintve például ötvenszeres a különbség).
- 2009. évi adat szerint alsó tagozaton megnövekedett a hátrányos helyzetű (ezen belül a halmozottan hátrányos helyzetű) gyermekek száma, nőtt a magántanulók összlétszáma.
- Esti munkarendben szervezett 4 éves felnőttoktatás (a 2012/2013-as tanévben) tíz feladatellátási helyen volt (ebből egy volt egyházi fenntartású). Ezekben az iskolákban a hátrányos helyzetű tanulók száma 967 fő volt, a tanulói összlétszám 14,3%-a. A halmozottan hátrányos tanulók száma 37 fő volt (a tanulói összlétszám 0,5 %-a).
- A hátrányos helyzetű tanulók közül 57 fő (5,9%) tanult egyházi fenntartású intézményben, a halmozottan hátrányos helyzetűek közül egy sem. (A hátrányos és halmozottan hátrányos gyermekek adatai szegregátumonkénti lebontásban nem állnak rendelkezésre).

Szociális ellátások és szolgáltatások igénybevételének mértéke és struktúrája

- A városban magas a munkanélküliek, ezen belül a tartós munkanélküliek, továbbá a kizárólag szociális támogatásból élő családok száma.
- A város által biztosított, önkéntesen igénybe vehető szociális közszolgáltatások elérhetőek (a szegregátumban élők egy részének és a külterületeken élőknek ehhez tömegközlekedés igénybevételére van szüksége).
- Miskolc város lakosságához mérten (167680 fő) a szociális ellátásban részesülők száma magas. 2013-ban (az 1993./III. ún. „Szociális törvény” előírásai alapján) 18671 fő volt jogosult tá-

mogatásra (a lakosság 11,13 %-a). Az ellátások egy főre eső összege 7001 fő esetében nem érte el az öregségi nyugdíj legkisebb összegét (ez 2013-ban 28.500.-Ft); 5694 fő esetében viszont nem érte el az öregségi nyugdíj legkisebb összegének a felét sem (ez 2013-ban: 14.250.-Ft). A KSH által megjelölt szegregátumokban él a város lakosságának 3 %-a (4951 fő), ebből 2442 fő részesül valamilyen szociális ellátásban (az összes városi ellátott 13%-a).

- 2013-ban 5112 fő (27%) részesült aktív korúak ellátásában, ami 5058 családot érintett Miskolcon, közülük 3637 gyermek nélküli család volt. Az aktív korúak ellátásában részesülők túlnyomó része foglalkoztatást helyettesítő támogatást kapott (4389 fő, 86%), közülük 2249 fő (44%) közfoglalkoztatásban, míg 231 fő (4,5%) egyéb munkaerő-piaci programban, ill. 225 fő (4,4%) képzésben vett részt. A munkaerő-piaci programban és képzésben részesülők aránya a rászorulókat tekintve alacsony (9%).

- A szegregátumokban élők közül 1088 fő részesül aktív korúak ellátásában, ez az összes városi ellátott 21%-a. Jórészt foglalkoztatást helyettesítő támogatást kap 941 fő (86%), amihez többnyire közfoglalkoztatás is kapcsolódik. Ez a szám megegyezik a város egyéb területein mért adatokkal.

- Gyermekvédelmi támogatásra (rendszeres és kiegészítő) jogosultak száma 7320 fő, ami 3494 családot érint, közülük 2243 szülő egyedülálló. A támogatás főként egy (1196 fő), ill. kétgyermekes (1077 fő) családokat érint. A három, vagy több gyermekesek száma 1221 fő. Óvodáztatási támogatást 513 fő vett igénybe.

- A szegregátumokban jellemzően magas a gyermekkorúak aránya, így az ellátásuk is kiemelkedően magas a városi ellátottakon belül.

- A rászorultságtól függő támogatásokban részesülők száma összesen 14255 fő, akik közül 11474 fő lakásfenntartási, 584 fő lakhatási támogatásban, 807 fő adósságsökkentési támogatásban részesült. Legtöbbször távhő, víz és csatornahasználati díjjal tartoznak, míg a támogatásban részesülők 50%-nak egyidejűleg többféle adóssága is van.

- A lakáscélú támogatás lehetőségével (ami lehet részben, vagy egészben vissza nem térítendő támogatás, illetve kamatmentes kölcsön) 2013-ban Miskolc városa nem élt. Ezt az ellátást helyi rendelet szabályozza.

- Különböző szociális ellátásban (rendszeres szociális segélyben, foglalkoztatást helyettesítő támogatásban, lakásfenntartási támogatásban, időskorúak járadékában, ápolási díjban, átmeneti segélyben, közgyógyellátásban) részesülők adatait, valamint a temetkezési segélyt igénylőket szegregátumként és összesítve (a belterületi szegregátumok adatai kiegészítésre kerültek a Lyukóvölgy belterületét képező részén élők szociális adataival) a 6. táblázat foglalja össze. Ennek alapján megállapítható, hogy:

- legtöbbször foglalkoztatást helyettesítő támogatásban (744 fő), valamint a közgyógyellátásban (714 fő) részesülnek (az utóbbiak magas száma utal a krónikus betegek magas számára);
- lakásfenntartási támogatás aránya a szociális ellátás közel 20%-a;
- a legtöbb szociális ellátást a Számozott utcákban, a Lyukóvölgyben és a Szondi utcai szegregátumban igénylik;
- az érintettek egyidejűleg többféle szociális ellátási típust is igénybe vesznek.

- Az 1993./III. Szociális törvényben előírt alapellátásokat a város jórészt a Miskolci Egyesített Szociális Egészségügyi és Gyermekvédelmi Intézmény – Módszertani Központ négy telephelyén (Belváros-Arany János út, Avas-Szentgyörgy út, Diósgyőr-Fazola utca, Szentpéteri kapu-Kassai út) biztosítja, ill. lyukói Közösségi Házban (rendszeres ügyeletet) biztosítja. A szolgáltatások ugyan mindenki számára elérhetőek, de többnyire távol esnek a szegregátumoktól (a lyukói szolgáltatás kivételével). Ezeknek a közszolgáltatásoknak az eléréséhez részben tömegközlekedési eszköz vehető igénybe tekintve, hogy esetenként nem teljes körűen állnak rendelkezésre a helyben elérhető szociális és gyermekvédelmi intézmények és szolgáltatások.

- A nappali, szakosított és átmeneti elhelyezést nyújtó szolgáltatások és intézmények is mind a városlakók, mind pedig a szegregátumokban élők rendelkezésére állnak. Hiányzó szolgáltatás a közösségi ellátás, a szenvedélybetegek nappali ellátása, valamint a szenvedélybetegek és pszichiátriai betegek átmeneti elhelyezése terén mutatkozik. Ez komoly gondot jelent, mert a városban jelentős számú rossz egészségi állapotú, mentálisan leromlott ember, valamint szenvedélybeteg él.
- A fejlesztések ellenére (pl.: Lyukó) még mindig kevés a közösségeket támogató, értékteremtő erejét biztosító rendezvényekhez, szolgáltatásokhoz és ellátásokhoz szükséges közösségi tér és szakember. Ezekre a közösségi terekre és szabadidős tevékenységet biztosító helyszínekre (pl.: sportpálya, játszótér, stb.) különösen nagy szükség lenne a szegregátumokban, ahol magas a gyermekkorúak száma.
- A város szociális szolgáltatásainak biztosításában számos egyházi és civil szervezet is bekapcsolódott. Fontos szerepet töltenek be a hajléktalan ellátásban, a családok átmeneti otthona szolgáltatásaiban, a fogyatékkal élők és idősek ellátásában.

Fejlesztések szegregációs hatásának csökkentésére javasolt intézkedések

A szegregációk felszámolása, az ott élők helyzetének érdemi megváltoztatása hosszú, időigényes folyamat. Az integráció első lépése a szocializációs szempontú felzárkóztatás kell, hogy legyen. E nélkül az integráció nem járhat sikerrel. Ennek feltétele a hátrányos helyzetűek szemléletének megváltozása, a felzárkózási folyamatban való aktív részvétel igényének kialakítása. Csak a felzárkóztatott (felzárkózott) gyermeknek/felnőttnek van esélye arra, hogy a társadalomba integrálódjon. Szocializáció hiányában az erőszakos beillesztési kísérletek az érintettek többségének elutasítását váltja ki, ami további kirekesztettséget, kudarcot, a társadalommal szembe fordulást, a szegregációra való hajlam elmélyülését erősíti. Ezért a nagy szegregátumokat érintő beavatkozásoknak helyben kell megtörténniük, a programok könnyebb elérhetősége és a kezdeti kudarcok csökkentése érdekében.

- A szegregátumok fizikai felszámolása (bontás) egyedül nem oldja meg a szegregátumról szegregátumra vándorló emberek problémáit. Fennáll a veszélye annak, hogy adott szegregátumban az épületek lebontása esetén egy másik szegregátum indul növekedésnek (pl.: ez történt Lyukóvölgy- Lyukóbánya területén, ahová az utóbbi években megnőtt az illegális beköltözések száma, így egy városrésznyi ember él szegregátumban, integrációjuk nehezebbé és forrásigénye nagyobbá vált).
- Miskolc anyagi forrásai egyedül nem elegendők a város bel- és külterületén élő hátrányos helyzetű családok integrációjához szükséges lépések megtételéhez. Országos és uniós forrásokra, civil szervezetek (Máltai Szeretetszolgálat) és az egyházak bevonására (pl.: aktív tevékenységet vállaló szerzetesrendek) van szükség.
- Az elmúlt évek erőfeszítéseinek eredményeként elindult pozitív változások nem elégségesek, további lépésekre van szükség.

6. táblázat: SZEGREGÁCIÓK MISKOLCON - szociális ellátások (2012. december 31.) (ellátások száma)

Szegregátum \ Szociális ellátások	Rendszeres szociális segélyben részesülők	Foglalkoztatást helyettesítő támogatásban részesülők	Lakás-fenntartási támogatásban részesülők	Időskorúak járadékában részesülők	Ápolási díjban részesülők	Átmeneti segélyben részesülők	Közgyógyellátásban részesülők	Temetési segélyt igénylők	Ellátások összesen szegregátumonként
I. Szegregátum, Vikend Telep	5	11	10	0	0	4	9	1	40
II. Szegregátum, Szondy György u.	45	114	40	6	5	51	93	5	359
III. Szegregátum, Álmos u.	2	27	32	1	10	6	61	2	141
IV. Szegregátum, Gizella u.	5	37	27	1	3	19	27	2	121
V. Szegregátum, Tetemvár	13	63	42	0	11	13	61	1	204
VI. Szegregátum, Bábonyibérc	4	18	8	1	3	0	9	1	44
VII. Szegregátum, Muszkás Telep	7	49	30	1	9	6	56	2	160
VIII. Szegregátum, Békeszálló telep	6	37	33	0	7	12	42	3	140
IX. Szegregátum (Számozott utca)	37	222	218	0	35	24	200	9	745
X. Szegregátum, Puskin u.	2	16	19	0	3	1	31	0	72
XI. Szegregátum, Várhegy u.	0	5	5	0	1	1	5	0	17
XII. Szegregátum, Lyukóvölgy külterület	22	145	56	0	26	23	120	7	399
összesen	148	940	692	10	143	181	873	37	2442

Forrás: saját szerkesztés

7. táblázat: Szegregációt erősítő és mérséklő tényezők Miskolcon

Erősítő tényezők		Mérséklő tényezők
• iskolázatlan, munkanélküli populáció bevándorlása	S	• illegális lakásfoglalók kitelepítése
• megélhetési gyermekvállalás	Z	• szociális gazdaság feltételrendszerének a biztosítása
• antiszociális viselkedés	E	• mentorált közösségi vállalkozások
• iskolai képzésből történő lemorzsolódás	E	• szociális alapú munkahelyteremtés
• szakképesítés megszerzésének hiánya	G	• élőmunka igényes munkahelyteremtés
• munkanélküliség	R	• fenntartható életmódra nevelés
• önpusztító életmód	R	• hátrányos helyzetet kompenzáló pedagógiai programok elérhetősége
• szenvedélybetegség	E	• felzárkózásban előrehaladók célzott támogatása
• pszichiátriai betegség	G	• közösségi befogadást célzó programok
• eladósodás	G	• egyházi szerepvállalás erősítése
• deviancia	Á	• központi költségvetés által támogatott programok
• többgeneráción át mélyülő hátrányok	C	• hiányzó szociális alapszolgáltatás telepítése
• felemelkedést célzó változtatásra való motiváció hiánya	I	• szociális bölcsődei elhelyezés feltételeinek megteremtése
• kommunikációs készség alacsony színvonala	Ó	• „Biztos kezdet” házak létrehozása
• funkcionális analfabetizmus		• bentlakásos oktatási intézmények
• információhiány		• a felzárkóztatásban közreműködő szervezetek együttműködésének koordinálása
• helyi szociális alapszolgáltatások hiánya		
• tömegközlekedés elérhetőségének a problémája		
• hátrányos helyzetet kompenzáló pedagógiai programok korlátozott elérhetősége		

Forrás: saját szerkesztés

- A fejlesztések struktúrája biztosítja a szegregációs hatások kivédését, ill. kezelését. Az ITS hálózati-, a kulcs- és az akcióterületi projektek közül számos segíti az antiszegregációt (5. ábra).
- A hosszútávon kiemelten kell kezelni a gyermekek szocializációját és oktatását. A felzárkóztatás annál eredményesebb, minél fiatalabb korban (lehetőleg a várandósággal) kezdődik. A szegregátumokban működő alapintézmények (bölcsőde, óvoda, Biztos kezdet ház) segítik a későbbi integrációt. Az intézmények igénybevétele alapvetően függ elérhetőségüktől.
A felzárkóztatás/felzárkózás segítése magas humán erőforrás igényű, a személyes kapcsolat és bizalom kialakításának ugyanolyan szerepe van benne, mint a módszertannak.
- Nagyon fontos a szegregátumban élő emberekkel foglalkozó munkatársak pszichés alkalmasságának, attitűdjének felmérése, továbbá rendszeres szakmai továbbképzésük és felkészítésük (rendkívül nehéz feladatot vállalnak). A szakemberek magas fluktuációja a programok szempontjából fontos személyes kapcsolatokat és bizalmat veszélyeztet.
- Minél később kezdődik a felzárkóztatás, annál súlyosabb társadalmi- és finanszírozási következményei vannak. A szegénység, a tanulatlanság, a munkanélküliség 15-20 éven belül megsokszorozva újratermeli önmagát. A hátrányos helyzetű rétegek esetében magas a gyermekvállalás. A felnövekvő nemzedék egy része azonban nem a tanulásra, munkavállalásra

lásra, elfogadható szociális viselkedésre ösztönző környezetben él, nincs tanulható, integrációjukat segítő példa előttük.

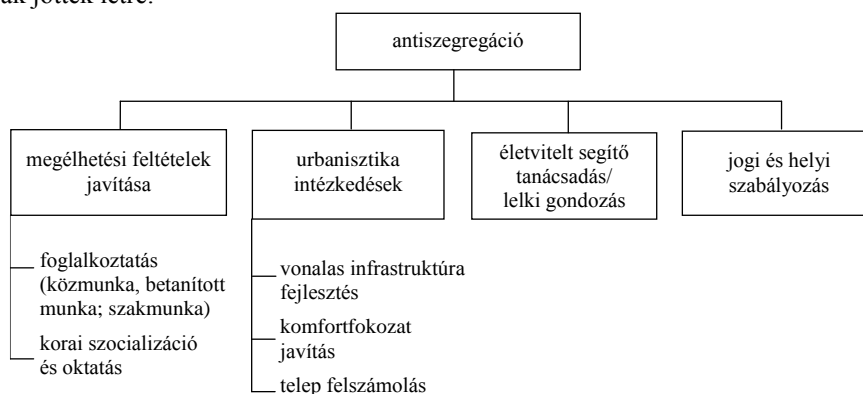

5. ábra: Az antiszegregációs program kapcsolódása az ITS projektekhez

Forrás: saját szerkesztés

Antiszegregációs intézkedések elmélete és gyakorlata

A szegregáció felszámolását a szakirodalom hosszú ideig kizárólag urbanisztikai kérdésnek tekintette. Az utólagos elemzések azt igazolják, hogy ennek hatásossága kérdéses, hiszen az okok helyett az okozatok kezelése csak átmeneti eredményekkel járt. A felszámolt szegregátumok helyett újak jöttek létre.

6. ábra: Antiszegregáció lehetőségei

Forrás: saját szerkesztés

A szegregációs folyamatok kezelése több, egymást segítő irányú kell, hogy legyen, így (6. ábra):

- foglalkoztatás javítása,
- korai szocializáció és oktatás,

- felzárkózásban előrehaladók célzott támogatása,
- hálózatosodás, önkormányzati területfelelősi rendszer bevezetése,
- életveszélyes, gazdaságosan fel nem újítható épületek felszámolása,
- jogszabályi változtatások.

Egyidejűleg kell foglalkozni a szegregáció mérséklésével, a kiváltó okok megszüntetésével. A feladat komplex (8. táblázat).

a) Foglalkoztatás javítása

Kiemelten kell kezelni a szegregációban élők foglalkoztathatóságát. Olyan munkát kell (jórészt helyben) biztosítani, ami segíti a többségében alacsony iskolai végzettségűek munkavállalását. Ennek egyik lehetősége a volt zártkertes területek hasznosítása, szociális célú gazdaságok létrehozása. A programnak elsősorban az érintettek mentális és társadalomban elfoglalt helyzetén kell változtatnia. Célja, hogy a résztvevők hosszútávon, lépésről-lépésre jobb élethelyzetbe kerüljenek. Az egész éves (folyamatos) foglalkoztatás megvalósulásához szükséges az alapanyag előállításán túl a feldolgozás is.

A vertikum fő eleme (figyelembe véve a miskolci adottságokat) lehet:

- gyümölcs- és bogyógyümölcs termesztése és feldolgozása,
- olajos magvú növények termesztése, olajütő üzemeltetése,
- dísznövénytermesztés, faiskolai tevékenység folytatása,
- bio minősítésű zöldségtermesztés,
- kisállattenyésztés és feldolgozás, park építés,
- fafeldolgozás (pl. kerti- és parkbútorok, fajtékok),
- városi zöldterületek gondozása,
- permakultúrás gazdálkodás bevezetése.

b) Korai szocializáció és oktatás

A szegregációs folyamatok eredményeképpen ma Miskolcon több olyan óvoda és iskola van, ahol a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek száma magas, illetve, ahol a roma diákok a városi átlagot meghaladó számban vannak jelen. Ezek közül az intézmények közül, különösen az iskolák vannak kiszolgáltatva a kontraszelekciónak, amit tetéz, hogy a jelenlegi oktatásfinanszírozási és oktatásszabályozási környezet sem ad (ahogy a korábbiak sem adtak) lehetőséget az elmozdulásra. Szakmailag egyértelmű, hogy az átlagostól ennyire eltérő helyzetek alacsonyabb csoportlétszámokat és az átlagostól eltérő módszereket kívánnak.

Ahol a gyerekek nagy számban küzdenek tanulási- és szociális háttérképességbeli hiányokkal, ott egyértelmű, hogy ezek fejlesztésére nagy hangsúlyt kell fektetni. Ez nem a normál tanítási órák számának emelést jelenti, hanem tudatosan felépített programokat (pl.: erre a mindennapos művészeti és/vagy sporttevékenységek pozitív transzferhatásai révén alkalmasak). A tehetséggondozás is teret kap, de nem a fő cél rovására. Ilyen típusú módszereknek van nemzetközi gyakorlata, és a Szimfónia program keretében elindult hazai bevezetésük is. A város érdeke, hogy a felzárkóztató nevelés tovább fejlődjön, stabil és jó színvonalú, mérhető (bemeneti, időközi és kimeneti mérések) és adaptálható eredményeket felmutató hosszú távú programok kapjanak teret. Fontos, hogy a programok bevezetésénél az intézmények között ne fenntartó szerinti, hanem a szakmai alkalmasság döntsön.

Hosszútávú megoldást a szegregátumokban élők integrációjára a korai életkorban elindított szocializáció, és a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek oktatását, nevelését célzó pedagógia módszerek széleskörű alkalmazása, továbbá a számukra biztosított különböző programok elérhetőségének javítása jelenthet:

- Szociális alapú bölcsődei ellátás kis szegregátumban élő kisdedek számára.
- „Biztos kezdet” házak kialakítása a nagy szegregátumokban élő kisdedek és szülei számára.
- Tanoda program: az általános iskola által szervezett, az ott dolgozó pedagógusok által felügyelt, az 5-8. évfolyamon tanulók számára délutáni tanulási lehetőséget, valamint előre tervezett délutáni programokat biztosító oktatási programok számának növelése.

- Hátrányos Helyzetűek Oktatása (H2O) Program: olyan nevelési-oktatási módszer, amely elősegíti a különbözőképpen szocializált, eltérő kulturális háttérrel rendelkező gyermekek együttműködési készségének fejlődését (Hejőkeresztúr példája).
- Hátrányos Helyzetű Tanulók Arany János Tehetséggondozó Programja: minden tanuló (függetlenül családja szociális helyzetétől, valamint az adott település földrajzi és anyagi helyzetétől) a társadalmi felemelkedés esélyét biztosító képzést kell, hogy kapjon. A Programban kulcsszerepük van a kiemelkedő képzést nyújtó középiskolák mellett a kollégiumoknak is.
- Digitális Középiskola: esélyegyenlőséget javító program, informatikával támogatott, esti tagozatos gimnáziumi képzés keretében.
- „Második esély iskolák” program: iskolai végbizonyítvánnyal, vagy szakképesítéssel nem rendelkező, az oktatási rendszerből kisodródott, vagy a kisodródás veszélyének közelében lévő 16-24 éves fiatalok számára olyan iskola-rendszerű vagy iskolarendszeren kívüli rugalmas, személyre szóló megoldás, amely vagy visszavezeti a képzésbe, vagy a sikeres munkavállalás irányába indítja őket.
- „Útravaló Ösztöndíjprogram” Út a középiskolába: a diákokat felkészíti érettségire adó intézményben történő továbbtanulásra. Út az érettségihez, amelynek célja a részt vevő tanulók támogatása a középiskola sikeres befejezésében. Út a szakmához, mely a szakiskolai és szakközépiskolai szakképző évfolyamra járó diákok hiányszakmára való beiskolázását ösztönzi.
- Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat: Miskolcon a görög-katolikus Szakkollégium olyan hallgatók egyetemi tanulmányait segíti, akik nyitottak a társadalmi kérdések iránt, fogékonyak a cigányságot érintő problémákra, és a jövőben felelős értelmiségiként képesek tenni a cigányság felemelkedéséért, valamint a cigány-magyar együttélésért.
- Az általános iskolások számára az oktatási intézmények eléréséhez iskolabusz-hálózat kialakítása indokolt.
- A HHH gyermekek részére „tanulói nyomkövető” rendszer kialakítása, amely a tanulmányi előmenetel során felmerülő problémák korai orvosolására ad lehetőséget.

c) Felzárkózásban előrehaladók célzott támogatása:

Az integrációra felkészült és a felzárkózásban előrehaladók célzott segítségével hosszútávú társadalmi beilleszkedésük támogatása:

- fiatal munkavállalók számára kollégiumi típusú elhelyezés biztosítása átmeneti jelleggel az önkormányzat jelenleg üresen álló kollégiumaiban,
- családos munkavállalók számára önkormányzati, garzon bérlakások biztosítása,
- szociális vállalkozási formák kialakítása,
- atipikus és alternatív foglalkoztatási formák bővítése, munkatapasztalatok szerzése (önkéntes munka),
- szociális gazdaság fejlesztése és támogatása,
- munkáltatók támogatása a foglalkoztatás költségeinek csökkentése érdekében,
- vállalkozások indításának támogatása a szegregátumok területén (pl.: helyi adókedvezmény biztosítása),
- munkaerő-piaci szolgáltatások biztosítása,
- társadalmi/szociális gazdaság típusú kezdeményezések támogatása,
- fenntartható életmódra nevelés.

d) Hálózatosodás, önkormányzati területfelelősi rendszer kialakítása, ill. erősítése

A leszakadó közösségek fejlesztése akkor lehet sikeres, ha a felzárkózási célú beavatkozásoknak a közösség minden rétege tapasztalja az előnyeit. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a beavatkozások pozitív hatásait minden életkorban kell érzékelni, másrészt erősíteni kell az érintett területek összehangoltabb működését.

A nevelési, az egészségügyi, a szociális és a karitatív szolgálatok szinergiájának tudatos rendszere hozhat lényeges előrelépést a felzárkózás területén. Ez kell, hogy kiegészüljön a munkahelyteremtő lehetőségekkel.

Ez a rendszer akkor működőképes, ha a beavatkozási területeken a gazdaszemlélet érvényesül.

A hagyományos hivatali struktúra nehezíti a szegregátumok problémáinak hatékony kezelését (a probléma többsége nem olyan típusú beavatkozást igényel, amely íróasztal mögül koordinálható, ugyanakkor hivatali támogatás nélkül nem oldható meg).

A gazdaszemléletű beavatkozás példája a lyukóvölgyi szegregátumra vonatkozó együttműködési megállapodás a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és Miskolc MJV Önkormányzata között (a folyamatos jelenléte a Szeretetszolgálat biztosítja, de működését az Önkormányzattal szoros együttműködésben végzi). Az együttműködés olyan ernyőstruktúra létrehozása, amely befogad minden, a területen és ahhoz kapcsolódóan minőségi munkát végezni kívánó szervezetet és egyént, ill. képes ezek tevékenységének összehangolására.

Célszerű szegregátumonként hasonló rendszer kialakítása. A rendszer alapja a területen megjelenő civil- és/vagy egyházi szervezet iránti bizalom. Az önkormányzat ugyanakkor kontrollt gyakorol és a hatékony együttműködést hivatali területfelelősi rendszerrel támogatja.

e) Szegregátum felszámolása

Miskolc MJ Város Önkormányzata komoly erőfeszítéseket tett a szegregátumban élők helyzetének javítására.

A stratégia kijelöli azokat a szegregátumokat, amelyeket az elkövetkező években fel kell számolni. Ennek megvalósítása azonban részben pénzügyi, másrészt szocializációs problémák miatt csak fokozatos lehet.

f) Javaslat jogszabályi változtatásokra

A nagyvárosi szegregátumok gondjai nem kizárólag miskolci probléma. Kezelésére jogszabályi változtatásokra is szükség van:

- az egyházak és civil szervezetek támogatásának átalakítása, az állami támogatás mértékének meghatározásakor a hátrányos helyzetű emberek felzárkóztatásában és hátrányos helyzetű régiókban való érdemi tevékenységük arányát veszi figyelembe,
- a „Biztos kezdet” házak programjának kiterjesztése iskolába lépésig,
- halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek kiscsoportos (maximum 10 fős) óvodai és iskolai képzésének differenciált finanszírozása.

Felhasznált irodalom:

314/2012.(XI.8.) Korm. rendelet a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről.

BASTEN, L. (2005): Postmoderner Urbanismus. Gestaltung in der städtischen Peripherie. LIT Verlag, Münster.

BÁTHORI K. (2014): Vasgyári kolónia – a fénykor. minap.hu/cikkek/vasgyari-kolonia-fenykor-1-resz.

BENEDEK, J.–MOLDOVAN, A. (2015): Economic convergence and polarisation: towards a multi-dimensional approach. *Hungarian Geographical Bulletin*, 64:3, 187-203.

BLOK, J. (2014): A „covenant“ between gods and men: hiera kai hosie and the greek polis. (in.: Rpp, C./Drake A.: *The City in the Classical and Post-Classical World*). Cambridge University Press, New York.

CSÚCS, J.G. (2009): Barakok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. *Kisebbség-Kutatás*, Nr.3.

- EMMI (2015): A 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó, a telepszerű lakhatás kezelését megalapozó szakpolitikai stratégia. EMMI Szociális Ügyekért és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság, Budapest. (letöltve: 2015.03.30. www.kormany.hu/download/3/a6/40000/Lakhat-Strat.pdf.)
- KAPPHAN, A. (2002): Das arme Berlin. Sozialräumliche Polarisierung Armutskonzentration und Ausgrenzung in den 1990er Jahren. Springer Fachmedien, Wiesbaden.
- KLEGGE, B. (2005): Armut in westdeutschen Städten. Strukturen und Trends aus stadtteilorientierter Perspektive – eine Vergleichende Langzeitstudie der Städte Düsseldorf, Essen, Frankfurt, Hannover und Stuttgart. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- MUSTERD, S. ED. (1994): A rising European underclass? Built Environment, 20 (3).
- OECD (1998): Immigrants, integration and Cities. Exploring the Links. EOOD Proceedings, Paris.
- OLAJOS, CS. (1998): A DIÓSGYŐR-VASGYÁRI KOLÓNIA. (IN.: TANULMÁNYOK DIÓSGYŐR TÖRTÉNETÉHEZ 4.). BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁR, MISKOLC.
- WACQUANT, L. J. (2004): Roter Gürtel, Schwarzer Gürtel: Rassentrennung. Klassenungleichheit und der Staat in der französischen städtischen Peripherie und im amerikanischen Ghetto. (in.: Häußermann et.al.: An den Rändern der Städte. Armut und Ausgrenzung. Frankfurt am Main). pp. 148-201.

Ábrám Tibor

Regionális hálózati együttműködés, mint a köznevelési intézményi innovációmenedzsment és tudásmegosztás egyik módszere

A viszonylag gyorsan változó társadalmi-gazdasági erőterben jelentős versenyelőnyt jelent a változásokhoz alkalmazkodni tudás gradiense, valamint az, hogy a gazdaság tercier, vagy kvaterner ágazatának szereplői milyen hozzáadott értékkel képesek hozzájárulni a gazdaság fejlődéséhez. A harmadlagos gazdasági szektorhoz tartozónak tekintve a köznevelési intézményrendszert, ilyen összefüggésben értelmezhető a „piacképes tudás” fogalma, mint a változó társadalmi-gazdasági erőterhez hatékonyan alkalmazkodni tudó köznevelési intézményrendszer válasza. A szerző a református közoktatási intézmények hálózati együttműködésének rendszerváltást követő időszakot, főbb jellemzőit elemzi tanulmányában.

Kulcsszavak: közoktatás, hálózati együttműködés, Magyar Református Egyház

Jelkód: R10,I21

A hálózati együttműködés, a tudásmenedzsment és innovációs képesség révén egy köznevelési intézményekből álló együttműködő hálózat olyan egyedi „terméket” állíthat elő, és erőforrásokra tehetnek szert, amelyek segítik őket a területi versenyben történő helytállásban, és egyúttal jó gyakorlatként szolgálhatnak az ágazat más csoportjai számára. Úgy, hogy az új társadalmi-gazdasági elvárásokra adott válaszok közepette is megmaradjon a köznevelési intézményrendszer értékmegőrző és értékátadó szerepe. A nemzetközi törekvések (UNESCO Education Strategy 2014-2020, 2014), az EU köznevelés fejlesztési törekvései (Innovation Management and the Knowledge – Driven Economy, 2004) (Oktatás és Képzés 2020, 2015), az OECD kutatások (OECD 2014), valamint a hazai regionális gazdasági (Kocziszky, 2004, Bajmóczy, 2008) valamint köznevelési stratégiai tervek (Magyarország köznevelés-fejlesztési stratégiája 2014-2020) az elmúlt években a figyelem középpontjába az innovációs potenciált, köznevelés tekintetében a kreativitást, az innovációs képességet, a hálózati együttműködést, és a tudásmegosztás hatékonyságát állították.

Az 1990-es évektől kezdődően a magyarországi köznevelési intézményrendszer fenntartói tekintetben pluralizálódott, az állami, a központi költségvetési szervi, a helyi, települési önkormányzatok mellett megjelentek az egyházi és magán intézményfenntartók is. Az egyházi fenntartók közül a tanulmány a Magyarországi Református Egyház köznevelési intézményrendszerére összpontosít. Azt vizsgálja meg, hogy a helyi kreatív innováció, hogyan válhat határon átnyúló regionális hálózati együttműködéssé, és ez miként szolgálhat mintaként a globális hálózati együttműködés és a tudásmegosztás hatékony kialakításában.

Református hálózati együttműködés – mint stratégiai keret

A Kárpát-medencében hat ország területén (Magyarország, Románia, Ukrajna, Szlovákia, Horvátország, Szerbia) működő önálló szervezettel rendelkező református egyháztestek, valamint az Ausztriában és Szlovéniában önálló közegyházi szervezettel nem rendelkező szörvány református gyülekezetek, 1920 előtt egységes szervezeti keretek között működtek. Az 1990-es évek végére megmutatkozó valós református együttműködési igényeket, a 2004 – 2010 közötti Európai Unió integrációs folyamatok következményeként átjárhatóvá váló határok kedvezően támogatták, így 2009 májusában létrejött a Kárpát-medencében egy egyházalkotmányi egységesülési folyamat eredményeként, nem jogi személyiségű, szakmai- és spirituális hálózati együttműködésre épülő Magyar Református Egyház.

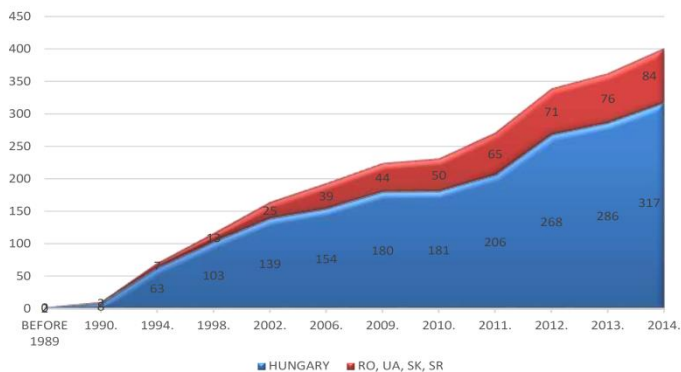

1. ábra: A Magyar Református Egyház részegyházai, egyházkerületei és egyházmegyéi, valamint intézményi hálózata 2015-ben (Nagy Károly Zsolt által készített térkép)

A tíz, egyházjogilag önálló egyházkerületből álló, saját országaikban önálló református egyházként is működő „református Kárpát-medencei klaszter”, egy olyan stratégiai hálózati együttműködés keretrendszerét teremtette meg, amelyben a református köznevelési intézményrendszer hálózati együttműködése és a tudásmegosztás hatékonyan szervezhető.

A református intézményrendszer fejlődése az 1990-es évektől napjainkig

1990 előtt a Magyarországi Református Egyház egyetlen köznevelési intézményt tarthatott fenn, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumát.

2. ábra: A magyar református köznevelési intézmények feladatellátási helyei számának változása 1990-2014 között

Forrás: a magyarországi adat a Magyarországi Református Egyház Zsinati Hivatala Oktatásügyi Irodája jóvoltából, a többi adatok a területileg illetékes magyar református oktatási referensek jóvoltából, saját szerkesztés

Az eltelt huszonöt év alatt a református iskolarendszer dinamikus fejlődésen ment keresztül, az egyház kialakította a speciális törvényi szabályozás eszközeit éppúgy, mint a tanügyigazgatás országos és regionális, valamint a pedagógiai szakmai szolgáltatás országos (Református Pedagógiai Intézet – székhellyel és három telephellyel), valamint a pedagógiai szakszolgálat országos (Református Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény – székhellyel és 10 telephellyel) rendszerét. A református köznevelési intézményrendszer szerves része a magyarországi köznevelési intézményrendszernek, de önálló intézményrendszerként is értelmezhető. Önálló intézményrendszerként történő hatékony, eredményes innovatív és tudásmegosztó hálózati együttműködése hozzájárulhat a magyar köznevelési intézményrendszer hatékony működéséhez, és ezzel a tercier gazdasági szereplőként (szerény mértékben) a magyar gazdasági hatékonyság egészéhez.

A célcsoport

Felső-magyarországi regionális együttműködés a Tiszáninneni Református Egyházkerület köznevelési intézményei és a Szlovákiai Keresztyén Református Egyház magyar református intézményei között a 2009-es évet megelőzően is laza formában létezett. Miskolc- Rimaszombat, Miskolc-Rozsnyó, Miskolc-Léva, Sárospatak-Rimaszombat viszonylatában voltak intézményi kapcsolatok, de ezek nem tekinthetők hálózati együttműködés jellegűeknek.

3. ábra: A Felső-magyarországi Régió református köznevelési hálózati együttműködésében érintett intézmények

Forrás: Nagy Károly Zsolt térképrészlete, saját szerkesztés

A Tiszáninneni Református Egyházkerület területén (Borsod-Abaúj-Zemplén Megye teljes területe és Heves Megye egy része) 2015-ben 26 református köznevelési intézmény keretei között 36 feladatellátási helyen folyik református nevelés. A tanulói létszám közel 10ezer, a pedagógusok létszáma a 700-at meghaladja.

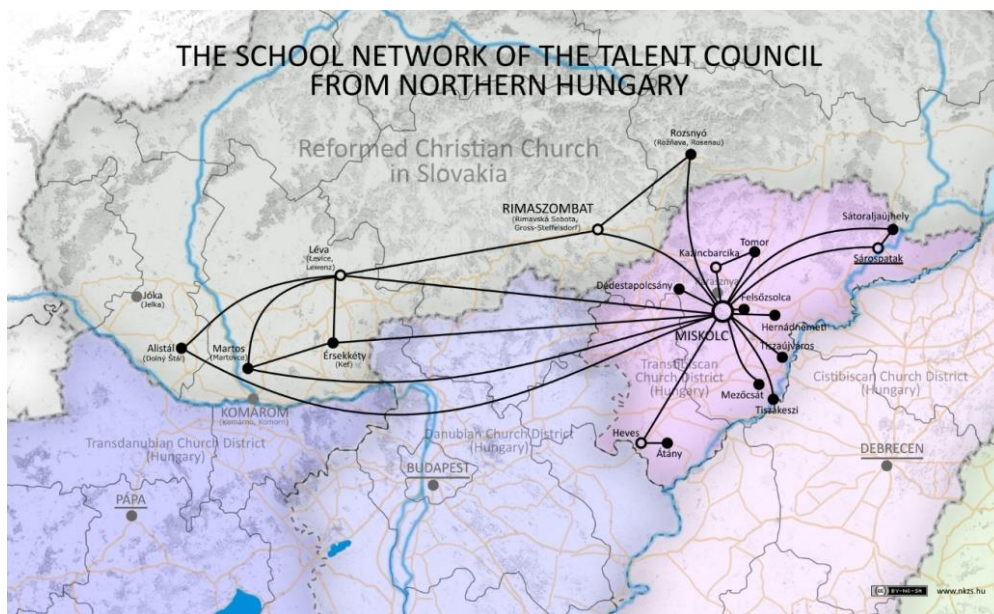
A Szlovákiai Keresztyén Református Egyház fenntartásában 7 intézmény működik. Két gimnázium, Léván és Rimaszombaton, és öt általános iskola, Alistál, Martos, Érsekkéty, Rozsnyó és Vaján településeken. A felvidéki magyarság, így a reformátusok is két tömbben helyezkedik el: a keleti rész határos a Tiszáninnennel, a nyugati rész földrajzilag is távolabb lévén, elkülönül. Érdemes megjegyezni azt, hogy bár a nyugat-szlovákiai református intézmények is csatlakoztak a Felső-magyarországi kezdeményezéshez, vélhetően hosszútávon egy Budapest, Pápa, vagy Tata központtal létrejövő második régiós együttműködés lesz számukra a földrajzilag is természetes együttműködési közege.

A felvidéki református intézmények kétszeresen kisebbségi helyzete, az egyházi stratégiai keretek közötti kapcsolati- és szakmai együttműködés intézményesítése érdekében Miskolcra induló kezdeményezésként kétszintű regionális intézményi hálózati együttműködés indult el 2012-ben.

A tudásmegosztást és hálózati együttműködést szolgáló innovatív modell.

A Felső-magyarországi Református Pedagógus Műhely egy olyan szakmai keretet biztosít a Tiszáninneni Református Egyházkerület területén működő és a felvidéki református intézmények pedagógusai számára, amely a szakmai fejlődés és tudásmegosztás lehetőségét a nemzeti és felekezeti egység megélésével és megerősítésével ötvözve kínál szakmai közösséget a pedagógusok számára. Ilyen regionális, határon átnyúló szervezett pedagógus együttműködésről nincs dokumentált tudásunk a régióban. A 2012-ben alakult Pedagógus Műhely az elmúlt években öt műhelytalálkozó keretei között, amelyek felölelték a humán műveltségi kör, a természet-tudományos tantárgyak, az idegen nyelvi oktatás, a tehetséggondozás, a sport és egészségkultúra területeit nemcsak szociális-interperszonális hálózat kiépítését, hanem ezzel egyidejű szakmai hálózatépítést is jelentettek.

A Pedagógus Műhely talaján került megalapításra 2013 októberében, egy már bejegyzett civil szervezetként a Felső-magyarországi Református Intézmények Tehetségsegítő Tanácsa (FMRITT). Elsődleges feladata a szervezett tehetséggondozás területén szervezeti és szakmai kereteket biztosítani az egyéni és intézményes tehetséggondozásnak. AFMRITT a MATEHETSZ (Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége) platformján kezdte meg tevékenységét, amely szervezethez a Református Pedagógiai Intézeten és a Magyarországi Református Egyház Tehetségsegítő Alapítványán, mint tagszervezeteken keresztül is kötődik.

4. ábra: A Felső-magyarországi Református Iskolák Tehetségsegítő Tanácsának hálózati modellje

Forrás: Nagy Károly Zsolt térképe és szerkesztése

A tehetségsegítő tanács működésével hozzájárul a tagintézmények hatékony tehetséggondozó tevékenységéhez, és mintaként szolgált a „Magyarországi Református Egyház Köznevelési Feladata-

inak Támogatása” című TÁMOP 3.1.17. jelű pályázat (<http://koznevelisprojekt.reformatus.hu>) keretén belül másik három regionális, és egy országos tehetségsegítő tanács létrehozásában, és működtetésében.

Az innovatív modelltől a globális jó gyakorlatig

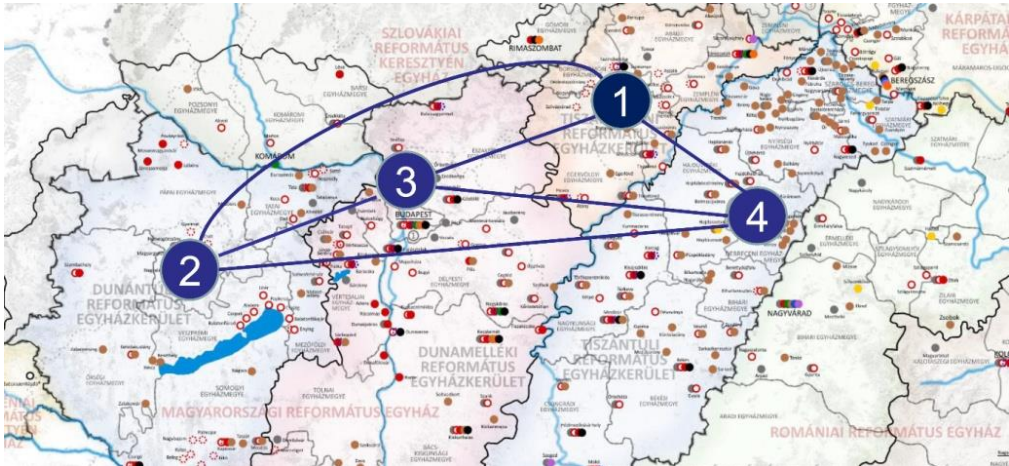
A köznevelési intézmények társadalmi modellje szerint az iskola leképezi a társadalmi folyamatokat. Az innovációs potenciál tekintetében a regionális gazdasági szakirodalomban kiemelt, és összefoglalóan rendszerbe szedett (Kocziszky, 2014) tanulmányban szereplő megállapítások feltételezett modellként a köznevelési intézményekre is igazak lehetnek. A tanulmányban megfogalmazott tézisek analógiájára az alábbi hipotézisek fogalmazhatók meg a köznevelési intézményrendszer tekintetében:

1. A köznevelési innováció alapvetően intézményi szintű, vagy mikrorégiós kategória. Adott innováció eredményessége és sikere mégsem csupán az intézmény vagy intézménycsoport endogén adottságainak függvénye, hanem a belső (intézményi, intézménycsoporti) illetve a külső tényezők (országos szabályozás és közreműködés) együttes hatásának az eredménye.
2. Adott intézmény vagy regionális intézménycsoport fejlődése, és innovációs potenciálja között szignifikáns összefüggés van, a nagyobb innovációs potenciállal bíró intézmények vagy intézménycsoportok fejlődése jelentősebb, mint a szerényebb innovációs potenciálú intézményeké.
3. A köznevelési intézmény(rendszer) versenyképességének javítása, a gazdasági teljesítményhez való hozzájárulás növelése az innovációs klíma kialakításával, és az innovációs potenciál növelésével kedvezően befolyásolható.

Jelen tanulmány az első hipotézis igazolására szolgál, de nem terjed ki a másik két hipotézis vizsgálatára.

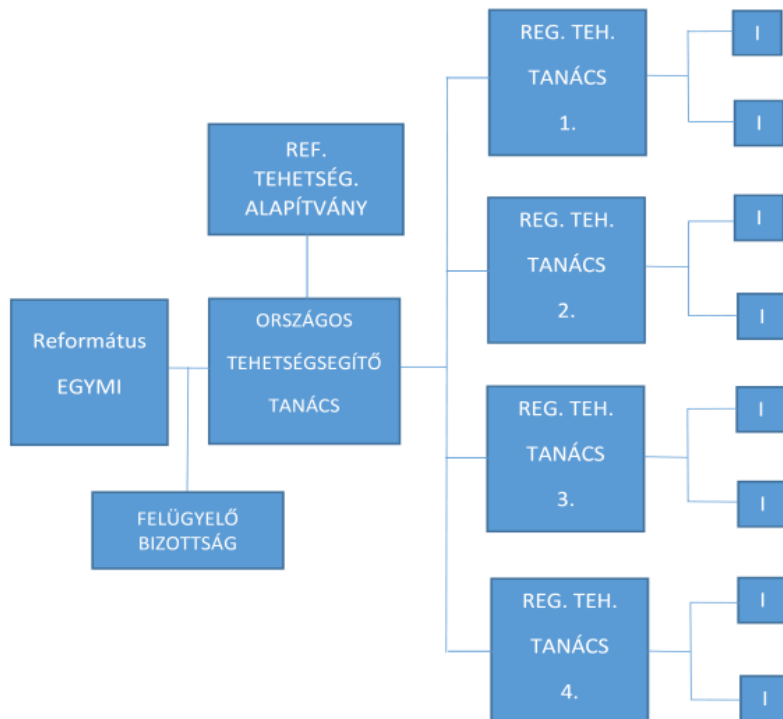
A Felső-magyarországi Református Pedagógus Műhely platformján létrejött Felső-magyarországi Református Intézmények Tehetségsegítő Tanácsa, mint köznevelési innováció újszerűsége abban áll, hogy határon átnyúló módon fogja össze egy térség azonos küldetés alapján, hasonló tevékenységet végző intézmények pedagógusait, az eredményesség növelése és a versenyképesség javítása céljából.

Ennek az innovatív modellnek az országos elterjesztését (innovációmenedzsment, globális eredményesség) nagymértékben befolyásolja a TÁMOP 3.1.17. jelű projekt, amelyben tervezetben egy kiemelt pillérként határoztuk meg a tehetséggondozás országos szervezeti rendszerének kialakítását, a Magyarországi Református Egyház tehetségfejlesztő stratégiájának kialakítását, valamint a tehetséggondozás tartalmi fejlesztésének elindítását. Ezen pillér keretén belül egy országos- és három regionális (három egyházkerület területén) tehetségsegítő tanács jött létre a Tiszáninneni Református Egyházkerület területén már korábban működő, és mintaként szolgáló Felső-magyarországi Református Intézmények Tehetségsegítő Tanács mintájára. A már korábban létező, Magyarországi Református Egyház Tehetséggondozó Alapítványával szoros együttműködésben az öt tehetségtanács a Református EGYMI koordinációjával (a tehetséggondozás koordinációja jogszabály szerinti szakszolgálati feladat), alkotják majd az országos, illetve Kárpát-medencei szervezett tehetséggondozás szervezeti keretrendszerét. Ennek a hatékony működtetésében a Református EGYMI-nek kiemelt feladata és felelőssége van.

5. ábra: A négy regionális tehetségsegítő tanács
(1. Felső-magyarországi, 2. Dunántúli, 3. Dunamelléki, 4. Tiszántúli)

Az országos intézményes tehetséggondozás szervezeti vázrajza egy hierarchikus funkcionális modell szerint került megállapításra. A Református EGYMI-n belül egy ötfős szakmai team koordinálja a tevékenységet. A szakmai teamet az EGYMI három regionális telephelyén tevékenykedő szakember, Budapesten lévő tehetségkoordinátor, valamint az intézményvezető alkotják.

6. ábra: Az országos református tehetséggondozás szervezeti vázrajza (I intézmények)

A felügyelő bizottság a jogszabályban rögzített feladatokat végzi az SZMSZ-ben rögzített keretek között.

A Tehetséggondozó Alapítvány támogató szervezetként vesz részt az országos tehetséggondozásban.

Az intézmények önként csatlakozhatnak a regionális tehetségsegítő tanácsokhoz.

Cél, hogy minél több intézmény váljék tehetségponttá, és csatlakozzon a regionális tehetségtanácsokhoz.

A tehetséggondozás országos szervezeti rendszerének kialakítása egy helyi/regionális innováció mintájára, annak szervezeti kiterjesztéseként történhetett.

Összegzés

A Magyarországon 317 telephelyen működő református köznevelési intézményrendszer a magyar köznevelési intézményrendszer szerves része, de önálló intézményrendszerként is értelmezhető.

Az intézményrendszer küldetészerű működése és versenyképessége nagymértékben függ a helyi vagy regionális innovációs potenciáltól, és innovációk menedzsmentjének struktúrájától és minőségétől.

A tehetséggondozás országos szervezeti rendjének kialakítása egy helyi-regionális innováció társadalmi hálózati modellen alapuló innováció menedzsmentjén keresztül történt, elindítva a szakmai-tartalmi fejlesztéseket is. A helyi-regionális innováció elterjesztésének sikerességét az országos TÁMOP pályázat szakmailag koherens pillére (mint külső tényező) nagymértékben elősegítette.

Felhasznált irodalom

- BAJMÓCZY, Z.(2008): A regionális innovációs képesség értelmezése és számbavétele a tanulás alapú gazdaságban .in: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) 2008: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében, JATEPress, Szeged, pp. 26-46.
- CARRINGTON, P. J.,SCOTT, J. & WASSERMAN, T. (ed) (2005): Models and Methods in Social Network Analysis, Cambridge University Press, p. 98.
- DINYA, L. (2007): Hálózati potenciál elemzése. Marketing és Menedzsment 2007/4-5 pp. 44-50.
- Innovation Management and the Knowledge – Driven Economy, European Commission Directorate-general for Enterprise Legalnotice, ECSC-EC-EAEC Brussels-Luxembourg 2004, p. 4.
- ISTANCE, D. & KOBAYASHI, M.(2012): Az innováció hálózatai: Az iskolarendszer és iskolamenedzsment új modelljei (ford.). Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest.
- KOCZISZKY, GY.(2004): Az Észak-magyarországi régió innovációs potenciáljának vizsgálata. in: Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek, 2004. I. évf. 1. sz. pp. 5-39.
- Magyarország köznevelés-fejlesztési stratégiája 2014-2020
(<http://www.kormany.hu/download/6/fe/20000/K%C3%B6znevel%C3%A9s-fejleszt%C3%A9s.pdf>).
- OECD (2014): Education at a Glance 2014: OECD Indicators, OECD Publishing.
- UNESCO Education Strategy 2014-2020, 2014, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, F.
- VALENTE, T. W. (1995):Network Models of the Diffusion of Innovations, Hampton Press, Cresskill, NJ .

Boros Lajos – Pál Viktor

A magyarországi orvostmigráció néhány jellemzője³

Az orvosok elvándorlása, azaz az egészségügyi brain drain komoly szakmai és közéleti vitákat váltott ki az elmúlt években Magyarországon. A folyamat kapcsán elsősorban a veszteségeket és az okozott működési problémákat szokták hangsúlyozni, hiszen annak ellenére, hogy igazán csak a nyugat- és észak-európai országok munkaerőpiacának megnyitása után indult meg a doktorok külföldre áramlása, viszonylag rövid idő alatt komoly működési nehézségeket okozott az egészségügyi ellátásban. A negatív hatások különösen súlyosan érintik a periférikus, gazdaságilag lemaradó térségeket. A tanulmány áttekinti az orvostmigráció értelmezési lehetőségeit, és a hazai folyamatok legfontosabb jellemzőit.

Kulcsszavak: orvostmigráció, egészségügy, területi különbségek, vándorlás, Európai Unió
Jelkód: F22, I14, O15, R12

Bevezetés

Az orvosok és más egészségügyi dolgozók (pl. nővérek) kivándorlása elmúlt években egyre inkább a hazai közvélemény érdeklődésének homlokterébe került. Az Európai Unió keleti bővítése, és a nyugat-európai országok munkaerőpiacának fokozatos megnyitása a felgyorsította a hazai egészségügyi szakemberek elvándorlását. Ezt a folyamatot erősíti, hogy egyes országos vagy régiók aktívan igyekeznek serkenteni a migrációt az orvosok és nővérek „toborzásával”. A migráció éles közéleti és politikai vitákat váltott ki, és befolyásolja az egészségügy ellátórendszer működését is. Egyes térségekben és szakterületeken tartós szakemberhiány alakult ki, és a szakmai utánpótlás biztosítása is kétséges a fiatal szakemberek távozása miatt. A posztoszocialista országokban különös jelentőséget ad az orvosok elvándorlásának, hogy a szocializmus évtizedeiben létrejött egy mindenki számára elérhető, viszonylag jónak tekinthető ellátórendszer, amely ugyan sok problémával rendelkezett, de a humán erőforrás minősége igen kiváló volt. A migráció ennek fenntartását veszélyezteti, korábban nem tapasztalt kihívásokat támasztva az érintett társadalmak elé (Buchanan et al. eds., 2014; Lados G., 2013).

Tanulmányunk célja, hogy áttekintse az orvosvándorlással kapcsolatos megközelítéseket, módszertani problémákat, a főbb nemzetközi és hazai folyamatokat, valamint a hazai orvoselvándorlás néhány földrajzi jellemzőjét. Elemzésünk az egészségügyi szakemberek vándorlásával foglalkozó nemzetközi szakirodalmon és az elérhető hazai statisztikai adatokon alapul.

A nemzetközi orvostmigráció háttere

Az orvosok vándorlása, azaz az egészségügyi brain drain nem új jelenség: az afrikai, latin-amerikai és ázsiai országok már évtizedek óta küzdenek a jelenséggel és a hozzá kapcsolódó problémákkal. A kivándorlás ugyanis súlyos anyagi és erkölcsi veszteséget jelent a kibocsátó országok számára, és nem egy esetben az egészségügyi ellátást is veszélyezteti (OECD, 2014). A korábban jellemző dél-észak vándorlások az elmúlt években egészültek ki a kelet-nyugati irány-nyal.

³Boros Lajos kutatása a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A fejlettebb országok több okból is dönthetnek úgy, hogy bevándorlással igyekeznek kezelni az egészségügyi ellátás problémáit. Az egyik legfontosabb tényező a rövid távú munkaerőhiány orvoslása: az orvosképzés hosszú ideig tart, így belső forrásból nem lehet gyorsan reagálni a növekvő igényekre, munkaerőhiányra. Az orvosképzés ráadásul drága, így egyesek szerint a befogadó országok spórolni akarnak a képzési költségeken azzal, hogy másutt kiképzett szakemberekkel töltik be az állásokat.

A bevándorlók az ellátás strukturális problémáira is választ jelenthetnek azáltal, hogy a népszerűtlen szakterületeket töltik be, vagy a már meglévő állomány által nem preferált időpontokban dolgoznak, például hétvégi, vagy ünnepnapra ügyeket vállalnak. Emellett a belső regionális egyenlőtlenségek csökkentése is cél lehet a bevándorlók vonzásával: a más országból érkezők olyan (gyakran elmaradott, strukturális nehézségekkel küzdő) városokban, térségekben is munkát vállalnak, amelyek nem vonzóak a fogadó ország szakemberei számára. Azaz a migráció az egészségüghöz kapcsolódó térbeli egyenlőtlenségek csökkentésének egy lehetséges eszközeként is felfogható (Grignon–Owusu–Sweetman, 2012).

Napjaink nyugati társadalmaira jellemző folyamatok is hozzájárulnak az orvosmigráció erősödéséhez. Egyrészt a bevándorlás és az individualizálódó életutak miatt egyre sokszínűbbé váló társadalmak egyre sokszínűbb szakembergárdát igényelnek az egészségügy területén is. Másrészt az öregedő társadalmakban növekszik az egészségügyi szolgáltatások iránti igény.

Végezetül a 2008-2009-ben kezdődött gazdasági válság is erősítette a migrációs hajlandóság növekedését a doktorok körében, mivel igen gyakran sújtották állami megszorítások az egészségügyet, ami rontotta a munkakörülményeket, néhol leépítésekhez is vezetett, így taszító (push) faktorként működött sokak számára (Buchanan et. aleds., 2014).

Megközelítések és magyarázatok az orvosvándorlás vizsgálatában

Az egészségügyi migrációval foglalkozó irodalomban alapvetően négy megközelítés jelenik meg az egészségügyi dolgozók migrációjával kapcsolatban (Robinson 2007), amelyek azonban nem egyformán elterjedtek.

Az internacionalista modell – pl. Grubel–Scott (1966) vagy Johnson (1979) – a globális jólét növekedésére helyezi a hangsúlyt. A pozitív externáliák (hazautalások, szakmai kapcsolatok, a globálistechnológiai fejlődés, tudástranszfer az egyes térségek, országok között) ugyanis szerintük összességében erősebbek, jelentősebbek, mint a negatívak. Ezek a megközelítések erőteljesen rokoníthatóak a neoliberális gazdaságelmélettel, amely szerint a globális jólét emelkedése mindenkinek előnyös („az emelkedő víz minden hajót megemel).

A modell több kritikát is kapott: sokak szerint például nem igazolható ténylegesen, hogy tényleg több a pozitív hatás, mint a negatív. Emellett többen arra is felhívják a figyelmet, hogy a tudástranszfer megvalósulása nem magától értetődő: megfelelő közvetítő és befogadó közeg, anyagi és technológiai feltételek szükségesek hozzá. Ehhez kapcsolódóan érdemes a földrajzi lépték problémáját is kiemelni: lehet, hogy globálisan növekszik a jólét, javul az egészségügyi állapot, még az is lehetséges, hogy általánosságban – a tudástranszfer révén – a periférikus régiók egészségügyi ellátórendszere is javul. Ugyanakkor a migráció következtében lokális léptéken olyan szakemberhiány alakul ki, amely a mindennapi működést is nehezíti, vagy lehetetlenné teszi. A negatív hatások ráadásul „túlcsordulnak”, azaz nem korlátozódnak csupán az egészségügy területére, hanem a életminőség romlása révén a társadalom minden területét befolyásolhatják (pl.: csökkenő termelékenység, elvándorlást serkentő hatás más területeken dolgozók számára stb.). Végezetül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az elvándorlással nem csupán egy speciális szakembert veszít el egy térség, hanem a helyi társadalom egy olyan fontos szereplőjét, aki a mindennapi élet számos területét befolyásolja, és akinek a hatása nem korlátozódik csupán a gyógyításra. Így a doktorok távozása akár a helyi társadalom kohéziójának, működésének gyengüléséhez is vezethet (Robinson, 2007).

A hagyományos (nacionalista) modell elsősorban a kibocsátó országok társadalma által elszendvedett jóléti veszteségekre helyezi a hangsúlyt. Az ezt a megközelítést alkalmazó tanulmányok az 1970-80-as évektől jelentek meg (lásd pl. Bhagwati–Hamada (1974), vagy Bhagwati–Rodríguez (1975)). A főbb megállapításai ezeknek az írásoknak, hogy az orvosmigráció igazságtalan folyamat, hiszen csak a képzési költség jelenik meg a küldő országban, a haszon már a fogadóknál lesz. Emellett a távozók költségei, megtakarításai hiányoznak a helyi gazdaságból, azaz az orvosok munkájának közvetlenül jelentkező multiplifikátor hatása is másutt érvényesül (Robinson, 2007).

A megközelítés azt is hangsúlyozza, hogy a szakmai vetélkedés pozitív hatásai vagy a nagyobb specializáció minőséget javító hatásának lehetőségei csökkennek a küldő országban, azaz összességében a negatív hatások az erőteljesebbek. Ennek eredményeképpen a fogadó országban nő a jólét, míg a fejlődő országokban csökken a gazdasági növekedés és rosszabb lesz (vagy kevésbé javul) az életminőség. E negatív hatások ellensúlyozására egyesek „brainrainadót” javasoltak, azaz azt, hogy a fejlettebb országok anyagilag kárpótolják a kibocsátó országokat az elvesztett humán erőforrás és negatív gazdasági hatások miatt.

A (társadalmilag) hasznos agyelszívás (beneficial braindrain) modell elsősorban a kibocsátó országokban kiváltott befektetésekre és növekedési hatásokra koncentrál. A megközelítés feltételezései szerint a kivándorlás jobb munka-kereseti és karrierlehetőségeket kínál, ez pedig tanulásra, karrierépítésre motiválja az embereket, így több befektetés érkezik ide, ezek pedig jelentősebbek, mint a kivándorlás hátrányai. A tanulás nagyobb jutalmat ígér a kivándorlás lehetősége miatt, ez nagyobb befektetést vont az ágazatba. Emellett nem mindenki vándorol ki, azaz a befektetések hatása összességében pozitív lesz az országra, mert nő a képzettségi szint. Az empirikus tapasztalatok igazolni látszanak a hipotézist (pl.: Beine–Docque–Rapoport (2001), Clemens–Pettersson (2006)). Beine–Docque–Rapoport (2006) azt találta, hogy 127 országban igaz volt a fentebb bemutatott összefüggés: 10%-os növekedés a képzett munkaerő kivándorlásában 5%-kal növelte a képzettek arányát a maradók közt.

A társadalmi kapcsolatok modellje – pl. Turner (2003) – hangsúlyozza a migránsok által létrehozott hálózatok (Immigrant Knowledge Networks - IKN) szerepét, amelyek kulcsfontosságú elemei a fejlett és fejlődő országok közötti erőforrás-transzfernek. Ebben a megközelítésben a vándorlást nem veszteségként értelmezik, hanem egy olyan nem piaci csatornaként, ami a kereskedelem, befektetések, tudás, pénz áramlását biztosítja a két ország között. Mindezek alapján a cél, hogy ezt a hálózati potenciált kihasználják – szemben a kivándorlást korlátozó/büntető politikákkal. Ennek révén a kibocsátó ország nem csak az emigráló személy tudásához férhet hozzá, hanem a befogadó országban létrehozott hálózatát is használni tudja – azaz egyfajta „hozzáférési pontként”, kapuőrökként működhetnek, akik kulcsszereplők a kapcsolati hálón belül elérhető erőforrások mozgósításában. Ez a megközelítés kevésbé népszerű a szakirodalomban, inkább a költség-haszon szemlélet az uralkodó. Ennek az az oka, hogy a társadalmi kapcsolatok modelljének következtetései ellentétesek a nacionalista modell kiindulópontjaival és következtetésével, valamint politikai ajánlásaival – hiszen nem a bevándorlás korlátozására, hanem a folyamat elfogadására és „hasznosítására” fókuszál.

A fentebb bemutatott nézőpontok közül a hagyományos modell a legelterjedtebb, álláspontunk szerint azért, mert kivándorlás hatásaiból a negatívak gyorsabban (gyakorlatilag azonnal) jelentkeznek, és könnyebben mérhetőek, észrevehetőek, mint a más megközelítések által hangsúlyozott pozitívumok, amelyek nem egy esetben áttételesek, hosszabb távon jelentkeznek, vagy éppen vitatottak.

Módszertani nehézségek

Az orvosok elvándorlásával kapcsolatban több értelmezési és módszertani probléma is felmerül. Az okokat illetően fontos figyelembe venni, hogy az egyéni migrációs döntések mögött a tényezők széles köre állhat. Bár a leggyakrabban a magasabb bérekkel, illetve részben a jobb munka-

körülményekkel (pl.: kisebb munkahelyi leterheltség, eltérő szervezeti kultúra, intézményi működés stb.) indokolják az orvosok kivándorlását – különösen jellemző ez a sajtóban megjelenő beszámolókra – kutatások szerint túl szűk körűek azok a magyarázatok, amelyek egyfajta racionális döntésként értelmezik a vándorlással kapcsolatos döntést (Tankwanchi, 2012). Érdemes figyelembe venni strukturális okokat (pl. a kibocsátó ország gazdasági fejlődését, politikai helyzetét, stabilitását), vagy érzelmi okokat (identitás, helyekhez való kötődés stb.). Az okok összetett volta nagymértékben nehezíti a politikai válaszreakciók formálását, hatékony beavatkozások megvalósítását. Ráadásul a beavatkozások hatása is nehezen mérhető: nem ítéltető meg pontosan, hogy a tendenciákban bekövetkezett változások pontosan mindek köszönhetőek, illetve a beavatkozások, strukturális változások hatása gyakran csak hosszabb távon jelentkezik.

A hatások vizsgálatánál egyrészt az jelenti a problémát, hogy az egyes előnyök és hátrányok nehezen összehasonlíthatók illetve számszerűsíthetők, másrészt pedig az, hogy nem egy időben jelentkeznek – a kibocsátó országok általában sokkal hamarabb tapasztalják a negatív hatásokat, mint az esetleges pozitívumokat.

Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy nagyon nehéz a folyamatok statisztikai vizsgálata, különösen az Európai Unión belüli mozgások esetében. Magyarország esetében is nehéz azzal kapcsolatosan valós képet kapni, hogy ténylegesen hány egészségügyi dolgozó (orvos, fogorvos, szülésznő, nővér), hagyta el az országot: a statisztikák szerint mintegy 8000 orvos kért engedélyt a külföldi munkavállaláshoz, de ez nem egyenlő a ténylegesen külföldön dolgozó doktorok számával. Az engedély kérése egyrészt ugyanis csak a munkavállalási szándékot fejezi ki, nem egyenlő azzal, hogy az illető ténylegesen ki is vándorol. Másrészt az engedélyt nem személyenként, hanem szakvizsgánként kell megkérni, azaz egy három szakvizsgálással rendelkező orvos háromszor kerül a statisztikába, ha az összes szakterületén megkéri az engedélyt.

A vándorlási hajlandóság vizsgálatánál tehát érdemes figyelembe venni, hogy a szándék és a tényleges cselekvés nem ugyanaz: azaz ha valaki engedélyt kér a külföldi munkavállaláshoz, vagy úgy nyilatkozik egy felmérésében, hogy szeretne külföldön munkát vállalni, az nem jelenti szükségszerűen, hogy meg is teszi azt.

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy nem minden külföldön munkát vállaló orvos vándorol ki, egyesek „kétlaki életet” élve magyarországi munkájuk mellett járnak ki ügyelni vagy rész munkaidőben dolgozni – kihasználva az olcsóbbá és elérhetőbbé váló közlekedési lehetőségeket (Dudás, 2010).

Összességében kijelenthető, hogy nincs egyetlen ok, aminek a megszüntetésével, „javításával” megállítható, vagy visszafordítható lenne a folyamat, valamint az okok és hatások meghatározása és a beavatkozások hatékonyságának mérése nagyon bonyolult feladatot jelent.

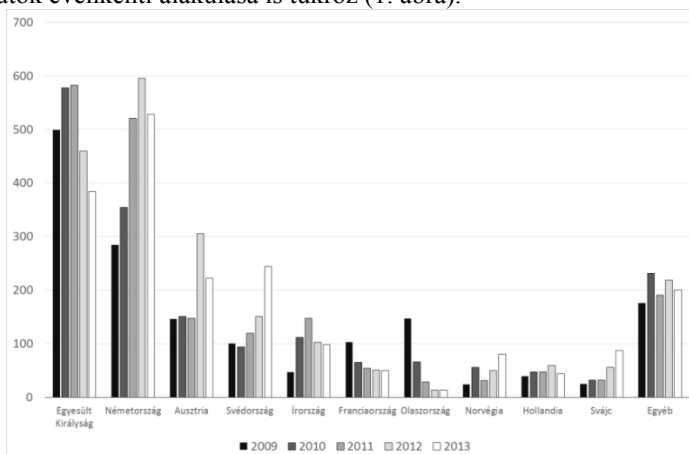
Orvosvándorlás Magyarországon

Magyarország európai uniós csatlakozását megelőzően a szakmai előrejelzések már számoltak azzal, hogy a hazai egészségügyi dolgozók számára komoly vonzerőt fognak jelenteni a nyugat- és észak-európai országokban elérhető magasabb jövedelem, jobb munkakörülmények. Egyes elemzések szinte katasztrófa-forgatókönyveket vázoltak fel a várható kivándorlással kapcsolatban. Ezek végül nem váltak valóra, ennek a migráció ellenére komoly problémákat és feszültségeket okoz (Ognyanova et al., 2012, Giraseket al., 2013).

A jelenlegi statisztikák szerint az évente kivándorló orvosok száma nagyjából megegyezik az adott évben végzett orvostanhallgatók számával – azaz jelenleg nem biztosított a hazai egészségügyi munkaerő pótlása, hiszen a maradék egy része (pl. nyugdíjazás miatt) abbahagyja a praktizálást, így az aktív doktorok száma csökken.

A migráció célországait és a kivándorlók számát erőteljesen befolyásolja, hogy az egyes nyugat- és észak-európai országok munkaerőpiaca mikor nyílt meg a magyar doktorok előtt. Kis létszámban ugyan már a nyitást megelőzően is vállaltak munkát az egyes célországokban a magyar orvosok, de igazán jelentős számban csak azt követően tették meg, amikor megvalósult a

munkaerő szabad áramlása. A két legfontosabb célország az Egyesült Királyság és Németország – mivel az Egyesült Királyság munkaerőpiaca előbb megnyílt a magyar munkaerő előtt, amit a kivándorlási adatok évenkénti alakulása is tükröz (1. ábra).

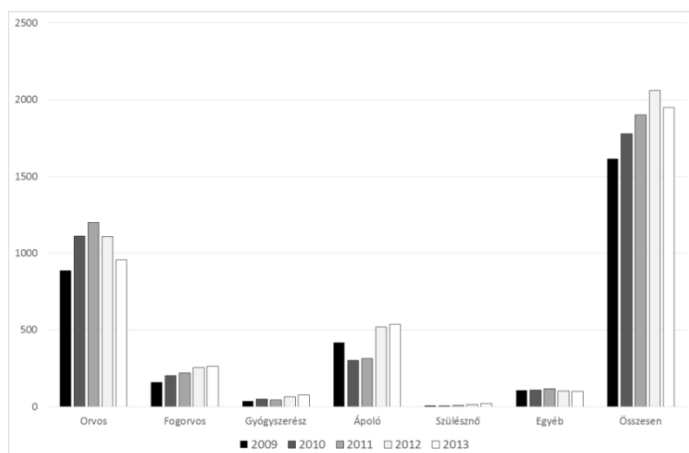

1. ábra: Az EEKH által kiadott engedélyek száma célországok szerint 2009-2013 (összes egészségügyi dolgozó)

Forrás: Egészségügyi Engedélyezési Közigazgatási Hivatal adatai alapján

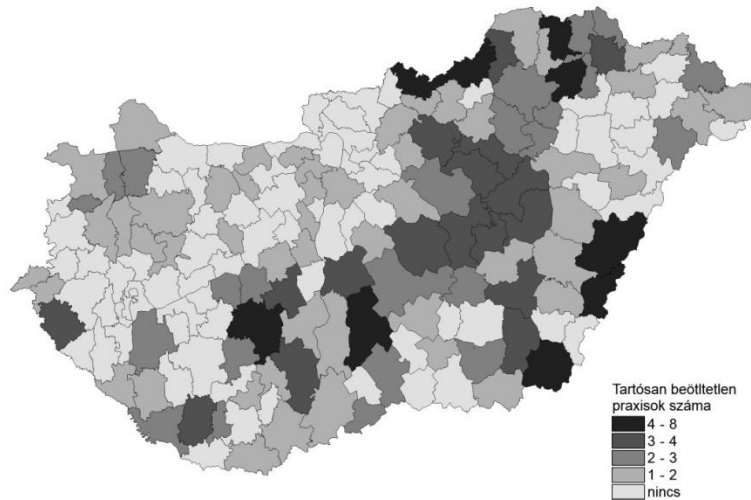
Az elvándorlás következtében növekszik a be nem töltött orvosi állások száma. Ez különösen súlyosan érinti a periférikus, rurális térségeket, ahol nem egy esetben több éve nem tudják betölteni a háziorvosi pozíciókat (Uzzoli –Szilágyi, 2013). Annak ellenére így van ez, hogy az állam támogatásokkal és ösztöndíjakkal is igyekszik arra ösztönözni a doktorokat, hogy ezekben az orvoshiány által sújtott térségekben vállaljanak munkát.

A legnagyobb számban az orvosok vándoroltak ki (2. ábra), de nem elhanyagolható a migráns fogorvosok és ápolók száma sem. Utóbbiaknál azt is érdemes figyelembe venni, hogy a külföldi munkavállalásuk nem szükségszerűen jelenik meg a statisztikákban, mivel csak akkor kell magukat mindenképp regisztrálni, ha egészségügyi intézményben vállalnak munkát. Ha házi ápolás vállalnak, akkor a külföldi munkavállalásuk lehetséges regisztráció nélkül is.

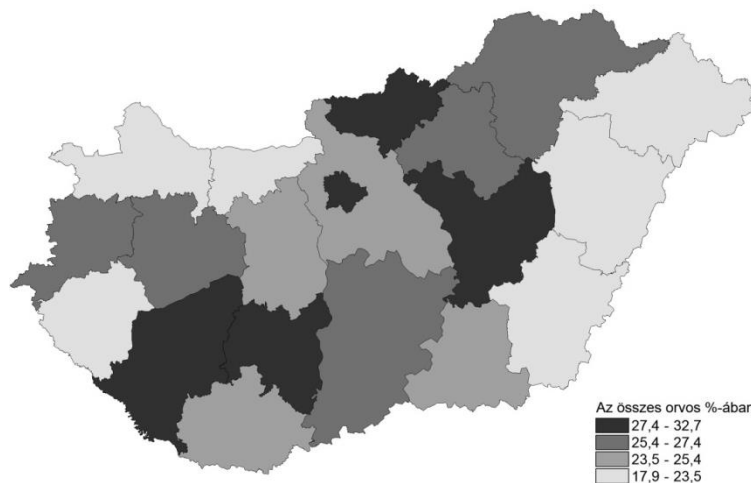
2. ábra: Külföldre szóló működési engedélyt kérő magyarországi egészségügyi dolgozók szakmánként (2009-2013)

Forrás: Egészségügyi Engedélyezési Közigazgatási Hivatal adatai alapján

3. ábra: A tartósan betöltetlen háziiorvosi praxisok Magyarországon kistérségenként 2014-ben
Forrás: az országos Alapellátási Intézet adatai alapján saját szerkesztés

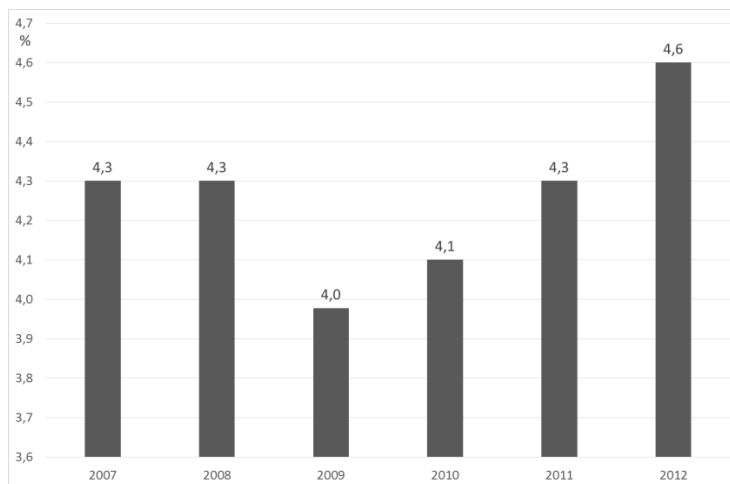
Az elvándorlás hatásainak értékelésekor azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy leginkább a fiatal szakemberek döntenek a migráció mellett, így a helyben maradó munkaerő átlagos életkora folyamatosan emelkedik, és egyes térségekben komoly problémákat okozhat, hogy nyugdíjas, vagy nyugdíjhoz közeli korú orvosok biztosítják a helyi ellátást. Mindennek következtében e térségek hosszú távú ellátása veszélyben forog. Ráadásul e problémák területileg koncentráltan jelentkeznek, hiszen az előregedés területi mintázata összefüggésben van a tartósan betöltetlen háziiorvosi praxisok területi koncentrációjával (3-4. ábra)

4. ábra: A 60 év feletti orvosok aránya Magyarországon 2012-ben
Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2012 alapján saját számítás

2009-től folyamatosan növekszik a betöltetlen orvosi álláshelyek száma – a 2008 és 2009 közötti csökkenés oka a kapacitások csökkentése, azaz nem a migrációs folyamatok okozták a betöltetlen állások csökkenését. A növekedés ráadásul meglehetősen gyorsnak tűnik, ami megnehezíti az egészségpolitika reagálását: rövid időn belül kellene nagyszámú álláshelyet betölteni, illetve a

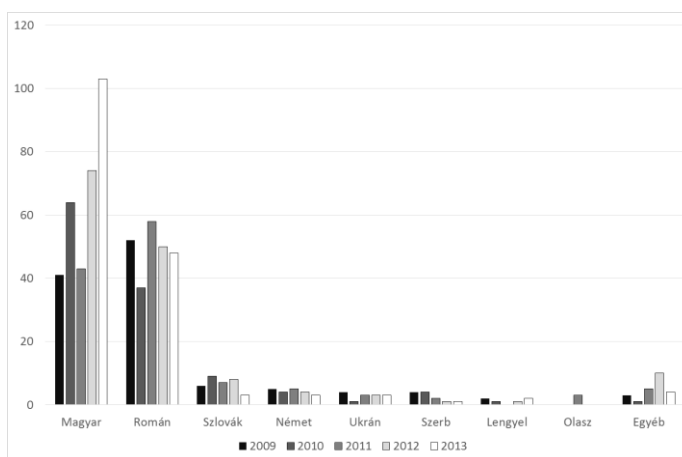
szakemberek kiáramlását is csökkenteni kellene (5. ábra). Itt módszertani nehézség, hogy a statisztika nem tükrözi pontosan a betöltetlen álláshelyeket, mivel az ellátás biztonsága érdekében egy orvos több állást is kénytelen ellátni. Ez nyilván jövedelem-növekedéssel is jár, azonban rendkívül megterhelő, továbbrontja az orvosok amúgy sem kedvező életkilátásait, fokozza az önkizsákmányolást.

5. ábra: Az üres orvosi állások az engedélyezettek százalékában (2007-2012)

Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv, 2012

Felmerülhet a kérdés, hogy a bevándorlás képes lehet ellensúlyozni a kivándorlás negatív hatásait azáltal, hogy a Magyarországra érkező orvosok átveszik a távozók helyét. Az adatok szerint (ábra) a Magyarországra érkező orvosok legnagyobb része magyar vagy román állampolgár, azaz vagy visszatérő orvosokról van szó, vagy pedig határon túli magyarokról. A számuk azonban alatta marad a kivándorlóknak, így összességben nem tudják pótolni az eltávozó szakembereket. Ráadásul a Magyarországra érkező orvosok egy része csupán átmenetinek tekinti itteni munkáját, és közép- vagy hosszú távon szeretne az Európai Unió fejlettebb, magasabb jövedelmet biztosító tagállamaiba költözni (6. ábra).

6. ábra: Az EKEH által elismert oklevelek országok (állampolgárság) szerint 2009-2013 (összes egészségügyi dolgozó)

Forrás: Egészségügyi Engedélyezési és Közigazgatási Hivatal adatai alapján

A felmérések szerint (Girasek et al., 2009) az elvándorlási hajlandóság növekszik az orvostan-hallgatók között, azaz a jövőben valószínűleg folytatódnak a jelenlegi trendek. Az elmúlt években rezidensek mintegy 40%-a vándorolt ki, és szerezte meg a szakorvosi vizsgáját külföldön. Nagy részük jó eséllyel tartósan, akár véglegesen is külföldön marad. Ez a jelenség, összekapcsolva az öregedő háziorvosi állománnyal, és a több településen fennálló egészségügyi munkaerő-hiánnyal azt vetíti elő, hogy a jövőben is fenn fognak állni az egészségügyi ellátás elvándorláshoz kapcsolódó nehézségei, és a kapcsolódó politikai viták élesebbé válása is lehetséges. A folyamatok tükrében a hazai egészség- és migrációs politikának minél előbb hatékonyan reagálnia kell a folyamatokra. Eddig próbálkoztak a kivándorlás nehezítésével (lásd hallgatói szerződések), a munkakörülmények javításával, ösztöndíjakkal (pl.: azok számára, akik orvoshiányos térségben vállalnak munkát), béremelésekkel, de átütő eredményt nem sikerült elérni.

Összegzés

Tanulmányunkban bemutattuk, hogyan, milyen értelmezési keretek között tanulmányozza a nemzetközi szakirodalom az egészségügyi dolgozók kivándorlási folyamatát. A hazai és nemzetközi szakirodalomban a legelterjedtebb a költség-haszon elemzéseket alkalmazó tradicionális megközelítések, amelyek a küldő országok problémáira és veszteségeire helyezik a hangsúlyt. A Magyarországot érintő migráció nagyságrendjének tükrében ez logikusnak is tűnik.

A jövőben érdemes lehet megvizsgálni, hogy a különböző földrajzi és intézményi léptékek (állam, régió, település, intézmény, közvetlen munka- és lakókörnyezet) milyen hatása van a vándorlási attitűdökre és döntésekre. Milyen szereplők és hogyan, milyen mértékben, milyen eszközökkel befolyásolják a migrációs folyamatokat? Milyen kezdeményezések születtek eddig, és hol tapasztalható hiány? Mely szereplők aktivitása, szerepe lenne növelhető a jövőbeli migrációs politikákban?

Felhasznált irodalom

- AKAY, A.–BARGAIN, O.–ZIMMERMANN, K. (2013): Home sweet home? Macroeconomic conditions in the home countries and the well-being of migrants. IZA Discussion Papers No. 7862. Bonn.
- BEINE, M.–DOCQUER, F. – H. RAPOPORT (2001): Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence. *Journal of Development Economics* Vol. 64, 275-289.
- BEINE, M.–DOCQUIER F. – H. RAPOPORT (2006): Brain drain and human capital formation in developing countries: winners and losers”, IRES Discussion Paper No 2006-23, Université Catholique de Louvain, Louvain.
- BHAGWATI, J.–K. HAMADA. (1974) “The brain drain, international integration of markets for professionals and unemployment: A theoretical analysis”. *Journal of Development Economics* 1:(1), 19-42.
- BHAGWATI, J.–RODRIGUEZ, C. (1975): “Welfare-Theoretical Analyses of the Brain Drain” *Journal of Development Economics* 2, 195-221.
- BUCHANAN, J.–WISMAR, M.–GLINOS, I. A.–BREMNER, J. EDS. (2014): Health professional mobility in a changing Europe. *Observatory Studies Series 32. The European Observatory on Health Systems and Policies– World Health Organization, Copenhagen.*
- CLEMENS, MICHAEL– G. PETERSSON (2006): Do Visas Kill? The Effects of African Health Professional Emigration. Center for Global Development, www.cgdev.org
- DUDÁS, G. (2010): A légiközlekedési szektor liberalizációja és az európai fapados piac. *Tér és Társadalom* 24:(1) pp. 137-154.
- EKE, E.–GIRASEK, E.–SZÓCSKA, M. (2009): A migráció a Magyar orvosok körében. *Statisztikai Szemle* 87:(7-8),795-827.

- GIRASEK, E.–CSERNUS, R.–RAGÁNY, K.–EKE, E. (2013): Migráció az egészségügyben. *Magyar Tudomány* 173:(3), 292-298.
- GIRASEK, E.–MOLNÁR, R.–EKE, E.–CSERNUS, R. (2009): Az orvosi pálya választásának motivációi napjainkban – orvostanhallgatók és rezidensek véleménye alapján. *Orvosképzés LXXXIV* (4), pp. 255-336.
- GRIGNON, M.–OWUSU, Y.–SWEETMAN, A. (2012): The International Migration of Health Professionals. Discussion Paper No. 6517, IZA, Bonn.
- GRUBEL, H.–A. SCOTT (1966): The International Flow of Human Capital. *American Economic Review*, Vol. LV1, 268-283.
- JOHNSON, H. (1979): Some Economic Aspects of the Brain Drain. *The Pakistan Development Review*, 7:(3) 379-441.
- LADOS, G. (2013): The impact and importance of return migration in East Central Europe. *Forum Geografic* 12:(2) pp. 132-137.
- OECD (2014): International Migration Overlook 2014. (http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook_1999124x)
- OGNYANOVA, D.–MAIER, C. B.–WISMAR, M.–GIRASEK, E.–BUSSE, R. (2012): Mobility of health professionals pre and post 2004 and 2007 EU enlargements: Evidence from the EU project PROMe THEUS. *Health Policy* 108, pp. 122-132.
- ROBINSON, R. (2007): The cost and benefits of health worker migration from East and Southern Africa (ESA): a literature review. *Equinet discussion paper* 49.
- RUTTEN, M. (2009): The economic impact of medical migration: a receiving country's perspective'. *Review of International Economics* 17:(1), 156–171.
- TANKWANCHI, A. B. S. (2012): Doctors beyond borders: data trends and medical migration dynamics from Sub-Saharan Africa to the United States. PhD dissertation, Vanderbilt University, Nashville
- TURNER, W.A. (2003): *Diaspora Knowledge Networks* UNESCO, Paris.
- UZZOLI, A.–SZILÁGYI, D. (2013): A nyugat-kelet és a centrum-perifériarelációk a hazai egészségi egyenlőtlenségek alakulásában az 1990 utáni válságok idején. *Területi Statisztika* 53:(4) 306-321.
- WATKINS, S. (2005): Migration of health care professionals: practical and ethical consideration. *Clinical Medicine* 2005/5, 240–263.

Kis Krisztián – Tóth Andrea

Az ökoturizmus helyi rendszerének vizsgálata Poroszlón, különös tekintettel a Tisza-tavi Ökocentrum helyi gazdaságfejlesztési szerepének értékelésére

Posztmodern világágunkban felértékelődtek a vidéki értékek. Ezt segítik a helyi adottságok és sajátosságok. A szerzők tanulmányukban a Tisza-tó egyik meghatározó települése, Poroszló ökoturizmusában rejlő lehetőségeket az elmúlt időszak fejlesztéseit, a község sikeres ökoturisztikai desztinációként való megjelenését vizsgálják.

Kulcsszavak: Poroszló, vidék, funkció, ökoturizmus, helyi gazdaság, hatás, identitás
JEL-kód: Q26, R11

Bevezetés

Poroszló azon településeink egyike, amely az újonnan megjelenő szükségletekhez alkalmazkodva meglévő (elsősorban természeti) adottságait újragondolta, a helyi gazdaság fellendítése, az ott élők életminőségének javítása szolgálatába állította. A községben az elmúlt években végrehajtott fejlesztések eredményeképpen számos eredménnyel büszkélkedhet; jó példával szolgál más, hátrányos helyzetben lévő vidéki településeknek. A tanulmány a Tisza-tó partján fekvő község turisztikai keresletének és vendégforgalmának fejlődését elemzi, amelynek középpontjában a település ökoturisztikai centruma, annak helyi gazdaságfejlesztésére gyakorolt hatása áll.

Hátrányból előny: változó értékek új lehetőségek

Az elmúlt évtizedekben Európa vidéki térségei jelentős változásokon mentek keresztül. Ennek során átalakult a vidék gazdasági, társadalmi, természeti és táji környezete. A változások mögött számos tényező áll (pl.: a mezőgazdaság gépesítetttsége, a kommunikációs technológiák, az infrastrukturális ellátottság, a közpolitikák, stb.). A változások hatására radikálisan átalakult a vidék hagyományos szerepe, alapvetően megváltozott a város-vidék kapcsolata, az európai vidéki terek differenciáltabbak lettek, ami a vidék sokszínűségét eredményezte.

A vidéki térségek a helyi és külső (globális)erők kölcsönhatásának eredménye; másként fogalmazva a globális erők megváltozott körülményekre, feltételekre adott helyi válasza. A kihívásokra a különböző vidéki térségek eltérően reagáltak, ami növelt ediverzitásukat, tovább differenciálta a vidéket (Marini–Mooney, 2006; Terluin, 2003). Ennek megfelelően beszélhetünk sikeresen alkalmazkodó (nyert)és kevésbé vagy alkalmazkodni nem tudó(vesztes)vidékekről, falvakról, kisvárosokról (Izsák, 2002; Kovács, 2010; Sion, 2002; Terluin, 2003).

A magyar vidék jelentős szuburbanizációs hatás alá került, egyesek jól prosperálnak, míg más térségek a periferizálódnak, elszegényednek, elnéptelenednek, elöregednek (Csatári, 2011; Kovács, 2012). Vidéki tereink többségükben leértékelődtek, eltartó képességük csökkent, társadalmuk hanyatló, környezeti állapotuk romlik (Buday-Sántha, 2009; Csatári, 2011).

A vesztes települések nem fejlődnek és lemaradnak, felzárkóztatásuk egyre nehezebb (Izsák, 2002). A leszakadó, alulfejlett településeken és térségekben olyan folyamatok indultak el, amelyek egymást erősítve gazdasági és társadalmi kiürüléshez, a versenyhelyzetük csökkenéséhez vezet (G. Fekete, 2008). Az elmaradott térségek azért sodródtak a perifériára, mert alkalmatlanok a modernizációra. Nem rendelkeznek azokkal az adottságokkal és/vagy képességekkel, amelyekre az adott korban fejlődésüket alapozták. Ennek felismerése vezetett a '80-as években a vidékfejlesztés új megközelítésének, az endogén elmélet kialakulásához (Ward et al., 2005).

A '90-es években a kizárólag helyi erőforrásokra és közösségekre építő fejlesztést újragondolták. A vidéki térségek által önállóan, a külső hatásoktól (globalizáció, külkereskedelem, kormányzati vagy uniós beavatkozások stb.) függetlenül megvalósított társadalmi-gazdasági fejlődés.

dés idealisztikus, a gyakorlattal nem vagy csak nehezen összeegyeztethető. Minden lokalitásra egyaránt hatnak ugyanis külső és belső erők, a helyi szintnek kölcsönhatásba kell lépnie környezetével. Ez a megközelítés a külső és belső erők kölcsönhatását hangsúlyozza a fejlesztés folyamatában (Lowe et al., 1995 idézi Terluin, 2003). A kérdés e tekintetben az, hogyan fokozható a vidéki térségek azon képessége, amellyel saját hasznuknak megfelelően tudják irányítani, szervezni ezeket a hatásokat, beavatkozásokat és folyamatokat (Ward et al., 2005). A Ray (2001) által bevezetett neo-endogén fejlesztés koncepciója felismeri és kiaknázza a külső tényezőket a fejlesztés folyamatában. Ennek megfelelően a vidéki térségek elmaradottságának csökkentése, a komplex társadalmi, gazdasági és környezeti problémák megoldása érdekében a vidékfejlesztés fókuszában a külső környezeti feltételek (források, piacok stb.) és a belső törekvések – helyi adottságokhoz és igényekhez illeszkedő – összehangolása, az erőforrások/értékek megőrzése, fejlesztése és hasznosítása, a fejlődés új útjainak keresése áll.

A területi fejlődés feltételei nemcsak térben, hanem időben is változnak; a ciklikus társadalmi-gazdasági változásnak megfelelően az adottságok átértékelődhetnek, a korábban előnyt jelentő tényezők jelentőségüket veszíthetik, míg a kevésbé értékelt jellemzők felértékelődhetnek. Erre hívja fel a figyelmet G. Fekete (2006) is, mikor arra mutat rá, hogy a perifériák korábban nem értékelt adottságai a posztmodern társadalomban értékékké válhatnak, ami lehetővé teszi erőforrásaik átértékelését, új fejlődési pályák kijelölését. A modernizációt meghaladó posztmodern fejlődés a korábban háttérbe szorult, a fejlődésből kirekesztett perifériák számára lehetőséget ad az elmaradottságból való kitöréshez, a megrekedt fejlődésük dinamizálásához. Ezt az teszi lehetővé, hogy a modernizáció során olyan szükségletek, ill. igények (pl.: természeti környezet, helyi kultúra, tradíciók, változatosság, egészséges ételmiszer és életmód stb.) jelentek meg és kerültek a felszínre, amelyek fontos értékékké váltak, s amelyek „lelőhelyei” a korábban perifériára sodródott vidéki térségek (G. Fekete, 2008). Ezek az értékek a posztmodern fejlődés alapvető feltételei, ami lehetőséget biztosít a vidéki térségek fejlődéséhez (G. Fekete–Lipták, 2011).

A vidéket elsősorban az ott lejátszódó sajátos földrajzi folyamatok határozzák meg (Csatári, 2001). Ezek a sajátos erőforrások (pl. táj, természeti környezet, rekreációs adottságok) hasznosításán és a klasszikus feladatának tekinthető ételmiszertermelésen át a lakó- és foglalkoztatási funkcióikig, ill. azoknak, főként a városkörnyéki vidéki terekben, ma már inkább a modernizált vidéki életkörülményekkel jellemezhető kiteljesedéséig vezetnek. Evvel együtt a város-vidék viszony tekintetében kiemelten fontosak a területi kapcsolatok (pl.: a közlekedés, az ingázás, stb.), ill. a szolgáltató és ellátórendszerek „vidékiek terekre” jellemző működése (Csatári 2001). A vidéki terekben lejátszódó, a belső (az erőforrások, szereplők és tevékenységek) és külső erők által meghatározott folyamatok (Terluin–Post 1999) révén realizálódnak a vidéki térség funkciói, amit a vidék közhasznának tekinthetünk (G. Fekete, 2013; Glatz, 2005). A Vidéki Térségek Európai Kartája három pontban fogalmazta meg a vidéki térségek szerepét: gazdasági, ökológiai és társadalmi-kulturális funkció (Concil of Europe, 1996). A társadalmi-gazdasági folyamatokban bekövetkezett változásokat, a vidék átalakulását jelzi, hogy a korábban megfogalmazott funkciók tartalma megújult, átalakult, miközben új funkciók jelentek meg kiegészítve, színesítve és gazdagítva a vidék szerepkörét. Ezt példázza az Európai Polgárok Fóruma által készített jelentés is, ami hangsúlyozza, hogy a vidéki térségek szerepe és jövője valamennyi európai polgár számára létfontosságú jelentőséggel bír. A jelentés a következő funkciókat nevesíti: termelési, lakó-, turisztikai és rekreációs, valamint környezeti és örökség funkció (European Citizens' Panel, 2007).

A sajátos vidéki értékek iránti szükségletek (pl.: a természet, a tradíciók, a közösség, az egészséges élet alapjainak megőrzése) miatt a vidéki terek felértékelődtek. Ez új tevékenységek megjelenését (pl.: táj- és természetvédelem, turizmus és rekreáció, kulturális örökség védelme, stb.), a vidék funkcióinak bővülését eredményezte. Az elmúlt években hazánkban is számos helyi közösség ismerte fel értékeit, s ért el figyelemreméltó sikereket (pl.: Bódi–Böhm, 2000; Glatz, 2010; Horváth, 2013; Józsa, 2014.) Értékeiket megtalálva, erőforrásaik újraértelmezésével és kihasználásával kompetitív előnyhöz (előnyökhöz) jutottak, így ki tudtak tűnni a több településtől

(társégtől). A kihívásokra adott válaszok során olyan értékeket tudtak megfogalmazni és valós tartalommal feltölteni, amely önállóbb társadalmi és gazdasági fejlődésüket segítette.

Az ökoturizmus szerepe a vidék funkcióváltásában

A vidékre jellemző a zöldfelületek magas aránya, a megóvott természeti környezet, a természet közelsége, ami egyre inkább ösztársadalmi értékévé vált. Ez a természeti (sajátosan vidéki) erőforrás felértékelődését vonta maga után. Fontos egyrészt a természeti környezet védelme, az élőhelyek megóvása, a tájak sokszínűségének megőrzése, másrészt lehetőség nyílt ezen értékek gazdasági hasznosítására. A természeti értékek egyre fontosabb szerepet játszanak a kikapcsolódásban és a szabadidő hasznos eltöltésében, az ökoturizmusban.

Az ökoturizmus mint térspecifikus turisztikai termék (Michalkó, 2003) vonzereje a természeti erőforrásokra épül (Horváth–Kalmárné Rimóczi, 2011; Kulcsár, 2013). Az erőforrásokat, ezen belül a természeti erőforrásokat nem lehet a tértől elválasztani, attól függetlenül számba venni. Így a tér is erőforrás, mert minden egysége a különböző erőforrások egyedi, más téregységektől eltérő kombinációját nyújtja, s az ebből fakadó monopolisztikus helyzete az adott tér sajátos erőforrása, ami az ott élőknek előnyöket és hátrányokat egyaránt jelenthet (Bokor, 2003). A turisztikai erőforrások területi elhelyezkedésének vizsgálatában a földrajzi tér vonzerőt, az adott desztináció által kínált terméket jelent. A turisztikai termékek jellemzője, hogy a termelés és fogyasztás egy időben történik, a terméket helyben fogyasztják el, a teret sajátos funkcióval ruházzák fel, s az adott földrajzi tér (téregység) vonzerői, turisztikai erőforrásai az adott helyi társadalom fontos fejlesztési tényezői is egyben (Aubert, 2001). A tér tehát heterogén, az erőforrások egyenlőtlen térbeli eloszlása maga után vonja a térbeli specializációt (a területi munkamegosztást), ami az egyes téregységek eltérő fejlődését eredményezi. A dinamikus gazdasági fejlődésből és modernizációból kimaradt periferikus helyzetű vidéki térségek jellemzője, hogy a centrumokhoz képest települési környezetük kevésbé változott, ezért természeti környezetük is megőrzött, ami olyan értéket, vonzerőt jelenthet számukra, ez az ökoturizmusban jól hasznosítható (Michalkó, 2008).

Az ökoturizmus nem új keletű fogalom. A természeti turizmus új formájának leírására szolgáló kifejezést Héctor Ceballos-Lascuráin használta először 1983-ban (Ceballos-Lascuráin, 1996). Amint arra Weaver és Lawton (2007) rámutatnak az ökoturizmus jelentéstartalma sokat változott a '80-as évek óta. Ezt igazolja, hogy a Nemzetközi Ökoturisztikai Társaság (2015) új elemmel bővítette az ökoturizmus definícióját; a korábbi, 1990-ben megalkotott fogalom két pillére (a természetvédelem és a helyi közösségek) mellett helyet kapott a jelenségek és az élmény is. Ennek megfelelően az ökoturizmus: „természeti területekre irányuló felelős utazás, ami megőrzi a környezetet, hozzájárul a helyiek jóllétéhez, és ami magába foglalja az interpretációt és az oktatást” (The International Ecotourism Society, 2015).

Sok más fogalomhoz hasonlóan az ökoturizmus esetében is terminológiai nehézségekbe ütközünk, hiszen nincs olyan definíció, amely kiállta volna az idők próbáját, ezért egységes meghatározásával sem találkozhatunk. A témáról alkotott ismereteknek, ill. a különböző percepcióknak és érdekeknek megfelelően az ökoturizmus eltérő meghatározásaival találkozhatunk. Fennell (2001) például 85 ökoturizmus definíciót vizsgált meg a tartalomelemzés módszerével. Ennek során megállapította, hogy a fogalom jelentésének magyarázata során alkalmazott ismérvek, ill. azok hangsúlyossága időben változott.

A konceptualizálás legjellemzőbb változói: a természetmegőrzés, a képzés, az etika, a fenntarthatóság, valamint a hatás. Napjainkra konszenzus alakult ki a fogalom főbb kritériumait illetően. Eszerint az ökoturizmusnak az alábbi ismérveknek kell megfelelnie: (1) alapvetően természeti alapú vonzerőkre épül, (2) a látogatói interakciók a tanulásra és képzésre fókuszálnak, (3) az élmény- és a termékmenedzsment az ökológiai, a társadalmi-kulturális és a gazdasági fenntarthatóság alapelveit és gyakorlatát követi (Weaver–Lawton, 2007).

Az előbbi kritériumok köszönnek vissza az ENSZ Turisztikai Világszervezete által megalkotott, definícióban, ami az ökoturizmust olyan turisztikai terméként határozza meg, amely az alábbi jellemzőkkel bír (World Tourism Organization, 2002; Magyar Turizmus Rt., 2003): (1) A természet-alapú turizmus minden olyan fajtája, amelyben a turisták fő motivációja a természet, valamint a természeti területeken jellemző tradicionális kultúra megfigyelése és megtapasztalása. (2) Az ökoturizmus része az oktatás és a jelenségek értelmezése. (3) Az ökoturisztikai utakat általában szakosodott utazásszervezők szervezik jellemzően kis csoportoknak. Az utazásszervező szolgáltató partnerei a célterületen rendszerint kisebb helyi vállalkozások. (4) Az ökoturizmus minimalizálja a természeti és társadalmi-kulturális környezet gyakorolt negatív hatásokat. (5) Az ökoturizmus hozzájárul a természeti területek fenntartásához: (a) Gazdasági hasznot hajt a fogadó közösségek, ill. a természetvédelmi céllal működő szervezeteknek és hatóságoknak; (b) A helyi közösségeknek alternatív foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget kínál; (c) Növeli a természeti és kulturális értékek megőrzése iránti tudatosságot a helyi lakosok és a turisták körében egyaránt.

Az ökoturizmus számos formát ölthet, mert több turisztikai termékhez kapcsolódik. Sulyok (2001), Michalkó (2003:14) úgy véli, hogy „az ökoturizmus meglehetősen karakterisztikus, mással (természetjárás, lovas turizmus, falusi turizmus) nem összetéveszthető turisztikai termék, amely jól elhelyezhető az ismert turizmusfajták (hivatás és szabadidős) és formák (tömeg és alternatív) rendszerébe.”

Az ökoturizmus mint önálló turisztikai termék a turizmus integráns része. Kialakulása és fejlődése illeszkedik a globális-lokális folyamatokhoz, a társadalmi-gazdasági fejlődéshez, annak ciklikusságához. A változások új dimenziót nyitottak a természeti erőforrások hasznosításában, ami kedvez az ökoturizmus terjedésének.

Az ökoturizmus jelentősége folyamatosan nő, szerepe elsősorban a fejlődő országokban, ill. a gazdaságilag kevésbé fejlett térségekben bővül, amelyek vonzerejüket érintetlenségüknek köszönhetik. Az ökoturizmus szerepének és fontosságának felismerését mutatja, hogy egyre több szakmai és tudományos fórum foglalkozik a témával világszerte. Ezt bizonyítja többek között, hogy az ENSZ a 2002-es évet az Ökoturizmus Nemzetközi Évének nyilvánította, ugyanekkor indult a *Journal of Ecotourism* című nemzetközi tudományos folyóirat is.

Az ökoturizmus szerepe és jelentősége a hatásain keresztül közelíthető meg. Az ökoturizmusban egyszerre van jelen az ökológiai szemlélet, azaz a természeti értékek megőrzésének és fenntartásának fontossága, valamint a gazdasági megfontolások. Természetes, hogy ez esetenként egymással ellentétes érdekek ütközését eredményez, ami szükségessé teszi az erőforrások okszerű, a fenntarthatóság elveivel szinkron hasznosítását.

E tekintetben kiemelt jelentőségű fejlesztések logikai és időrendi tervszerűsége, ami a megvalósítás eredményességének feltétele (Kocziszky, 2014). Az ökoturizmus hatásait nehéz egyértelműen megítélni. Számos pozitív és negatív példával találkozhatunk a szakirodalomban az ökológiai, a társadalmi-kulturális és a gazdasági hatások tekintetében egyaránt (Campbell, 1999; Drumm–Moore, 2002; Magyar–Sulyok, 2014; Weaver–Lawton, 2007). A gazdasági hatásokon túl fontosak a turizmus társadalmi és természeti környezetre gyakorolt hatásai. A pozitív hatások erősítésének és a negatív hatások csökkentésének feltétele a turizmus tudatos (fenntartható) fejlesztése (Kocziszky, 2009; Lengyel, 1997), ami lehetőség ad a konfliktushelyzetek kezelésére, a harmonikus fejlődés megalapozására (Gál, 1999).

A természeti értékek ökoturisztikai hasznosítása tehát gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból egyaránt fontos. De csak a gondos tervezés, a rendszerszemléletű koordináció biztosíthatja, hogy egy-egy település vagy térség számára a természeti értékek gazdasági és társadalmi folyamatokba való integrálása az erőforrások és a tevékenységek olyan új, társadalmilag hasznos, gazdaságilag ésszerű, ökológiailag megfelelő kombináció jöjjön létre a fenntartható fejlődéséhez.

Az ökoturizmus szerepe a vidéki térségek fejlődésében

Az előbbiekkal összefüggésben Michalkó (2003: 14) a következő kérdést teszi fel: „az ökoturizmus mint sajátos természetvédelmi mechanizmus, gazdaságfejlesztő eszköz és a helyi kulturális, társadalmi szükségleteknek megfelelő fejlesztési folyamat, hogyan módosítja a társadalmi végeredményt, azaz a helybeliek jólétét?” Annak érdekében, hogy az ökoturizmus betölthesse küldetését, sikeresen és fenntartható módon járuljon hozzá a lokalitások és a helyi közösségek fejlődéséhez szükséges egy olyan „termelési bázis” kialakítása, amely fenntartható módon biztosítja a helyi lakosok és az ökoturisztikai szolgáltatók életszínvonalának emelkedését (Barkin, 1996). Ehhez szükség van arra, hogy a természeti értékek hasznosításának olyan struktúrája jöjjön létre, amely megfelelő kereteket jelent az ökoturizmus számára. A természeti tényezők önmagukban ugyanis csak potenciális előnyöket, lehetőségeket jelentenek. Valós erőforrássá akkor válnak, ha azokat ki is használják, azaz megtörténik azok konkrét, jelen esetben ökoturisztikai hasznosítása. Ily módon a természeti tényezők önmagukban nem jelentenek turisztikai vonzerőt, nem képesek tényleges jelentőségüket és funkcióikat érvényesíteni, mindez csak más tényezőkkel való összefüggésben realizálható.

Turisztikai vonzerő alatt azokat a viszonyokat értjük, amelyek a helyi gazdaságra és társadalomra számottevő mértékben befolyással bíró turistaérkezést indukálnak. Amennyiben nincs hatással a település gazdaságára (nem teremt foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget), úgy nem tekinthető turisztikai vonzerőnek (Michalkó, 2005). A szakirodalomban találkozhatunk a turisztikai potenciál kifejezéssel, ami a turizmus fogadóképességének tárgyi feltételit jelenti, ami alapvetően határozza meg egy célterület turizmusba történő bekapcsolódását, ill. elért eredményeinek a fenntartását, bővítését (Michalkó, 2004). A fogadóképesség tárgyi feltételeit az alapinfrastruktúra mellett, illetőleg arra épülve a turizmus infra- és szuprastruktúrája jelenti (Michalkó, 2005). Az alapinfrastruktúra elemei között kell megemlítenünk a közlekedési infrastruktúrát, ami lehetővé teszi az adott település elérhetőségét és a településen belüli helyváltoztatást, de ide sorolható az energia- és vízellátás vagy infokommunikációs hálózatok megléte, ill. elérhetősége is.

A turisztikai struktúra elsősorban a szállás- és vendéglátóhelyeket jelenti, míg a turisztikai infrastruktúra között kell kiemelnünk a helyi turizmus létesítményeit (pl. kifejezetten az ökoturizmus igényeinek kiszolgálására létrehozott bemutatóközpont és tanösvény), amelyek turisztikai tevékenységet tesznek lehetővé, továbbá az információs irodákat, eszközöket és objektumokat, amelyek lehetővé teszik a turisták az információszerzését és a tájékozódását. Az infrastruktúra is az egyes elemek együttes hatása az elemek közötti szinergiából következően jóval nagyobb, mintha csak az egyes elemek hatásait összegeznénk mechanikusan. Így a ráépülő tevékenységek hatékonysága jelentős mértékben fokozható (Illés, 2008). Az infrastruktúra biztosította feltételek és a gazdaságnak, valamint a lakosságnak biztosított szolgáltatások fejlettsége helyzetbe hozza, míg az infrastruktúra elmaradottsága visszahúzza a településeket, térségeket (Aboyniné Palotás, 2003).

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a természeti tényezők és adottságok önmagukban nem jelentenek vonzerőt, azaz nem indukálják turisták megjelenését az adott helyszínen. Szükség van bizonyos elemi infrastruktúrára ahhoz, hogy a természeti értékek valós erőforrássá, tényleges vonzerővé váljon. Mivel a turisztikai termék lényege a vonzerő, ezért fontos a vonzerő vonzáskörzet növelése, ami jótékonyan hathat a turistaérkezésekre és az adott település gazdasági eredményeire. A vonzerőt feltáró és annak értékesítését lehetővé tevő infra- és szuprastruktúra fejlesztése tehát növeli az ökoturizmus hatékonyságát, hozzájárul a helyi gazdaság dinamizálásához. Ezt támasztja alá Michalkó (2005) véleménye, miszerint a turisztikai potenciál elemeinek forgalom generálásában testet öltő teljesítménye kimutatható hatással van a helyi gazdasági és társadalmi fejlődésre, ebből kifolyólag alkalmas arra, hogy az adott hely, illetve térség fejlesztésének, versenyképessége javításának kulcsfontosságú tényezőjévé váljon. Az ökoturizmus sikere az előbbieken túl azonban egyéb tényezők függvénye is. Így fontos szerephez jut például a mar-

keting (Zsótér, 2007), a szervezés, az oktatás, az együttműködés, az innováció (Kulesár, 2013) vagy az interpretáció, amellyel az adott természeti érték eredményesen bemutatható és fokozható a turista számára nyújtott élmény (Horváth–Kalmárné Rimóczi, 2011), de ide sorolható a stratégiaalkotás is (Nagy, 2014). Mivel az ökoturisztikai termék (amelynek része a vonzerő, az infrastruktúra és a szolgáltatások) erősen kötődik a helyhez, így az abban végbemenő környezeti, társadalmi és gazdasági változások alapvetően befolyásolják a turizmus lokális folyamatait (Michalkó, 2011; Aubert, 2001). A vázolt tényezők, tevékenységek és jellemzők valamilyen kombinációja és struktúrája biztosíthatja az adott desztináció számára a versenyképes ökoturisztikai termék létrehozását, ami számottevő mértékben járulhat hozzá a település, a térség gazdasági és társadalmi fejlődéséhez.

A vidékpolitika célja a vidéki térségek elmaradottságának mérséklése, a vidéken élők életfeltételeinek javítása, illetve a vidék funkcióinak fenntartása és fejlesztése. A vidéki terek társadalmi és gazdasági fenntarthatósága csak a népességmegtartó képesség és a jövedelemtermelés fokozásával, a lokalitás felértékelődésével és élettérként való elfogadásával valósulhat meg; miközben az ökológiai fenntarthatóság a társadalmi és gazdasági fenntarthatóság záloga, hiszen ahol a társadalom nem fenntartható, nincs működő és fenntartható gazdaság, ott fenntarthatatlan folyamatok indulhatnak el a környezetet illetően is. Rövid- és középtávon csakis a versenyképes vidéki gazdaság szolgálhatja az ökológiai fenntarthatóságot (Szörényiné Kukorelli, 2005). Versenyképesség alatt általános értelemben vállalkozások, térségek azon képessége értendő, hogy mennyire tudnak termékeikkel vagy szolgáltatásaikkal a különböző piacokon helytállni. Lengyel (2000) megfogalmazását alapul véve a térségek gazdasága akkor versenyképes, ha az egy lakosra jutó jövedelem (GDP/fő) tartósan magas és nő, ezzel együtt magas a foglalkoztatottsági rátája. A vidékfejlesztés egyik legfontosabb célja a versenyképesség növelése, a foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, ami hozzájárul az életszínvonal javításához és a település népességmegtartó erejének növeléséhez.

Általánosan elfogadott, hogy a turizmus, mint az export alternatív formája (nem a termék, hanem a kereslet változtat helyet) pozitívan járulhat hozzá a területi fejlődéshez, növeli a vállalkozói aktivitást, a foglalkoztatottságot és a jövedelmeket, bővíti a szolgáltatásokat. Nem véletlen, hogy több vidéki településen a helyi gazdaság problémáinak orvoslására az önkormányzatok a turizmusban keresik a megoldást. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a turizmus versenyképességét és a helyi gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását számos tényező határozza meg. Az ökoturizmusban rejlő lehetőségek kihasználása a térségbe érkező turisták költségein és tova gyűrűző hatásain keresztül pozitívan hathat a vidék társadalmára és környezetére. Amint azt Lindberg (2001) megjegyzi, az ökoturizmus általános célja, hogy gazdasági hasznot, előnyöket generáljon; legyen az akár vállalkozói nyereség, munkahelyek létrejötte vagy a nemzeti parkok bevételeinek növekedése. Mint írja, az ökoturizmus kiemelten fontos szerepet játszik a vidéki térségek munkahelyteremtésében, ahol alternatívák híján kevés számú munkahely létrejötte is jelentős hatású lehet. Természetesen a vidéki térségek adottságainak, elhelyezkedésének, elérhetőségének, vonzerejének és egyéb jellemzőinek függvényében ezek a hatások nagymértékben különbözhetnek.

A gazdasági bázis modell alapján a turisztikai vállalkozások az erőforrásfüggő szektorba tartoznak, amelyek úgy teremtenek jövedelmet, hogy nem a termék kerül exportra, hanem a vásárlók érkeznek a helyszínre.

Az ökoturizmus gazdasági hatásai három csoportba sorolhatók: (1) direkt, (2) indirekt és (3) indukált hatások (Lindberg, 2001). A gazdasági bázis elmélete az exporttevékenység bővítését és az importtevékenység szűkítését feltételezi (Bajmócy, 2011; Székely, 2013). Ennek teljesülésekor várható, hogy az exportból származó, esetünkben az ökoturisztikai vonzerő indukálta turistaforgalom bővüléséből adódó, térségbe áramló pótlólagos jövedelmek számottevő mértékű tova gyűrűző hatásokat váltanak ki. Ezek a hatások az elsődleges és másodlagos multiplikátorhatáson keresztül jönnek létre. A helyi gazdasági hatások fenti kategóriái a következőképpen értelmezhetők (Dusek–Lukovics, 2014): (1) direkt hatás: az adott gazdasági egység beruházásai és műkö-

dése miatt a helyi gazdaságban létrejövő kibocsátás, jövedelem és munkahelyek; (2) indirekt hatás: az adott gazdasági egység számára inputokat szolgáltató helyi vállalkozásoknál generált jövedelem és foglalkoztatás; (3) indukált hatás: a direkt és indirekt módon keletkező munkajövedelmek elköltése révén a multiplikátorhatással generált helyi jövedelem és foglalkoztatás; (4) ill. negyedikként értelmezhetők az ún. katalitikus hatások, amelyek az adott gazdasági egység működése révén a helyi gazdaságban létrehozott változásokat takarják (pl. a megnövekedett befektetési vonzerő, látogatók vonzása, helyi imázs javulása, a helyi gazdaság szerkezetére, összetételére, a szolgáltatásokra gyakorolt hatások; ez a hatás lehet negatív is, ha pl. az adott gazdasági egység rontja az imázst vagy csökkenti a helyi vonzerőt). A elsődleges multiplikátorhatás megfeleltethető az indirekt hatásnak, a másodlagos multiplikátorhatásban ugyanakkor keveredik az indukált hatás, valamint a katalitikus hatások egy része (Dusek–Lukovics, 2014).

A térségen kívüli piacokra értékesítő (ún. bázis-tevékenységek) jelentős mértékben képes dinamizálni a gazdaságokat, ezért a helyi és a regionális gazdaságfejlesztés kiemelt figyelmet szentel ezek ösztönzésére (Bajmócy 2011; Lengyel–Rechnitzer, 2004). A gazdasági hatások akkor jutnak érvényre, ha vannak helyi beszállítók és a jövedelmeket (ill. azok nagyobb részét) helyben költik el, ellenkező esetben a jövedelem kiáramlik a térségből s a multiplikátorhatás csökken. Az ökoturizmusra alapozott helyi gazdaságfejlesztés akkor sikeres, ha mind nagyobb mértékben épül helyi termékekre (helyben termelt mezőgazdasági termékek, helyben készített élelmiszerek és ételek, helyi kézműves termékek stb.) és helyi szolgáltatásokra (szállítás, vendéglátás, programok, rendezvények stb.). Előbbi fontos szerepet tölthet be a helyi erőforrások fenntartható hasznosításában és a vidéki térségek endogén fejlődésében (Kis, 2014). Az ilyen lokális entitások sokkal inkább képesek saját értékeik és érdekeik mentén fejlődni, miközben egyre több lehetőségük adódik a megkülönböztetésre, valamint a helyi sajátosságok érvényre juttatására, ami által új pályára állítható, s dinamizálható a fejlődés (Kis–Pesti, 2015).

Poroszló rövid bemutatása

Poroszló az Észak-magyarországi régióban, Heves megye délkeleti részén, a Füzesabonyi járásban helyezkedik el, területe 109 km², lakosainak száma 2 945 fő. A Tisza-tó kapujaként emlegetett település a 33-as főút mentén a Tisza-tó jobb partján fekszik Budapesttől 135 km, Debrecentől 85 km, Miskolctól 75 km, Füzesabonytól 25 km és Tiszafüredtől 10 km távolságban.

A község legjelentősebb vonzereje a 127 km² kiterjedésű Tisza-tó, amelynek több mint fele közigazgatásilag Poroszlóhoz tartozik. A Tisza-tó (Kiskörei-víztározó) hazánk második legnagyobb tava (mesterséges eredetű). 1978-ban, medrének második elárasztását követően kialakult víztározó eredeti funkciói (árvízvédelem, öntözés, energiatermelés) mellett az elmúlt években előtérbe került a természetvédelem és a turizmus. A Tisza-tó területe a Hortobágyi Nemzeti Park kezelésében van, csaknem 60%-át kitevő védett területe a Ramsari-egyezmény hatálya alá tartozik, része a világörökségnek. A Tisza-tó (amit az ökoturizmus szigetének is neveznek) páratlan élővilágnak és természeti értékeknek ad otthont.

A település első jelentős ökoturisztikai létesítményét, a Tisza-tavi Vízi Sétányt 2005. június 21-én adták át. A Nemzeti Park által üzemeltetett tanösvény (a víz fölött futó, cölöpökre épített 1,5 km hosszú pallóút) hazánk leghosszabb vízi tanösvénye. A tanösvény (néhány centiméterre a víz felett sétálva) lehetővé teszi a tó élővilágának és a táj szépségeinek megfigyelését.

A következő lépés a Tisza-tavi Ökocentrum (továbbiakban TTÖC vagy Ökocentrum) létrehozása volt, ami 2012. április 28-án nyitotta meg kapuit. Az Ökocentrum magába foglalja a 2 600 m² alapterületű látogatóközpontot és az azt körülvevő hét hektáros szabadidőparkot. A többfunkciós látogatóközpont fő látványossága a 750 m³ ürtartalmú édesvízi akváriumrendszer, ami Európában a legnagyobb. Az Ökocentrum fő feladata a Tisza-tó és a Tisza-völgy élővilágának és természeti értékeinek bemutatása, de emellett számos kulturális és szabadidős, valamint természetközeli élményt kínál az odalátogatók számára.

Kutatási módszerek

Kutatásunkban Poroszló turisztikai kínálatának és vendégforgalmának fejlődését, az Ökocentrum helyi gazdaságra gyakorolt hatásait, a helyi turizmusban érintett szereplők közötti kapcsolatok számának és jellegének értékelését primer és szekunder adatokra alapoztuk. Felhasználtuk az Önkormányzat statisztikai adatai mellett a KSH és a TeIR adatbázisát, valamint a helyi, térségi és a közösségi média anyagait is.

Primer kutatásunkat 2015 júniusa és szeptembere között végeztük. Ennek során interjút készítettünk a helyi turizmus szervezésével és fejlesztésével foglalkozó releváns szereplőkkel (Bornemisza Jánossal, Poroszló polgármesterével, a Poroszló Turizmusáért Egyesület korábbi elnökével, Sándorné Zsoldos Ágnessel, a jelenlegi egyesületi elnökkel, Bornemisza Andreával, aki a TTÖC marketing vezetője is, a TTÖC ügyvezető igazgatóhelyettesével és a Tourinform iroda vezetőjével, Balogh Edittel, valamint Gacsal Józseffel, az Ezüst Ponty Horgászegyesület elnökével, és végezetül a poroszlói Tourinform iroda turisztikai referensével, Kalmár Ágnessel, továbbá, a helyi turizmusban érintett szereplőkkel). Arra voltunk kíváncsiak, hogyan látják, miként értékeli az ökoturizmusban elért eredményeket, melyek a sikerességét meghatározó tényezők és mit tesznek a további fejlődésért.

Poroszló turisztikai keresletének vizsgálata

Poroszló országos ismertségre a Tisza-tavi Vízi Sétány átadását követően tett szert. A létesítmény javította a település ökoturisztikai fogadóképességének tárgyi feltételeit, 1 500 méteren olyan tematikus útvonal jött létre, ami a víz felett sétálva teszi lehetővé az egyébként rejtve maradó természeti értékek egy részének bemutatását, az aktív ismeretszerzés lehetőségét. A tanösvényt meglátogatók tájékoztatást kapnak a Tisza-tó történetéről és élővilágáról, továbbá szakvezetést kérhetnek a Hortobágyi Nemzeti Park munkatársaitól, ami növeli a látogatott terület, ill. a település ökoturisztikai vonzerejét. A vonzerő iránti keresletről korlátozott információink vannak, az indulást követően éves átlagban 30 ezer látogató kereste fel a létesítményt (eddig több mint 300 ezer látogatót fogadott). Poroszló az Ökocentrum átadásával felkerült hazánk ökoturisztikai térképére. A TTÖC kialakítása jelentősen növelte a település vonzerejét, olyan komplex szolgáltatást nyújtó létesítmény jött létre, ami érdemben növelte a településre érkező turisták számát. A természeti értékek értékesítését segítő hatását illusztrálja, hogy megnyitása óta mintegy 700 ezer látogatót vonzott. A fejlesztések számottevően hatottak a turistaforgalom fejlődésére, növelték a szálláshelyek iránti keresletet (1. táblázat).

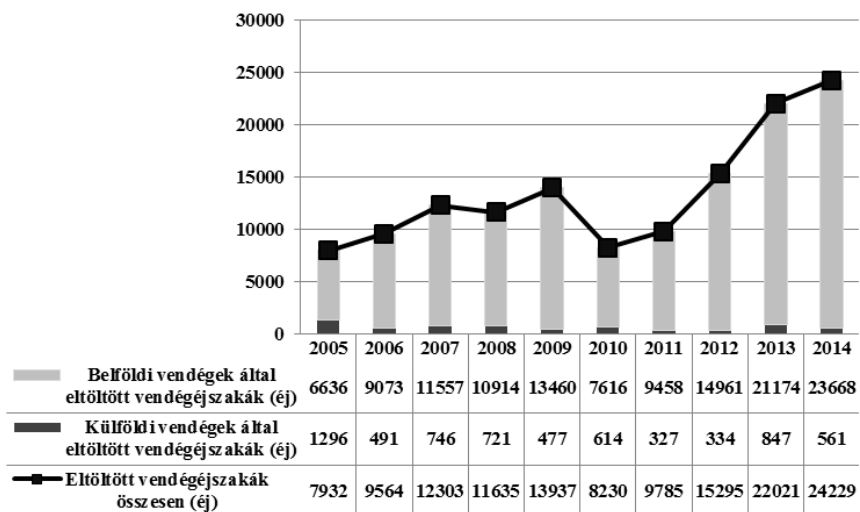
1. táblázat: A vendégek számának alakulása a kereskedelmi és egyéb szálláshelyeken

Év	Vendégek száma (fő)		
	Belföldi vendégek (fő)	Külföldi vendégek (fő)	Összesen (fő)
2005	2 347	134	2 481
2006	2 841	85	2 926
2007	3 968	139	4 107
2008	4 109	164	4 273
2009	4 811	133	4 944
2010	3 437	198	3 635
2011	3 459	93	3 552
2012	5 657	109	5 766
2013	7 927	327	8 254
2014	11 161	215	11 376

Forrás: Poroszló Község Önkormányzata

A vendégforgalom 2005 és 2014 között csaknem ötszörösére nőtt, de nem volt egyenletes. A 2010-ben bekövetkezett vendégszám csökkenés összefüggésbe hozható a 2008-as gazdasági válsággal. A szállóvendégek száma 2011-ben stagnált, 2012-ben ugrásszerűen, majd 2013-ban és 2014-ben tovább nőtt. A növekedés alapvetően a 2012. április 28-án megnyitott Ökocentrumnak, ill. a turizmust segítő kormányzati akcióknak (pl.: 2012-ben bevezetett Széchenyi Pihenőkártyának) köszönhető.

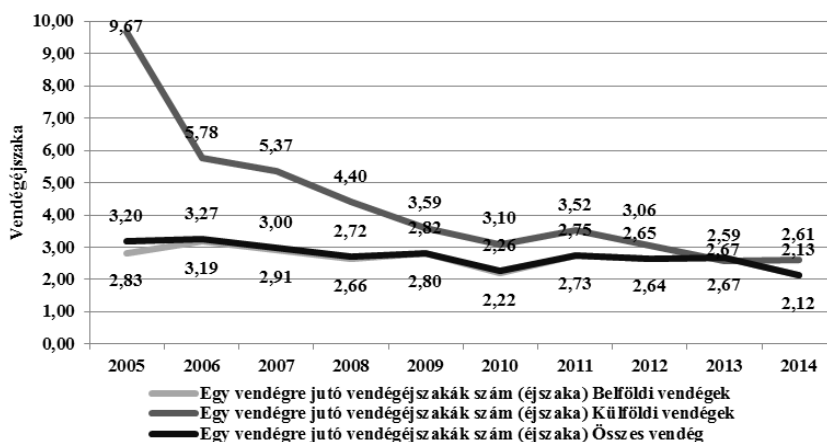
2012-től a TTÖC meghatározó szerepet tölt be a helyi turisztikai kínálat koordinációjában, különösen a rendezvényszervezésre és a marketingre. Az Önkormányzat előzetes becslése alapján a szállóvendégek száma 2015 végére meghaladhatja a 13 000 főt. A településen megszálló vendégek túlnyomó többsége belföldről érkezik, a külföldi vendégek aránya évente 2–5% között van. Ez azt jelenti, hogy Poroszló turisztikai vonzerejének hatóköre alapvetően Magyarországra terjed ki, tehát a szálláskeresletet a belföldi vásárlóerő határozza meg.

1. ábra: A településen eltöltött vendégéjszakák száma a kereskedelmi és egyéb szálláshelyeken (2005-2014)

Forrás: Önkormányzati adatok alapján saját szerkesztés

A szállásokon eltöltött vendégéjszakák száma szállóvendégek számának alakulásához hasonlóan változott (1. ábra). Különbség a változás mértékében van (2005 és 2014 között a vendégéjszakák száma háromszorosára nőtt, ami elmarad a szállást igénybevevők ötszörös növekedésétől), ami az átlagos tartózkodási idő csökkenésével magyarázható (2. ábra). A vizsgált időszakban, kisebb megtorpanásokkal, de csökkent az átlagos tartózkodási idő. További gond, hogy kiszámíthatatlanabbá és nehezebben szervezhetővé vált a szobacapacitások kihasználása. Az ide érkező turisták jelentős része az Ökocentrum miatt érkezik Poroszlóra, néhány órás megtekintése után továbbállnak a településről. Nem elég tehát a TTÖC látogatóforgalmának emelése, szükség van a településen eltöltött idő növelésére is. Olyan turisztikai kínálat kialakítására van szükség, ami növelni tudja a vendégéjszakák számát is.

2. ábra: Az egy vendégre jutó vendégéjszakák száma (2005-2014)

Forrás: Önkormányzati adatok alapján saját szerkesztés

A kínálat alakulása

Poroszló vonzerő leltára valamennyi turisztikai szempontból lényeges értéket tartalmaz (2. táblázat).

2. táblázat: Poroszló természet adta és ember alkotta vonzerői

Természet alkotta vonzerők	Ember alkotta vonzerők	
<p>Növény- és állatvilág:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tisza-tó és a Tisza-völgy változatos, egyedi növény- és állatvilága <p>Védett területek:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tisza-tavi Madárrezervátum - Hortobágyi Nemzeti Park <p>Víz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Termálvíz 	<p>Víz:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tisza-tó (Kiskörei-víztározó) <p>Oktatóközpont:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tisza-tavi Ökocentrum <p>Rendezvények és fesztiválok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Poroszlói Retró Majális - Tisza-tavi Fogathajtó- és Lovas ügyességi verseny - Heves Megyei Kakas Szépségverseny és Bográcsfesztivál - Operett Show - Palacsinta Party - Minden, ami hal! – Halászléfőző verseny és halételek fesztiválja - Strandparti és Csörögefesztivál - Ünnepi Program Szent István Nap alkalmából - Poroszlói Gazdák Napja - Tavaszi/Őszi Kemencés Szombat <p>Vallási helyek:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Református Templom - Római Katolikus Templom - Zsidó temető <p>Történelmi és kulturális örökségek</p> <ul style="list-style-type: none"> - Graefi család „belső” és „külső” kastélya - Millenniumi emlékpark - Községháza szecessziós épület 	<p>Népi kultúra:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hagyományos sajt készítés: Füzes Sajt-Sajtmanufaktúra - Népi bőrműves, bőrtárgyak készítése: Fehérvári Róbert - Gyékényfonás, kerámia-készítés: Tisza-tavi Emlék és Ajándék Centrum - Halászat: Ezüst Ponty Horgászegyesület, Tisza-tavi Sellő Horgász Egyesület <p>Kiállítóhelyek, bemutató gazdaságok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tájház múzeum (állandó kiállítás, kézműves bemutatók) - Budai László kovácsmester műhelye - Aranyosidomb Udvarház és Lovastanya <p>Fürdők, strandok:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Poroszlói szabadstrand - Fűzfa Pihenőpark (termálvíz) <p>Közösségi és művelődési létesítmények:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Művelődési ház - Tisza-tavi Ökocentrum (3D) mozi - Közösségi Könyvtár

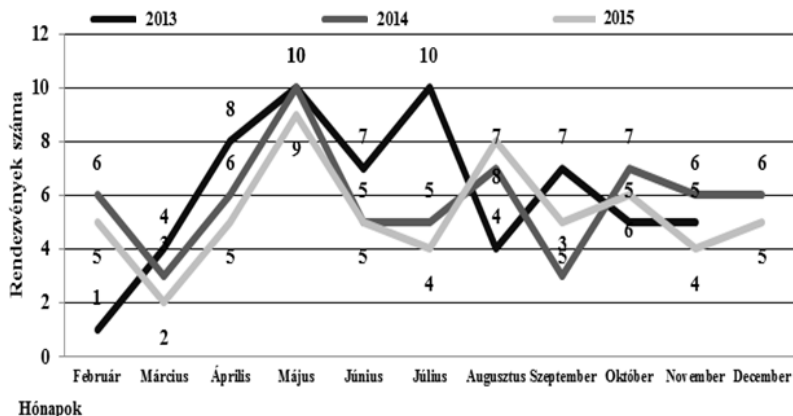
Forrás: Saját adatgyűjtés

Legfontosabb vonzerő a Tisza-tó, annak sajátos élővilága és tájképe. Ahhoz, hogy valamely természeti érték vonzerővé váljon a turisztikai kínálat más összetevőire is szükség van. Ennek

érdekében hozták létre 2012-ben az Ökocentrumot, ami azonban több mint turisztikai infrastruktúra. A többfunkciós létesítmény (látogatóközpont és szabadidőpark is egyben) sokoldalú szolgáltatásai révén önálló vonzerővé vált. A település legfőbb vonzereje sajátos módon ember alkotta vonzerő, az ember tájtalakító munkája nélkül ugyanis nem jöhetett volna létre a víztározó. Egyben a természeti vonzerő is, hiszen a tóban természeti folyamatok játszódtak le. A Tisza-tó turisztikai hasznosításához kapcsolódik a település négy kikötője (Csicsman kikötő, Delfin kikötő, Fűzfa Pihenőpark kikötője, Tisza-tavi Ökocentrum kikötője), amelyek önmagukban nem vonzerők, de a turisztikai infrastruktúra része.

A helyi természeti értékeket és a pályázati lehetőségeket kihasználva, Poroszló az Észak-magyarországi régió ökoturisztikai célterületévé vált. A természeti erőforrások és a turisztikai szolgáltatások mellett, egyéb értékei, kulturális és épített örökségei, sokszínű programjai és rendezvényei, valamint egyéb látnivalói teszik egyedivé a település turisztikai kínálatát. A vonzerők komplex turisztikai terméké alakításában komoly szerepet játszik a TTÖC és a Tourinform Iroda, amely szervezetek szoros együttműködésre töreksenek a lakossággal, illetve az Önkormányzattal, a helyi vállalkozásokkal és civil szervezetekkel.

A vonzerőt növeli a településen megrendezésre kerülő rendezvények, amelyek színesítik és mozgalmassá teszik a helyi turisztikai értékek bemutatását, növelik a település vonzerejét. A különböző programok lehetővé teszik a település hagyományainak, kulturális örökségének, a falusi vendégszeretet bemutatását, gazdagítva a turisták időtöltési és szórakozási lehetőségeit. Emellett lehetőséget ad a helyi lakosok találkozására, tevékeny részvételére a programokban, a turisztikai szervezetek önkormányzattal, helyi gazdálkodókkal, vállalkozásokkal, civil szervezetekkel való együttműködésére, továbbá a helyi kultúra különböző elemeinek (népi kultúra, mezőgazdasági termékek, ételek, kézműves termékek) gazdasági hasznosítását is elősegítik, formálják a helyi identitást és a település arculatát. Az elmúlt években jelentősen bővült a településen megrendezett rendezvények száma, amelyek többsége az Ökocentrum területén, a látogatóközpontban, ill. a szabadidőparkban került megvalósításra (3. ábra).

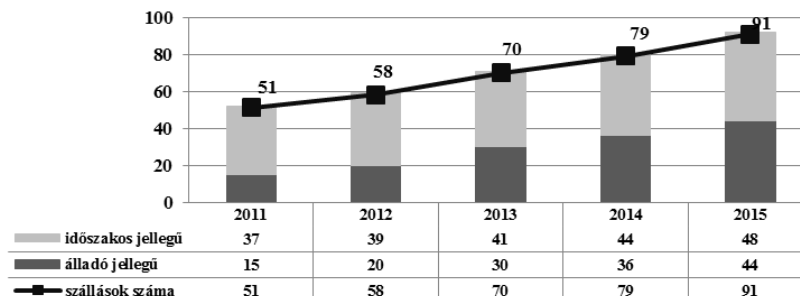
3. ábra: A településen megrendezett események számának havonkénti alakulása (2013-2015)

Forrás: TTÖC által kiadott éves eseménynaptárak alapján saját szerkesztés

Éves szinten körülbelül 60 rendezvényt szerveznek a településen (az Ökocentrum megnyitását megelőzően éves szinten 10–15 rendezvény volt). A hagyományosnak tekinthető rendezvények (pl.: a Heves Megyei Kakas Szépségverseny és Bográcsfesztivál, Halászléfőző verseny és Hal-ételek Fesztiválja, a Csöröge Fesztivál) mellett új, főként az Ökocentrumhoz kapcsolódó rendezvények gazdagítják a programkínálatot. A rendezvények többsége a természeti értékek fontosságát hangsúlyozza, kötődnek Tisza-tóhoz, Poroszlóhoz és az Ökocentrumhoz (pl.: Vizes Élőhelyek Világnapja, Víz Világnapja, Madarak és Fák Napja, Idegenvezetők Világnapja, Nőnap az Ökocentrumban, Gyermeknap az Ökocentrumban, Nagycsaládos Hétvége az Ökocentrumban,

Ökocentrum Születésnapja, Tisza-tó Napja az Ökocentrumban, Csónakos Hétfége az Ökocentrumban, Állatkertek Éjszakája az Ökocentrumban, Tisza-tavi Madaras Fesztivál stb.).

A vonzerők mellett a turisztikai kínálat fontos összetevői a szálláshelyek, illetve az általuk kínált szolgáltatások. A keresletnövekedésre már reagáltak a helyiek, de vannak más településről ideérkező szálláshely szolgáltatóról is(4. ábra).

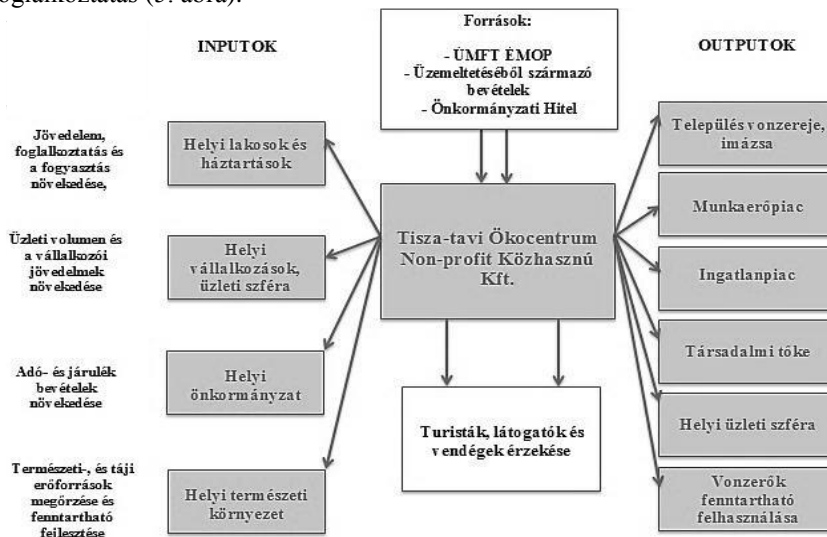
4. ábra: Önkormányzat által nyilvántartott (időszakos és állandó jellegű) szálláshelyek számának változása (2011-2015)

Forrás: Önkormányzati adatok alapján saját szerkesztés

A vizsgált időszak alatt 51-ről 91-re nőtt az Önkormányzat által regisztrált szállásadók száma, ami csaknem 80%-os bővülést jelent. Az adatokból az is kiderül, hogy a szálláshelyek nagyobb része időszakosan, míg kisebb része állandó jelleggel működött, az arány az egész évben nyitva tartó szálláshelyek felé tolódott. Ez az arány 2011-ben 28, 2012-ben 33, 2013-ban 42, 2014-ben 45 és 2015-ben már 48 százalékot tett ki.

A Tisza-tavi Ökocentrum helyi gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásai

A turistaforgalom élénkülésének tovagyrűző hatásaként nő a helyi vállalkozások jövedelme, bővül a foglalkoztatás (5. ábra).

5. ábra: A TTÖC fontosabb helyi gazdaságot érintő hatásai

Forrás: Dusek és Lukovics (2014) nyomán saját szerkesztés és kiegészítés

A Tisza-tavi Ökocentrum közvetlen hatásainak becslése

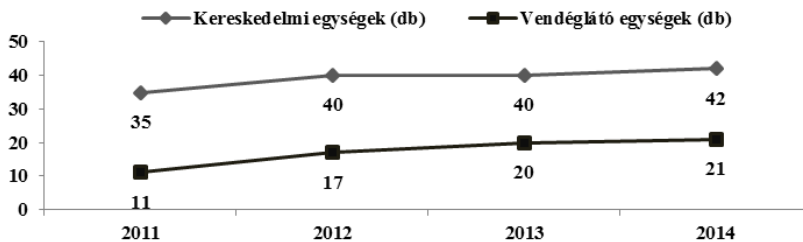
Az Ökocentrum működésére vonatkozóan rendelkezünk információkkal, így becsülhetők a működés foglalkoztatási és jövedelmi hatásai.

A z Ökocentrum beruházási összege 2,2 milliárd forint volt. A vendégszám az eltelt évek alatt folyamatosan bővült: 2012-ben 155 512, 2013-ban 168 882, 2014-ben 182 606 főt vonzott. 2015-ben a látogatószám tovább emelkedett, 2015 októberéig meghaladta a 200 ezer főt (egerhitek.hu 2015). Előbbiek alapján éves átlagban 176 750 fő kereste fel eddig az Ökocentrumot. A kibocsátás becsléséhez ezen átlagos látogatói létszámot, valamint az alap csomag belépőjegy árát vettük alapul. Ennek az a magyarázata, hogy a Tisza-tavi Ökocentrum jelenlegi négy (Alap-, 3D, Kishajós és Mindent bele) csomagja közül, kedvezményes és felnőtt belépőjegyeket vásárolhatnak meg a látogatók. Arról nincs információnk, hogy az adott csomagokat mennyien vették igénybe, de az biztos, hogy a vendégek mindegyike rendelkezett, minimum az Alap csomaggal, melynek átlagára 1 740 Ft. Az éves látogató létszám és a belépők átlagárának segítségével becsülhető, hogy 307 545 000Ft jegyár bevétel realizálódott. A TTÖC működési költségeit nem ismerjük, így nem tudjuk meghatározni a tevékenység eredményét.

Az Ökocentrum működése során a beruházáshoz kapcsolódó pályázatban vállalt 20 fő helyett, ma a létesítmény 25–30 főt foglalkoztat, ami a főszezonban további 10–15 fővel bővül. Az alkalmazottak jövedelmének becsléséhez az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenységet végzők havi bruttó átlagjövedelmét vettük alapul, amelynek összege 2014-ben 181 338 Ft volt. Ennek megfelelően a 30 fő állandó alkalmazott havi összjövedelme 5 440 140Ft (éves szinten 65 281 680Ft). Amennyiben a főszezon áprilistól októberig tartó időszak, azaz hét hónap, akkor a 15 fő időszakosan foglalkoztatott bruttó összjövedelme (azonos átlagbérrel) 2 720 070 Ft, ami a szezonra vetítve 19 040 490 Ft. A TTÖC által alkalmazottak évi összes bruttó munkajövedelme az előbbieknek megfelelően 84 322 170forint, ami 55 231 021 Ft nettó jövedelemtömegnek felel meg. Utóbbi értékek a 2015-ös minimálbérrel számolva a következőképpen alakulnak: bruttó összjövedelem: 37 800 000 Ft, nettó összjövedelem: 24 570 000Ft. Előbbiket összevetve a poroszlói lakosok 2013-as nettó jövedelmével, ami 1 214 491 495 Ft volt, előbbi esetben 4,55%-os, a második esetben 2, 02%-os értéket kapunk. Eszerint az Ökocentrum önmagában az összes poroszlói nettó jövedelem 2–4,5%-ának megfelelő mértékű elsődleges személyi jövedelmet generál. A direkt foglalkoztatási hatás 1 000 foglalkoztatottal számolva (30+8,75), 3,88%, azaz ekkora részét adja Poroszló foglalkoztatásának az Ökocentrum, ami számottevő mértékű.

Az egy vendégre jutó bruttó szállásdíj összege 9 504 Ft volt Poroszlón (KSH, 2014. jan.1.). 2014-ben Poroszlón összesen 11 376 fő vett igénybe szállást, így a település szállásadói 108 117 504 Ft bevételt realizáltak.

Az Idegenforgalmi adó összege Poroszlón 300 Ft/fő/éj. Az előbbi vendégforgalmi adattal számolva a település IFA-bevétele 2014-ben 3 412 800 Ft volt. Ez a 2014-es önkormányzati bevételi főösszeg (934 801 millió Ft) 0,37%-a, ami nem számottevő, de nem is elhanyagolható (problémát jelent a településen a vendégéjszakák számának bevallása és az ennek megfelelő IFA befizetése).

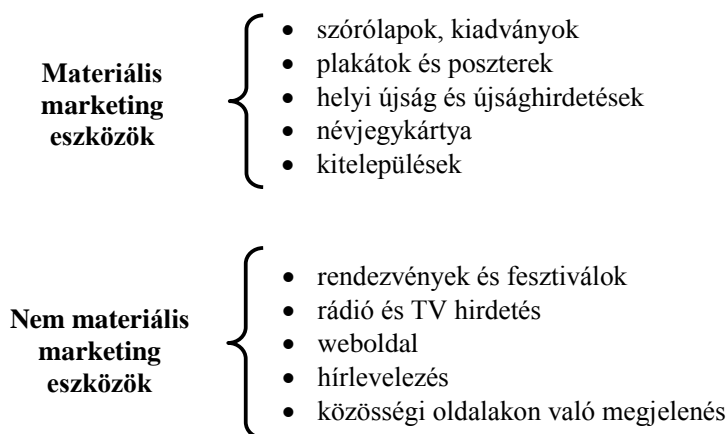
6. ábra: Regisztrált kereskedelmi- és vendéglátó egységek számának változása Poroszlón (2009-2014)

Forrás: Önkormányzati adatok alapján saját szerkesztés

A kereslet bővülésének hatására, új kereskedelmi- és vendéglátóegységek jöttek létre (6. ábra). Az ökoturizmus és a hozzá kapcsolódó tevékenységek leginkább a szolgáltatások bővülését vonják maguk után, aminek eredményeként, önkormányzati becslések szerint, a településen lakók 75-80%-a szolgáltató szektorban tevékenykedik.

További hatás a település arculatának, imázsának változása. Egyrészt a településen élők azonosulnak a környezetükben lévő természeti értékekkel, ökoturisztikai hasznosításával, elfogadják, ill. magukénak tudják ezeket az eredményeket. Másrészt fontos a kommunikáció, a település, ill. a hozzá kapcsolódó termékek értékesítése érdekében. Így jelentek meg például olyan szlogenek mint a „Tisza-tó az ökoturizmus szigete” vagy „Poroszló a Tisza-tó kapuja”. Ezek a jelmondatok és egyéb marketingeszközök nagyban hozzájárulnak a vonzerő, a termék és a település egyediségének és egymáshoz való kapcsolásának kommunikációjához.

A turisztikai forgalom generálása megköveteli a vonzerők fejlesztését, aminek egyik legfőbb eszköze a marketing. A TTÖC felvállalta a község ökoturisztikai vonzerőinek marketingjét, ehhez többféle eszközt vesz igénybe (7. ábra).

7. ábra: A TTÖC által igénybe vett marketing eszközök csoportosítása

Forrás: A TTÖC segítségével saját szerkesztés

A marketingeszközök innovatív alkalmazásának egyik formája a közösségi média. Az Ökocentrum Facebook oldalán folyamatosan posztolja a megrendezésre kerülő rendezvényeket, a megvalósult programokról és történésekről is szolgáltató képi és szöveges információkat. A közösségi oldal használata lehetővé teszi a gyors információáramlást, mindkét irányba, így tehát lehetőséget ad a visszajelzésekre és véleményalkotásra ott, és amikor a felhasználóknak, ill. a látogatóknak a megfelelő (8. ábra). Az egyszerűbb visszajelzések mellett lehetőség van szöveges értékelésre is, amellyel jóval kevesebben élnek, mint az egyszerű „lajkolás” vagy a pontozásos értékelés lehetőségével (kb. az esetek 20%-a). A szöveges értékeléseket áttekintve elkészítettük az Ökocentrummal kapcsolatos vélemények szófelhőjét (9. ábra).

Az ábra alapján, kapcsolataik számát illetően, kirajzolódik négy szervezet (TTÖC, Önkormányzat, Tourinform iroda és a Poroszló Turizmusáért Egyesület). Ezek azok, amelyek szervezik és koordinálják a település turizmusát (a négy valójában 54, ugyanis az Egyesület több mint 50 taggal rendelkezik, amelynek kétharmada szállásadó, egyharmada turisztikai szolgáltató, illetve vendéglátó egység). Az egyesület fő feladata, hogy összefogja a település turisztikai résztvevőit, szállásadóit és szolgáltatóit, képviselve azok érdekeit a közös haszon és jövőbeli sikerek elérése érdekében. Ide kíváncznak Sándorné Zsoldos Ágnes, az Egyesület korábbi elnökének szavai: „A településnek szüksége van az Egyesületre, hogy összefogja az itt élő embereket, példát és valamiféle irányt is mutat a meglévő és a leendő tagok számára is. A turisztikai életben egyedül nem lehet boldogulni (hosszú távon) csak egymást támogatva, partnerként.”

A korábban már említett új települési identitás középpontjában a természeti erőforrások (és ezek fenntartható kihasználása) állnak, amelyek más erőforrásokhoz (helyi kultúra, emberek, táj, ember alkotta tényezők, település stb.) kapcsolódnak. Tevékenységeik során a helyi szereplők ezeket az erőforrásokat használják fel megélhetésükhöz, boldogulásukhoz, és nem közömbös részükre, hogy ezt milyen eredménnyel teszik. Ez lehet az, ami motiválja a közös cselekedeteket, és ami együttműködésre készíti a helyi közösséget. Az együttműködések kialakulásához szükség van együttműködési hajlandóságra, annak megértésére, hogy miért fontos az együttműködés, mi az, ami általa elérhető. A szereplők közötti kapcsolatok jellegének vizsgálata alapján elmondható, hogy a település turisztikai szereplői között meglévő kapcsolatok döntő többségében egyértelműen pozitív, támogató jellegűek, ami jó alapot teremt a (további) együttműködéseknek, amelyek fontos szerepet játszanak Poroszló gazdasági fejlődésében.

Összegzés

Poroszló ökoturisztikai vonzereje alapvetően a Tisza-tóra épül. Az elmúlt évek során e mestersegesen létrehozott, mára „természetivé” vált erőforrás új gazdasági funkciója jött létre, ami azt a helyi fejlesztések alapjává tette. A megvalósított fejlesztések eredményeként olyan struktúra jött létre a helyi természeti erőforrások bázisán, amely eredményesen, valamint bízunk benne, hogy fenntartható módon tudja elvégezni az ökoturizmus helyi koordinációját. Ennek eredményeként a település olyan ökoturisztikai értékajánlatot tud nyújtani a közönség számára, amely jelentős, évente növekvő mértékű turistaforgalmat generál, pótlólagos jövedelmekhez juttatva a helyi gazdaságot. Mindez nagyban köszönhető a 2012-ben átadott Ökocentrumnak, melynek működése a számszerűsíthető gazdasági hatásokon túl, befolyással van a településen élők identitására és alapvetően határozza meg a településről kialakult képet. Elmondható, hogy a fejlődésnek komoly tartalékai vannak, amelyek kihasználása további fejlődést eredményezhet. E tekintetben kiemelkedő jelentőségűnek véljük a turizmusban érintett, illetve érdekelt szereplők együttműködését, az együttműködések kibővítését és elmélyítését. Ez hozzájárulhat a település értékeire komplexebben támaszkodó (öko)turisztikai termék kialakításához, ami növelheti a vonzerőt, kitolhatná a szezon, hosszíthatná az ott töltött időt, továbbá a kooperációk révén létrejövő többlethatáson, szinergián keresztül fokozhatná a településen elköltött jövedelmeket és a tovagyrúzó hatásokat.

Irodalomjegyzék

- ABONYINÉ, P. J. (2003): *Infrastruktúra*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- AUBERTA. (2001): A turizmus és a területfejlesztés stratégiai kapcsolata Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 5:(1), 44–49.
- BAJMÓCY, Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- BARKIN, D. (1996): Ecotourism: A Tool for Sustainable Development in an Era of International Integration? *Yale Bulletin Series*, (99), 263–272.

- BÓDI F.–BŐHM A. (szerk.) (2000): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon. Agroinform Kiadóház, Budapest.
- BOKOR, K. (2003): A tér mint erőforrás. In: *A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza* (szerk.: Bora Gy.–Korompai A.). Aula Kiadó, Budapest. 384–388.
- BUDAY-SÁNTHA, A. (2009): Kérdőjelek a vidékfejlesztésben. In: *VII. Nemzetközi Konferencia* (szerk.: Sáfrányné G. A.–Kocziszky Gy.). Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc. 190–197.
- CAMPBELL, L. M. (1999): Ecotourism in Rural Developing Communities. *Annals of Tourism Research*, 26:(3), 534–553.
- CEBALLOS-LASCURÁIN H. (1996): *Tourism, ecotourism, and protected areas*. <https://portals.iucn.org/library/efiles/html/tourism/cover.html> (2015.11.10.)
- Concil of Europe (1996): *European Charter for Rural Areas*. <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7441&lang=EN> (2015.10.12.)
- CSATÁRI, B. (2001): *A vidék földrajzi kérdései*. A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged, 2001. október 25–27. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf> (2011.10.11.)
- CSATÁRI, B. (2011): *A magyar vidék és hálózata*. Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia, 2011. augusztus 25–26. Kecskemét: Kecskeméti Főiskola, Kertészeti Főiskolai Kar. 23–26.
- DRUMM, A.–MOORE, A. (2002): *An Introduction to Ecotourism Planning. Ecotourism Development – A Manual for Conservation Planners and Managers Volume 1*. The Nature Conservancy, Arlington.
- DUSEK, T.–LUKOVICS M. (2014): Az ELI és az ELI Science Park gazdasági hatásvizsgálata. *Területi Statisztika*, (5), 1–18.
- egerhitek.hu (2015): Ökocentrum: idén több mint 200 ezer látogató. <http://www.egerhitek.hu/okocentrum-iden-tobb-mint-200-ezer-latogato/> (letöltve: 2015.12.17.)
- European Citizens' Panel (2007): *Rural Europe: Definitions, Issues and Policies*. http://www.citizenspanel.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=46&Itemid=80 (2015.11.17.)
- FENNELL, D. (2001): A content analysis of ecotourism definitions. *Current Issues in Tourism*, (4), 403–421.
- G.FEKETEÉ. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök?: Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. *Földrajzi Közlemények*, 54:(1–2), 55–66.
- G.FEKETE É. (2008): A versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében* (szerk.: Lukovics M.–Lengyel I.). JATEPress, Szeged. 130–152.
- G.FEKETE, É. (2013): *Integrált vidékfejlesztés*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc.
- G. FEKETE, É.–LIPTÁK, K. (2011): Postmodern values in rural peripheries. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 2:(1.), 1–7.
- GÁL, J. (1999): Az alföldi régió néhány környezetvédelmi, társadalmi-gazdasági összefüggése. In: *Az Alföld a XXI. század küszöbén* (szerk.: Baukó T.). Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 375–378.
- GLATZ, F. (2005): *A vidék közhaszna*. A „Párbeszéd a vidékért” lakossági fórumainak tapasztalatai, megállapításai. MTA Társadalomkutató Intézet, Budapest.
- GLATZ, F. (szerk.) (2010): *Sikeres vidéki térségek*. MTA Történettudományi Intézete, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

- HORVÁTH, E. (2013): *Kicsik között a legkisebbek – A törpefalvak sikerének kulcstényezői*. PhD értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális– és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- HORVÁTH, P.–KALMÁRNÉ RIMÓCZI, CS. (2011): Ökoturizmus. In: *Turisztikai terméktervezés és fejlesztés* (szerk.: Michalkó G.). Pécsi Tudományegyetem, Pécs. [http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai terméktervezés és fejlesztés/book.html#d6e1796](http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai_termektervezes_és_fejlesztés/book.html#d6e1796) (2015.11.17.)
- ILLÉS, I. (2008): *Regionális gazdaságtan – területfejlesztés*. BMGE GTK. Typotex Kiadó, Budapest.
- IZSÁK, É. (2002): A magyar települési környezet átalakulása a kilencvenes években. *Magyar Tudomány*, (11), 1498–1504.
- JÓZSA, K. (2014): *A magyarországi aprófalvak sikerességi tényezőinek vizsgálata*. PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Földtudományok Doktori Iskola, Szeged.
- KIS, K. (2014): Vidékgazdaság, kultúra, lokalizáció: eltérő válaszok és fejlődési differenciák. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 9:(1–2), 9–28.
- KIS, K.–PESTI K. (2015): Szegedi élelmiszeripari hungarikumok helyzete, lehetőségei a globalizáció és a lokalizáció kölcsönhatásában: eredet, hagyomány és minőség szövediesen. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 10:(2), 9–34.
- KOCZISZKY, GY.(2009): *Methodology of Regional Development*. University of Miskolc, Miskolc.
- KOCZISZKY GY.(2014): A településfejlesztés tervezésének sajátosságai. In: *Fenntartható önkormányzatok Észak-Magyarországon: konferenciakötet*(szerk.: Szabó B.). Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. 49 –66.
- KOVÁCS, K. (2010): Vidéki változások a rendszerváltozás után. In: *A területi kutatások csomópontjai* (szerk.:Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K.). MTA Regionális Kutatások Központja,Pécs. 73–101.
- KOVÁCS, K. (2012): Rescuing a small villages school in the context of rural change in Hungary. *Journal of Rural Studies*, 28:(2), 108–117.
- KULCSÁR, D. (2013): Turizmusföldrajz. In: *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*(szerk.: Jeney L.–Kulcsár D.–Tózsza I.). BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék, Budapest. 153–173.
- LENGYEL, I. (2004): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, (12), 962–987.
- LENGYEL, I.–RECHNITZER J. (2000): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- LENGYEL, M. (1997): *Ökoturizmus és marketing*. MTA stratégiai kutatások, Budapest.
- LINDBERG, K. (2001). Economic impacts. In: *Encyclopedia of ecotourism* (ed.: D. Weaver, D. B.). CAB International, Wallingford. 363–377.
- MAGYAR TURIZMUS RT. (2003): A Turizmus Világszervezet ökoturizmus kutatási programja. *Turizmus Bulletin*, 7:(3), 19–24.
- MAGYAR, ZS.–SULYOK, J.(2014): Az ökoturizmus helyzete Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 15:(2), 14–23.
- MARINI, M. B.–MOONEY, P. H. (2006): Rural Economies (Chapter 6). In: *The Handbook of Rural Studies* (eds.: Cloke, P.–Marsden, T.–Mooney, P.). SAGE Publications, London. 91–103.
- MICHALKÓ, G. (2003): A fenntartható fejlődés ökoturisztikai aspektusai Magyarországon. *Turizmus Bulletin*, 7:(4), 13–21.
- MICHALKÓ, G. (2004): *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- MICHALKÓ, G. (2005): A Tisza-tó turisztikai potenciálja. *Földrajzi Értesítő*, 54:(1–2), 129–147.

- MICHALKÓ, G. (2008): *A turisztikai tér társadalomföldrajzi értelmezésének új dimenziói*. MTA doktori értekezés. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- MICHALKÓ, G. (2011): A turisztikai termék. In: *Turisztikai terméktervezés és fejlesztés* (szerk.: Michalkó G.). Pécsi Tudományegyetem, Pécs. [http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai terméktervezés és fejlesztés/book.html#d6e32](http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9ktervez%C3%A9s%20%C3%A9s%20fejleszt%C3%A9s/book.html#d6e32) (2015.11.17.)
- NAGY, S. (2014): Stratégiai esettanulmányok. In: *Stratégiai menedzsment Szun-Ce-től a kék óceánig* (szerk.: Gulyás L.). JATEPress, Szeged. 137–188.
- RAY, C. (2001): *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Centre for Rural Economy. Newcastle University, Newcastle upon Tyne.
- ROBERTS, S. (2002): *Key Drivers of Economic Development and Inclusion in Rural Areas*. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130402151656/http://archive.defra.gov.uk/evidence/economics/foodfarm/reports/documents/sion.pdf> (2011.11.20.)
- SULYOK, J. (2001): Ökoturizmus. *Turizmus Bulletin*, 5:(4), 17–20.
- SZÉKELY, A. (2013): Regionális multiplikáció a szegedi Árkád példáján. In: *A hely szelleme - a területi fejlesztések lokális dimenziói: A Fialat Regionalisták VIII. Konferenciáján elhangzott előadások* (szerk. Rechnitzer J.–Somlyódy P. E.–Kovács G.). Széchenyi István Egyetem RGDI, Győr. 565–573.
- SZÖRÉNYINÉ K. I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 19:(3–4), 111–137.
- TERLUIN, I. J. (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 19:(3), 327–344.
- TERLUIN, I. J.–POST, J. H. (1999): *Employment in leading and lagging rural regions of the EU. Summary report of the RUREMPLO project*. Agricultural Economics Research Institute (LEI), The Hague. 53. http://www.lei.dlo.nl/publicaties/PDF/1999/4_xxx/4_99_10.pdf (2012.07.09.)
- The International Ecotourism Society (2015): *TIES Announces Ecotourism Principles Revision*. <https://www.ecotourism.org/news/ties-announces-ecotourism-principles-revision> (2015.11.10.)
- WARD, N.–ATTERTON, J.–KIM, T. Y.–LOWE, P.–PHILLIPSON, J.–THOMPSON, N. (2005): *Universities, the Knowledge Economy and „Neo-Endogenous Rural Development”*. Centre for Rural Economy, Discussion Paper Series, (1)
- Weaver, D. B.–Lawton, L. J. (2007): Twenty years on: The state of contemporary ecotourism research. *Tourism Management*, (28), 1168–1179.
- World Tourism Organization (2002): *Ecotourism and Protected areas*. <http://sdt.unwto.org/content/ecotourism-and-protected-areas> (2015.11.21.)
- ZSÓTÉR, B. (2007): A Hotel Nonius szolgáltatásait igénybe vevők földrajzi megoszlása. *Agrár- és Vidékfejlesztési Szemle*, 2:(2), 201–206.

KITEKINTŐ

Hajdó András

Új állam születik? Baszkföld autonómia törekvései

A 21. században reneszánszukat élik a regionális nemzeti mozgalmak, amelyben jelentős szerepe van az elmúlt évtized a válságainak is. Európa több, önálló állam nélküli népe akar elszakadni az többségi nemzet államától. 2014-ben két hónapon belül két népszavazás is történt. Skócia történelmi lehetőséget kapott a függetlenségre, de a skótok nemet mondtak rá, bár a brit kormány üggyöntőnek ismerte el a referendumot, tehát valós esély volt az elszakadásra. Ezzel szemben a katalán népszavazást, melyen a válaszadók 80%-a a függetlenség mellett állt ki, a spanyol alkotmánybíróság alkotmányellenesnek tartotta, és egyelőre a katalán kormány célja is csak véleménynyilvánítás volt.

Kulcsszavak: nemzetállam, Baszkföld, nemzetiség, Baszk Autonóm Közösség.

Jelkód: N94, R10, R50

Bevezetés

A modern nemzetállamok létrejöttük a 19. században a többségi társadalom nemzettudatával párhuzamosan kialakult a nemzeti kisebbségek modern nemzettudata is. A kisebbségek sok esetben ugyanolyan gazdag kultúrával, történelemmel rendelkeztek mint a többségi nemzet, ezért méltán követelheték az különállás valamiféle formáját. Ezeket éppen a kialakuló polgári állam szüntette meg (mint pl. a Magyar Királyságban a kiegyezés után a szászok, székelyek és kunok autonómiáját, betagolva őket az egységes vármegyerendszerbe). Franciaországban az 1789-es forradalom óta hagyományosan etatista államszervezési szemlélet uralkodott, s a III. köztársaság idején a nemzeti kisebbségek (pl.: breton, okszitán, stb.) nyelveinek használatát betiltották, majd 1918 után ugyanerre a sorsra jutott a német nyelv Elzász-Lotharingiában.

A 20. században számos elnyomott, de egykor saját államalakulattal rendelkező nemzet nyerte el függetlenségét Európában, de több olyan nép sem rendelkezik saját állammal, amely történelmi előzményei, önálló kultúrája, valamint lélekszáma alapján igényt tart erre. Ez időről időre feszültségeket kelt az adott országon belül élő eltérő nyelvű, kultúrájú csoportok között. Az államalkotó nemzetek hol tudatosan próbálták háttérbe szorítani a kisebbségeket, hol azok spontán folyamatok következtében eltűntek vagy elvesztették nyelvüket (természetesen van pozitív példa is, az egyszer már kihaltak tartott korni nyelvet ma egyre többen beszélik Nagy-Britanniában, és regionális nyelvként elismeri a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kar-tája).

A jelentős függetlenségi hagyományokkal rendelkező baszk nép esete egyedülálló! Történelmük során két hosszabb-rövidebb időszak kivételével mindig valamilyen különállással bírtak, s a nyelvvesztés nem ment végbe. Eredetük az idők homályába vész, de az biztos, hogy sem a rómaiak, sem az ibériai királyságokat megalakító gótok, sem a mórok, sem a frankok nem tudták őket teljesen leigázni. Egykor önálló államalakulattal is rendelkeztek (Navarrai királyság), de történelmük legnagyobb részében erősebb államalakulatok fennhatósága alá rendelve éltek, nyelvüket és kultúrájukat megőrizve.

Spanyolországban belül két autonóm tartományuk van, de baszk többség nélkül. Bár többen vallják magukat baszknak, mint ahányan a nyelvet beszélik, és a nacionalista pártok is erősek a régióban, a függetlenség hívei nincsenek többségben. Spanyolország legfejlettebb, legszélesebb körű autonómiája a Baszkföld Autonóm Közösségé, amely (a nagyobb lélekszámú Katalóniával ellentétben) pénzügyi önállósággal is bír. Nyelvüket szabadon használhatják, hivatalos nyelv a tartományban a spanyol mellett, sőt pozitív diszkrimináció illeti meg.

Amennyiben a spanyol kormány nem csorbítja ezt az autonómiát, Baszkföld vélemezhetően a közeljövőben nem nyeri el függetlenségét. Fejlett demokráciában, jóléti (de válságtól sújtott) államban nem olyan könnyű az elszakadás, ha a többségi nemzet önmagától nem kínálja azt fel. A 19. században kialakuló polgári államok épp azért ódzkodtak attól, hogy területi autonómiát adjanak a kisebbségeknek, mert a lehetséges elszakadás első lépésének tekintették azt. Ezzel szemben napjainkban minél szélesebb az autonómia, annál nagyobb a garancia az államban maradásnak.

A dolgozat elsősorban a spanyolországi baszkok függetlenségi kilátásait vizsgálja, mivel nagyobb részük itt él, és Franciaországban létszámukból és az ország hagyományosan erősen centralizált berendezkedéséből adódóan nyilvánvalóan semmi esély nem adódhat még autonómiára sem, nemhogy elszakadásra.

Alapvető kérdés, hogy gazdaságilag életképes lenne-e egy önálló baszk állam.

Érdekes megvizsgálni, hogy a baszk társadalom és a baszk politika hogyan viszonyul a függetlenség kérdéséhez? Van-e egy „nemzeti minimum” vagy a baszkok megosztottak ebből a szempontból? Továbbá hangsúlyos lehet a külső támogatottság illetve annak hiánya is: az Európai Unió nem támogatja a kis nemzetek függetlenségi törekvéseit, vezetői Skócia függetlenedése kapcsán többször világossá tették, hogy ha az ország elszakad az EU-tag Nagy-Britanniától, akkor kikerül az Európai Unióból is, nem jár neki automatikusan tagság, hanem azért újra kell folyamodni. Az újrafelvétel évekig húzódó folyamat lehet, amit Baszkföld és Katalónia esetében spanyol vétő fenyegetne.

Baszkföld

Amikor a Baszkföld kifejezést halljuk, két dolog juthat eszünkbe. A baszkok lakta területet magába foglaló történelmi Baszkföld régió (*Euskal Herria*), melyen Spanyolország és Franciaország osztozik, a másik a spanyol közigazgatási egységként működő Baszk Autonóm Közösség (*Euskadi*, röviden Baszkföld).

A történelmi Baszkföld Dél-Nyugat Európában, a Pireneusok nyugati csücskén, az Adour és Ebro folyók közt fekszik. A nagyjából 20000 km²-es területből 18000 km² tartozik Spanyolországhoz, 2000 km² pedig Franciaországhoz. A terület főként hegyvidékből, keskeny völgyekből áll, csak egy-két síkság tarkítja. Éghajlata esős és jóval hűvösebb, mint Spanyolország többi része. Népessége körülbelül három millió fő, ebből a többség, 2189257 fő a Baszk Autonóm Közösség, 640476 fő pedig Navarra lakója.⁴

A történelmi Baszkföldet hét tartomány alkotja, melyből négy található Spanyolországban; Álava/Araba (Vitoria/Gasteiz), Vizcaya/Bizkaia (Bilbao/Bilbo), Guipúzcoa/Gipuzkoa (San Sebastián/Donostia) és Navarra/Nafarroa (Pamplona/Iruña).⁵ A fenti részek közül az első három alkotja a Baszk Autonóm Közösséget, míg Navarra Spanyolország különálló autonóm területe. Franciaország Pyrénées-Atlantiques megyéjének területére esik három baszk tartomány: Labourd/Lapurdi (Ustaritz/Uztaritze), Soule/Zuberoa (Mauléon-Licharre/Maule-Lextarre), valamint Alsó Navarra/Nafarroa Beherea (Saint-Jean-Pied-de-Port/Donibane Garazi). A déli, Spanyolországhoz tartozó baszk területek összefoglaló neve Hegoalde, az északi, franciaországi baszk részeké Iparralde.

⁴ Instituto Nacional de Estadística 2015-ös adatai:

http://www.ine.es/FichasWeb/RegComunidades.do?fichas=49&busc_comu=& botonFichas=Go+to+Table+of+results

⁵ Az első név a spanyol, a második a baszk elnevezés. Zárójelben a tartományok központjainak nevei olvashatók. A nemzetközi szakirodalom a spanyol elnevezéseket használja, ezért jelen dolgozat is így tesz.

Baszkok történelme

A baszkok Európa egyik legrégebbi, és minden bizonnyal legrégebben egy helyben lakó népe. Egyes elméletek szerint a neolitikum, vagy egyenesen a paleolitikum óta élnek a Pireneusok lejtőin. A 6. században egy részük átkelt a Pireneusokon, és a mai Franciaország délnyugati régiójában telepedett le, mely ma is őrzi nevüket. A baszkok latin elnevezése *vascones*, ami után a föld latinul a Vasconia, franciául a Gascogne nevet kapta.

Az első róluk szóló beszámolókat görög és római földrajztudósok adták. A rómaiak először Gaius Marius idején kerültek konfliktusba a baszk törzsekkel, majd Kr.e. 77-ben Nagy Pompeius megalapította Pompelo (Pamplona) települést.⁶ Ez vált a rómaiak adminisztratív központjává, de civilizációjuk kevésbé érintette a hegyvidéken élő baszkokat, akik továbbra is pásztornép maradtak. A Kr. u. 411-ig tartó római fennhatóság során azonban kialakult bizonyos fokú egymásra hatás. Egyrészt baszk törzsekből sorozott segédcsapatok szolgáltak a római hadseregben, másrészt a kereszténység nagyon korai megjelenése a római hatásnak köszönhető. A kereszténység előtti időkből csak egy bizonyíthatóan baszk istenség neve maradt fenn, Iluberrixus Anderexus virágzás istené, akinek neve (ilurri-berri) valószínűleg galagonyabokrot jelent.⁷ Ez lehet legkorábbi jele annak, hogy bizonyos fák kiemelt jelentőségűvé váltak a baszkok szemében, aminek később a legfontosabb példája a Guernicai Tölgy, mely a baszk nép egységét testesíti meg.

A 6. században a baszkok két rivális erő, a vizigótok és a frankok között találták magukat. A baszkok többször feldúltak településeket a Pireneusok északi oldalán, és foglyaikat délen, a vizigót királyságban adták el. Emiatt indulhattak meg az első frank támadások a baszk területek ellen. Később a Karoling dinasztia vívott súlyos harcokat az Aquitániában élő baszkokkal. 750 körül történt a baszkok és a félszigeten észak felé hódító arab csapatok első összecsapása.⁸ Bár a baszkok több ízben is vereséget mértek a mórokra, Pamplona a 8. század végéig muszlim befolyás alá került.

Az európai kultúrtörténetben rendkívül jelentős hatása volt Nagy Károly 778 nyarán Hispániába vezetett hadjáratának. Visszavonulása közben a Roncesvalles-hágónál baszkok ütöttek rajta a frank utóvédén, és az utolsó emberig lemészárolták azt. Itt esett el Eggihard majordomus, Anshelm palotagróf és Roland, a breton területek kormányzója. Az események ihlették a Roland-éneket, a középkori francia irodalom legjelentősebb művét, Ludovico Ariosto *Orlando Furioso* című eposzát és számos más irodalmi művet.

A baszkok a muszlim majd frank befolyást a 9. század elején rázták le. Íñigo Arista (Eneko Arizta) baszk vezér, valószínűleg 824-ben⁹ – miután megdöntötte a frank uralmat – megalapította a pamplonai fejedelemséget, ami a későbbi Navarrai királyság elődjeként az első baszk államalakulat. Az új állam konszolidálásában nagy szerepet játszott a keresztény egyház, mely támogatta a délről a muszlim birodalom által határolt kis keresztény monarchiát, mely adminisztratív, katonai, kereskedelmi szempontból a legfejlettebb korabeli hispániai állammá vált. III. Sancho Garcés uralkodása alatt megszerezte Leónt és Kasztíliát, így Katalónia kivételével a navarrai korona alatt egyesítve az egész keresztény Hispániát. Uralmát a Pireneusoktól északra élő baszk vezetők (*buruzagiak*) is elismerték, így a történelemben először és utoljára egy politikai egységbe, egy uralom alá tartozott az összes baszk terület.¹⁰ Sancho 1035-ös halála után birodalma alkotóelemeire esett szét, fiai külön örökölték a navarrai királyság egyes részeit, s így két új állam született, a Kasztíliai és az Aragóniai királyság. Ezek uralkodói nem ismerték el Navarra uralmát, mely így nagyobb királyságok közé beszorulva elszigetelődött és eljelentéktelenedett.

A 12. századtól kezdve a kasztíliai korona fokozatosan kiterjesztette uralmát a Pireneusoktól délre található baszk területekre. Az ősi baszk társadalmi egység is ekkor, a 12. században

⁶ COLLINS 1987:38

⁷ COLLINS 1987:59

⁸ COLLINS 1987:118

⁹ COLLINS 1987:141

¹⁰ HEIBERG 2007:17

tört meg, amikor a navarrai és kasztíliai királyok kereskedővárosokat alapítottak területükön, ahova jelentős nem baszk népesség is költözött. Emiatt már korán feszültség alakult ki a Baszkföldön élő két eltérő kultúrájú társadalmi csoport, a spanyol, francia és latin nyelvű városi lakosság és a baszk nyelvű földművelők és pásztorok között.¹¹

A *Fueros* volt a helyi törvények és szokások, valamint speciális gazdasági és politikai mentességek együttese, melyeket az uralkodók szentesítettek, s cserébe hűséget vártak el. Lényegében ősi szokásjogok és már létező gyakorlatok emelkedtek törvényi szintre, melyek magukban foglaltak magánjogi és közjogi elemeket is. Fontos hangsúlyozni, hogy a katalán *fueros*-tól eltérően a baszk önkormányzatiság széttagolt tartományi autonómiák halmaza volt, és soha nem jött létre törvényileg egységes baszk terület. A 13-14. századtól kezdve kodifikálták ezeket a *fuerokat*, melyek egészen a 19. század közepéig meghatározták a baszk gazdasági és politikai berendezkedést.¹² A középkori kasztíliai uralkodók nem voltak képesek állandó hadsereget állomásoztatni a Francia királysággal határos, veszélyeztetett határvidéken, ezért jelentős pénzügyi jogosítványokkal (pl. adómentesség) ruházták fel az itt élő baszk közösségeket. A baszk földek lakosai mentesek voltak a katonai összeírások alól is, cserébe saját maguknak kellett megvédeniük földjeiket.

A városias településeket törvényileg élesen elválasztotta a *fueros* az őket körülvevő vidéktől. A városok, bár autonómiával rendelkeztek, a királyi adminisztráció keretei közé tartoztak, a vidéki területek pedig a tartományi gyűlések (*Juntas Generales*) joghatósága alá. Ezek alkották a baszk politikai és adminisztratív rendszer csúcsát, míg annak alján a községi tanácsok álltak.¹³

A baszk törvényi különállás rendszerét a *Régime Foral*-nak nevezték. Ez szerződéses viszonyt jelentett a baszkok és a kasztíliai korona között. A kasztíliai király egyben Vizcaya *señor*-ja címet is viselte, és beiktatásakor meg kell esküdnie a *fueros* tiszteletben tartására Guernica szent tölgyfája alatt.

A baszk különállás legfontosabb eleme a 18. és 19. századra egyértelműen a központilag kivetett adóktól és vámoktól való mentesség lett. Az adószedést és a helyi költségvetést is a helyi hatóság ellenőrizték. A *fueros* értelmében a Baszkföld vámmentes területté változott, ami nagyon élenkítően hatott a kereskedelemre.

Baszk önállóság korlátozása

A baszkok mindig nagyon büszkék voltak egyenlőségükre, annak ellenére, hogy világosan körülhatárolható társadalmi csoportok lakták Baszkföldet. Már jóval a baszk nacionalizmus megjelenése előtt napvilágot láttak olyan értekezések, melyek a baszk kollektív nemességet összekötötték a jellemzően paraszti életmóddal. A 18. századi jezsuita pap, Manuel de Larramendi a nemességet a földdel társította, és azzal, aki azt műveli. Ezt tartotta az eredeti baszk életmódnak, egyfajta kegyelmi állapotnak.¹⁴ Ezt az ősi erényekre épülő állapotot szembe állította a fényűző városi étellel, ahol hangsúlyosan jelenik meg az egyenlőtlenség. Larramendi írásait később alapul használták a baszk nacionalista gondolkodók.

Az Spanyol Királyság egységét a *reconquista* hozta létre. Az Ibériai-félsziget független keresztény királyságai azért fogtak össze, hogy kiűzzék a muszlimokat a félszigetről. A katolikus királyok, Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella házasságával (1469) egyesült az Aragóniai és a Kasztíliai Királyság. Sem a katolikus királyok, sem a Habsburgok idején nem alakult ki egységes államszervezet, s a baszk megyék, valamint Navarra, Katalónia és Aragónia megtarthatták saját jogi berendezkedésüket és politikai intézményeiket.¹⁵ Katolikus Ferdinánd (1479-1516) uralkodása alatt az egyesített Spanyol Királyság végleg bekebelezte Navarrát, amely en-

¹¹ HEIBERG 2007:14

¹² HEIBERG 2007:21

¹³ HEIBERG 2007:22

¹⁴ HEIBERG 2007:33

¹⁵ HEIBERG 2007:1

nek ellenére megtarthatta saját alkotmányát, kiváltságait és bíróságait egészen 1842-ig. Navarra északi része független maradt, majd 1589-ben perszonálunióra lépett a Francia királysággal, melybe 1620-ben beleolvadt. A déli baszk megyék egymástól eltérő státust élveztek. Alavát 1181-ben megszállta Kasztília, majd annak része lett 1331-ben, Guipúzcoa szintén Kasztília tartományává vált. Vizcaya ellenben fenntartotta alkotmányos különállását 1876-ig, a második karlista háború végéig.

A spanyol gyarmatosítás és az ország birodalomná válása azonban elindított egyfajta társadalmi, gazdasági és politikai integrációt. A gyarmatosítás olyan erőforrásokat igényelt, melyeket a különböző régiók csak együtt tudtak biztosítani, s a létrejött birodalmi szolidaritáshoz Madrid és az uralkodó biztosította a keretet. Amikor a birodalom túljutott delelőjén, s a gyarmatosítás következtében megroppant gazdasága, majd elveszítette a tengereken megszerzett fölényét, az addig létrejövő spanyol birodalmi integráció fenntartása mind nehezebbé vált. Ez szükségessé tette az egész országra kiterjedő egységes királyi adminisztráció létrehozását, ami csak a Bourbonok idején ment végbe a 18. században.¹⁶

V. Fülöp (1700-1746) 1706 és 1714 között eltörölte a régiók többségének kiváltságait és törvényi különállóságát, de Baszkföld és Navarra elkerülte ezt a sorsot, mert a spanyol örökösödési háborúban a Bourbonokat támogatták. A reformok nem hoztak érdemi eredményt az ország egységesítése szempontjából. A túlburjánzó bürokrácia nem volt képes jelentős reformokat véghezvinni, és a felvilágosult abszolutista központi hatalom valójában a király minisztereinek kezében volt. Napóleon által királlyá kinevezett Joseph Bonaparte új alkotmányt adott ki Bayonneban, de ezt a francia uralom ellen felkelők nem ismerték el. Napóleon bukása után visszatérő Bourbon király, VII. Ferdinánd (1808, 1813-1833) nem ismerte el a cádizi alkotmányt, abszolutista restaurációt hajtott végre és visszaállította a *fuerókat*.

A *Régime Foral* a 18. század legvégétől már akadályozta a baszk gazdasági fejlődést, ezért a városi elit szembekerült az agráriumot és vidéki életet támogató rezsimmel.

A baszkok a karlizmus mellé álltak, mert az felvállalta a régi regionális előjogok védelmét, míg a lánya nagykorúvá válásáig régensnővé kinevezett Mária Krisztina és köre a liberálisokhoz közeledett és visszafogott reformokba kezdett bele. Az ifjú királynő 1834-ben kiadta a Királyi Statútumot, mely oktrojált alkotmány volt, s véget vetett a rendi abszolutista királyságnak. Ezt számos próbálkozás követte, többek között a cádizi alkotmány visszaállítása, majd 1837-ben új alkotmány kiadása.

Az első karlista háború 1833-tól 1839-ig tartott, melyben don Carlos Baszkföld, Galícia és Katalónia konzervatív, mélyen vallásos parasztságára támaszkodott, s az általuk gyakorolt gerilla harcmodor jelentős nehézségek elé állította a királynő csapatait. Végül a liberális erők Baldomero Espartero tábornok vezetésével győzelmet arattak, és a vergarai megegyezés garantálta a baszkok jogait és kiváltságait. Ennek ellenére ezek mégis erodálódni kezdtek, rájuk is kiterjesztették ugyanis a hadkötelezettséget, Navarrát alkirálysági rangról tartományi szintre süllyesztették, s a tartományi *juntáktól* a jogköröket a madridi parlamentre ruházták át.

Az 1868-1874 közötti rossz természettel, gazdasági válsággal, lázadásokkal, dinasztia- majd államformaváltásokkal tarkított zűrzavaros években a karlisták újabb háborút robbantottak ki. Az elűzött II. Izabella trónját a *cortes* az olasz király, II. Viktor Emánuel fiának, Amedeo aostai hercegnek ajánlotta fel, de a karlisták don Carlos unokáját, az általuk VII. Károlynak nevezett trónkövetelőt ismerték el uralkodónak. 1872-ben kitört a háború, amelyet a karlisták Amadeo 1873-as lemondása után a köztársaság ellen, majd ennek bukása után II. Izabella fia, Alfonz ellen vívtak. 1876-ban végül a vereségek hatására Carlos trónkövetelő elhagyta az országot, I. Alfonz parlamentje pedig eltörölte Vizcaya, Guipúzcoa és Alava kiváltságait. 1878-ban a liberális baszk elitnek sikerült elérnie, hogy Madrid a Gazdasági Egyezmény keretei között bizonyos pénzügyi autonómiát adjon a baszk területeknek. Az ún. *conciertos económicos* visszaadta az

¹⁶ HEIBERG 2007:2

adószedési jogköröket a tartományok kezébe, valamint a közös megegyezés tárgyává tette a befizetendő adók összegét.

A baszk nemzeti mozgalom

A baszk nacionalizmus eredete mélyre nyúlik vissza a történelemben, de közvetlen előzményei a karlista háborúkhöz kötődnek.

Az 1872-1876 között zajló utolsó karlista háborúban a baszk megyék és Navarra jelentős erőket tudott kiállítani a *fueros* visszaállításának reményében. A főként Baszkföldön zajlott katonai konfliktus lezárásának eredményeképp a baszk megyéknek le kellett mondaniuk középkori előjogaik visszaállításának lehetőségéről. Bár a karlisták vereségével zárult a háború, a 1878-as Gazdasági Egyezmény bizonyos szintű sajátos adózási rendszert biztosított a baszk megyék számára. Ezzel a mérsékelt fuerista csoportok megelégedtek, de a radikális fueristák továbbra is az előjogok teljes visszaállítását követelték. Ez a mozgalom elsősorban a kultúra területén tett szert befolyásra, és a fuerista irodalom jelentős szerepet játszott a baszk nacionalizmus kialakulásában.¹⁷ A nacionalizmussal foglalkozó kutatók egyet értenek abban, hogy a nemzetépítés kulturális egységekkel kezdődik. Ennek megfelelően kulturális társaságok jöttek létre (Navarrai Éuskara Egyesület, Bilbaói Euskalerría Társaság stb.), melyek a baszk kultúra előmozdítását tűzték ki célul. A fuerista mítoszirodalom meghatározó hatást gyakorolt a baszk nemzeti mozgalom atyjára, Sabino de Arana Goirira.

A 19. század derekán a becslések szerint a 4-600000 lakos beszélte a baszk nyelvet, ami a népesség 55-84% lehetett.¹⁸ Számuk a második karlista háború után jelentősen csökkenni kezdett, mivel a baszk területeken spanyol nyelvű általános iskolákat vezettek be. Ekkor az *euskera* még főleg beszélt nyelv volt, s így az írásbeliség terjedésével párhuzamosan szorult vissza. Ennek igyekeztek elejét venni a baszk kulturális társaságok, valamint az egyház, mely továbbra is főként saját nyelvükön szólt a hívekhez.

A baszk nacionalizmus születése szorosan összefügg a 19. században Baszkföldön, elsősorban Bilbaóban kibontakozó ipari forradalommal is. A Vizcaya megyében fejlődő bányászat és nehézipar Spanyolország egész területéről vonzotta a bevándorlókat, és rövid időn belül erős munkásosztály jött létre, mely azonban jelentős részben nem baszk etnikumú és kultúrájú volt. Az ő életmódjuk jelentősen eltért a hagyományos baszk életformától, ami növekvő társadalmi feszültségekhez vezetett. Az iparosodás kora előtt szilárd társadalmi pozícióval rendelkező vizcayai kispolgárság aggódva tekintett a jelentőssé váló munkásosztályra, melyben társadalmi-gazdasági fenyegetést látott.¹⁹

A baszk nacionalizmus alapítójának Sabino de Arana Goiri (1865-1903) célja a hét baszk tartomány konföderációján alapuló független Baszk Állam létrehozása volt.²⁰ Szerinte Vizcaya a morális, politikai és etnikai hanyatlás állapotában volt, melyről a spanyolok tehetek. Az iparosodás és növekvő anyagi jólét a városokba vonzott sok nem baszk bevándorlót, akik a korábban erkölcsileg romlatlan, tradicionális baszk társadalmat megrontották. Arana az iparosodó baszk területek szociokulturális átalakulásával az ősi Vizcaya idillikus, paraszti életmódját állította szembe. A baszk Árkádia lakóinak nemessége és erkölcsössége mellett a mély vallásosságot határozta meg követendő értéknek a bilbaói polgárság számára.²¹ A korai baszk nacionalizmusra jellemző volt a katolikus integritás és a reakciós konzervativizmus, melyek éles ellentétben álltak a munkásság körében terjedő baloldali eszmékkel. Látható tehát, hogy Arana eszmerendszerét a más régiókból származó lakosság arányának növekedésére, az ősi rurális életmód eltűnésére, a társadalmi átalakulásra és a baszk kultúra és vallás gyengülésére válaszul hozta létre.

¹⁷ Az első fontos fuerista irodalmi mű Joseph Augustin Chaho Aitor legendája c. regénye.

¹⁸ HEIBERG 2007:46

¹⁹ MOLNÁR 2014:367

²⁰ BEN-AMI 1991:496

²¹ MOLNÁR 2014:371

Nacionalizmusának fő motívuma a függetlenségi törekvés volt, mely a kasztíliai elnyomással és Vizcaya „latinizációjával” szemben állt. A korai aranizmus faji alapokra helyezte a baszkok és a spanyolok ellentétét. Egyenesen a hispanofóbia jellemezte nézeteit, meg akarta őrizni a baszk vérvonal tisztaságát a fajok közti keveredés elkerülésével.²² Célja a *maketo* (a spanyol bevándorlókra alkalmazott kifejezés) invázió elleni küzdelem volt.²³ A nem baszk kulturális hagyományokat elutasította, alacsonyabb rendűnek tartva azokat. Megindult a munkásosztálynak a különböző spanyol régiókból bevándorlókkal való azonosítása, így egyre inkább a középosztály tette magáévá Arana eszmerendszerét. A baszk és a katalán nacionalizmus legnagyobb különbsége, hogy előbbi kirekesztő, utóbbi befogadó. A sokkal kisebb létszámú, többé-kevésbé asszimilált baszk elit nem tudott létrehozni olyan versenyképes nemzeti (magas)kulturán alapuló kulturális identitást, ami védőbástya lehetett volna a kasztíliai asszimilációs hatások ellen, míg a katalánoknak ez sikerült. A katalánok 1830-as évektől zajló kulturális reneszánszával szemben a baszk kultúra kimerült a folklórban és a szinte csak vidéki paraszti rétegek által beszélt nyelvben. Így a baszk nacionalizmus a centralizációtól és az elnyomástól való félelem, a modernizáció okozta trauma és a fenyegető kulturális asszimiláció miatt kirekesztővé, majd a 20. század második felében erőszakossá is vált.²⁴

A baszk nacionalizmus fejlődése Sabino Arana politikai jellemfejlődésével párhuzamosan zajlott. 1895-ben megalapította a Baszk Nacionalista Pártot, (Partido Nacionalista Vasco - PNV) melynek jelmondata az "Isten és Ősi Törvény" (*Jaungoikua eta Lagi-Zara=JEL*) lett. A századfordulóig a nacionalista és a fuerista csoportok megosztottak voltak s emellett a karlizmus is jelentős irányzat volt. 1898-ban azonban a Bilbaói Euskalerrria Társaság (más néven az 1876-ban alapított Liberális Fuerista Párt) ún. *euskalerrriaco* szektora csatlakozott Arana pártjához. Ezzel a PNV megszerezte a társaság hetilapját, mely létfontosságúnak bizonyult a nacionalista eszmék terjesztésének szempontjából. A szektor vezetője, Ramón de la Sota y Llano iparmágnás pedig megfelelő anyagi háttérrel tudott biztosítani a pártnak.²⁵ 1898-ban Sabino Arana képviselő lett Vizcayában, s innentől kezdve eltávolodott az általa korábban hirdetett ruralizmustól és radikalizmustól. Ebben az *euskalerrriaco*-szektor volt a támasza. Mérsékeltebb irányvonala feszültségeket teremtett a PNV-ben, melyek az 1902-es ún. spanyol-fordulat után még nyilvánvalóbbá váltak. Arana szinte pálfordulást vitt véghez, melyet 1902 júniusában a *La Patria* c. nacionalista hetilapban publikált cikkében fejtett ki.²⁶ Írásában már a spanyolokkal való összefogásban látta a baszk függetlenségi mozgalom sikerének kulcsát. Arana 1903-as halála után a párt egysége megbomlott, s csak 1906-ban kiadott pártprogram tudta helyreállítani oly módon, hogy a szándékosan kétértelmű nyilatkozatot a mérsékelt és a radikális szárny is saját szája íze szerint értelmezhetette.

A nacionalizmus beágyazottsága és népszerűsége folyamatosan növekedett, amit a PNV választási eredményei bizonyítanak. A párt mérséklődésének köszönhetően már nem csak a vizcayai kispolgárság körében volt népszerű, hanem közép- és felsőosztálybeliek számára is vonzó lett. A 20-as évekre vált osztályokon átívelő nemzeti mozgalommá.

A baszk nemzeti mozgalom az iparosodó Vizcayában bontakozott ki, s hosszú ideig nem tudta meghódítani a másik két baszk megyét, Guipúzcoát és Alavát, valamint Navarrát. E helyeken az iparosodás nem volt olyan mértékű, mint a Nervión torkolatvidékén, vagy teljesen elmaradt. Itt a helyi polgárság a monarchista pártokat (Navarrában a karlista irányzatot) támogatta.

A vidék lakossága is viszonylag később vált a nacionalizmus hívévé. Jó részük nem írt és beszélt spanyolul. Rájuk a főként karlista földbirtokosok politikai befolyása érvényesült, de az

²² MOLNÁR 2014:372

²³ HEIBEG 2007:50

²⁴ SERES 2009:51

²⁵ Ramón de la Sota y Llano rendkívüli vagyonnal rendelkező ügyvéd, ipar- és hajómágnás volt, később XIII. Alfonz spanyol király személyes ismerőse. Társadalmi helyzetéből adódóan kiemelkedő szolgáltatásokat tett pártjának. Nacionalista elköteleződése kivételnek számított a vizcayai iparmágnások között.

²⁶ MOLNÁR 2014:374

első világháborúban való semlegesség miatt bekövetkező gazdasági fejlődés és prosperitás következtében jelentős részük maga is földtulajdonossá vált, s így megtört a helyi földbirtokosoktól való függésük. A PNV elkezdte felismerni az agrárium problémáit, s zászlajára tűzte azok megoldását. Ezzel párhuzamosan új szakmák jelentek meg a vidéken, mint tanító, bolttulajdonos, kereskedő, bártulajdonos és kisiparos, ami szintén lendületet adott a nacionalizmus elterjedésének.²⁷ 1931-re már a nacionalista volt a vezető politikai erő a vidéki Vizcayában és Guipúzcoában.

Az első világháborús semlegességből fakadó gazdasági fejlődésnek Baszkföld volt az egyik legnagyobb haszonélvezője. A baszk acélipar teljesítménye 1914-ről 1916-ra megháromszorozódott, a bankszektor nyeresége 1915-ről 1918-ra megduplázódott, majd 1919-re megháromszorozódott, s a hajógyártás szintén jelentős növekedést ért el.²⁸

A PNV először 1915-ben küldött szenátorokat a madridi *Cortes*be, az 1918-as országos parlamenti választáson érték el addigi legnagyobb sikerüket, a 20 baszk helyből 7-et nyertek el. Tárgyalásokat kezdtek a baszk autonómia kérdéséről a központi kormánnyal, de ezek kudarcba fulladtak, s egyéb, részben külső okok miatt a regionális autonómiák kérdése lekerült a napirendről.

A Primo de Rivera-diktatúra (1923-1930) alatt a politikai nacionalizmus be volt tiltva, de a kulturális nacionalizmus virágzott. Baszk zenei, színházi és táncegyüttesek alakultak, a baszk nyelvvel és kultúrával foglalkozó tudományos folyóiratok jelentek meg, baszk vagy baszk-spanyol két tanítási nyelvű iskolák nyíltak, sajátos nacionalista hegymászó egyesületek (*mendigoitzaleak*) jöttek létre, melyek fontos szerepet játszottak a kulturális és a politikai nacionalizmusban egyaránt.

1931-ben, a második köztársaság kikiáltásakor Spanyolország számtalan problémával küzdött, s ezek egyike volt a kis nemzetek és autonómiájuk ügye. A köztársasági alkotmány szelleme föderatív jellegű volt, de az egységes spanyol nemzet eszméjéből nem engedett, s ezért érzéketlen volt a három kis nemzet törekvései iránt.²⁹ Ennek ellenére lehetőség vált autonómia státutumok kidolgozására és elfogadtatására. A katalán, baszk és gallego elképzelés is önálló államot szeretett volna magának az ibér népek konföderációjában. Ez persze nem valósult meg, de a katalánok autonómiát kaptak 1932-ben.³⁰

1933-ban a radikális republikánus Lerroux a jobboldallal együtt alakított kormányt, és az addig elért eredményeket, így az autonómiákat is el akarta törölni. Ennek hatására radikalizálódtak a nemzeti mozgalmak. Az országon egyre inkább eluralkodott az erőszak, mind a baloldal, mind a jobboldal fegyveres forradalommal akarta a problémákat megoldani.

A baszk autonómia ügyének legfőbb akadályai ezekben az években mégsem Madrid, hanem a baszk politikai erők megosztottsága és ellentétei voltak. A jobboldal konzervatív, monarchista, katolikus és a Spanyolországgal való egység híve volt. A baloldal liberális, egyházellenes és republikánus érzelmű volt, valamint támogatta az autonómia ügyét. A nacionalisták pedig egyszerre voltak katolikusok, republikánusok és liberalizmus ellenesek. A legfőbb törésvonalat azonban az jelentette, hogy a jobb- és baloldal nem fogadta el az egységes baszk nemzet koncepcióját, míg a nacionalisták az *Euzkadi* elnevezés alatt egy mind a spanyol, mind a francia baszk területeket magában foglaló baszk hazát értettek.³¹

Az autonómiaellenes madridi kormánnyal szemben Katalóniában, Asztúriában és Baszkföldön is elégedetlenség és lázadások törtek ki. Baszkföldön 1934. október 4-én általános sztrájk kezdődött, mely felkelésbe torkollott, amit a hadseregnek kellett elfojtania. A nacionalisták a bal és a jobboldal közé szorultak, mindkét oldalról támadták őket, de az 1936-os választáson a három tömb közel azonos eredményt ért el.

²⁷ HEIBERG 2007:69

²⁸ HEIBERG 2007:73

²⁹ ANDERLE 1999:135

³⁰ ANDERLE 1999:135

³¹ HEIBERG 2007:83

1936-ban létrejött a Baszk Autonóm Provincia, melybe a három baszk tartomány mellett Navarra is beletartozott. A parlament 1936. október elsején elfogadta Baszkföld, vagyis Alava, Guipúzcoa és Vizcaya autonómia statútumát, s a guernicai tölgy alatt José Antonio Aguirre, a PNV elnöke felesküdt, mint a Baszk provizórikus kormány elnöke és védelmi minisztere.

A Köztársaság 1936-ban megadta az autonómiát a baszkoknak, de ekkor már zajlott a polgárháború, szétszakadt az ország. A júliusban kitört felkelés előtt a PNV nacionalista párt volta ellenére deklarálta hűségét a köztársasághoz, hiszen a jobboldali tábornoktól csak brutális centralizmusra számíhattak, míg a köztársasági kormány, bár halogatva, de hajlandó volt elfogadni az autonómia statútumokat. A nagyon erős karlista hagyományokkal rendelkező Navarra a spanyol nacionalisták oldalára állt, s szintén így tett egy alavai helyőrség, ami után a helyi PNV is Franco-t kezdte támogatni. A guipúzcoai és vizcayai PNV kitartott a köztársaság mellett, de a két tartomány ekkor már szinte független baszk államként működött.³² A kis- és középpolgárság, a parasztság, a munkásság és a baszk egyház szintén a köztársaság mellett állt ki, míg a spanyol katolikus egyház Francót támogatta.

A spanyol kormány 46 gyalogos zászlóaljat szerelt fel, melyeket *gudarik* (baszk harcosok), spanyol szocialisták és a nemzetközi brigádok tagjai alkottak, ám ezek nem rendelkeztek sem megfelelő tüzérséggel, sem légiereővel.

1937 áprilisában megkezdődött Bilbao ostroma, melynek előkészítéseképpen a Német Condor Légión lebombázta Durango és Guernica városát. Az utóbbi pusztulása széles nemzetközi visszhangot váltott ki, s borzalmaikat Pablo Picasso is megörökítette híres festményén. A tragédiát tetézte, hogy április 26-án hétfőn vásár miatt a környék falvaiból sokan tartózkodtak a 7000 lakosú városban. A baszk kormány jelentése szerint az áldozatok száma 1654 volt, de ezt a mai kutatások 153-ra teszik.³³ Azonban a baszkok számára Guernica nem csak a kegyetlenség és a rombolás szimbóluma, hanem évszázadok óta szent városuk is, mely otthont ad a szent tölgynek, mely alatt uralkodóik két évente esküt tettek a nép választott képviselői előtt az ősi alkotmány betartására. A baszk nép egységét szimbolizáló tölgy a 14. század óta áll Guernicában. Az eredeti fa pótlására még annak életében elültették egy magvát, s ez a lánc mai napig sem szakadt meg. A harmadik fa túlélte Guernica lebombázását, s 2004-ben pusztult el, törzsét ma kis szentélyben őrzik.³⁴

Santander eleste után a baszk csapatok megadták magukat az olasz fasiszta csapatoknak. Ezután a baszk kormány kénytelen volt elhagyni az országot. Először Katalóniába ment, majd a német megszállásig Párizs, utána London lett a székhelye. A baszk kormány a világháborúban a szövetségeket támogatta, a francia ellenállásban több ezer baszk harcolt. 1945 márciusában Bayonne-ban megalakult a Baszk Konzultatív Tanács, mely tömörítette a Baszk Nacionalista Pártot, a Baszk Köztársasági Baloldalt, a Baszk Nacionalista Akciót, valamint a Szocialista Munkáspárt baszk tagozatát.

Franco a polgárháború alatt 7000 baszk nacionalistát megöletett.³⁵ Ez meghatározta viszonyát a baszkokhoz, és úgy általában a kisebbségekhez, annak ellenére, hogy ő maga galíciai származású volt. Győzelme megpecsételte a kisebbségi nemzetek törekvéseit.

A Franco rezsim megszüntette az autonóm tartományok önállóságát és betiltotta a spanyoltól eltérő anyanyelv használatát. Minimális kulturális autonómiát sem engedélyezett, egyedül Navarra élvezett speciális státuszt, jutalmul hűségéért.

A baszk nacionalizmust az ország gazdaságának az 50-es évek végén kezdődő fellendülése élesztette újjá. Az 1890-es évekhez hasonlóan az iparosodással és gazdasági fejlődéssel páru-

³² HEIBERG 2007:88

³³ <http://www.euskonews.com: Gernikazarra Historia Taldea>.

http://www.euskonews.com/0621zkb/elkar_es.html találat ideje: 2016.04.22. 13:45.

³⁴ El Correo: *El Árbol de Gernika, un roble muy simbólico*.

<http://www.elcorreo.com/graficos/bizkaia/201409/11/arb-ger-nika-roble-simbolico-309834271891-mm.html>

³⁵ KARSAI 1977:80

zamosan jelentkezett a nemzetiségi mozgalmak megújulása és megerősödése. Ez különösen a Franco-éra utolsó húsz évére igaz, mely alatt a legelmaradottabb baszk tartomány, Álava vált a legmagasabb átlagjövedelmű spanyolországi régióvá. Bilbaóban új lakótelepek épültek, széles tömegek bére növekedett, de az autonómiáért tüntetőkre sortűz várt. Jóléti diktatúra épült ki, s a fejlett Baszkföld sok bevándorlót vonzott más spanyol területekről. Elkezdte a baszkokat zavarni, hogy gazdag régiójuk finanszírozza az ország elmaradottabb részeit, de ugyanakkor pont a jólét miatt a többség csendben, beletörődve tűrte az elnyomást. Sokan igazat kezdtek adni Jean-Paul Satre-nak, aki Baszkföldet Spanyolország gyarmatának nevezte. (Hegoaldével ellentétben a franciaországi baszk területek szegény vidéknek számítottak, ahonnan évente ezrek vándoroltak el.)

A baszk nemzeti mozgalom vezető erejét a nacionalista csoportok alkották, a PNV 1956-ban megszervezte az első baszk világkonferenciát, melyen határozatot hoztak a baszk iskolák felállításáról. A 70-es években a baszk kultúra látványos virágzásba kezdett. 1971-ben 67 iskolában 18500 gyerek tanult baszkul, 1974-ben ez már 138 iskola volt 25000 tanulóval. Tíz baszk könyvkiadó adott ki 20 folyóiratot és 6 újságot, 16 rádióadó sugárzott baszk nyelven is.³⁶ A Haza Napja nevű ünnepet minden évben máshol, elsőként Guernicában 1964-ben tartották meg.

A függetlenség társadalmi és gazdasági alapjai

Baszkföld természeti adottságok szempontjából szerencsés helyzetben van, fő adottságait a tenger és a hegyekben rejlő jelentős mennyiségű vasérc jelentik. Az ipar a 19. században épült ki Bilbaóban és környékén. Húzóágazat hagyományosan az acél- és hajógyártás, valamint a halászat volt. A nehézipar az 1970-es, 80-as évek gazdasági válságaiban veszített jelentőségéből, helyét a szolgáltatási szektor és az új technológiákon alapuló iparágak vették át. A baszk kormányzat az üzleti körökkel és a gazdasági szektorok képviselőivel együtt létrehozta a Baszk Ipari Rekonstrukciós Társaságot, mely motorja lett az átalakulásoknak.

Jelenleg a három legnagyobb iparág a gépgyártás, a repülőgépgyártás és az energiaipar. A legnagyobb baszkföldi vállalatok között van a BBVA bank, az Iberdrola energiacég, a Mondragón Cooperative Corporation, a Gamesa szélturbina gyártó cég és a kötőpályás közlekedési eszközöket gyártó CAF. A kormányzat új gazdasági stratégiája három szektor kiemelt fejlesztését részesíti előnyben: a biotechnológia (BioBasque program), a nanotechnológia (NanoBasque program) és az alternatív energia (Energia Stratégia program) iparágat.³⁷ Kiemelkedő a fentiek mellett az autógyártás, mely a baszk GDP 15,37 százalékát adja.³⁸

Baszkföldön a legalacsonyabb a munkanélküliség egész Spanyolországban, 2013-ban 15,76 %³⁹, 2014-ben 14%⁴⁰ volt, míg Spanyolországban átlagosan ennek majdnem a duplája. Baszkföld GDP arányos adóssága 12,1 %, míg a spanyol kormányzaté majdnem 90%.

A pénzügyi és gazdasági világválsággal szemben Baszkföld kevésbé volt sebezhető, mint az ország többi része, s ez jelentős mértékben pénzügyi autonómiájának köszönhető. Szintén segített helyt állni a válságban az, hogy Baszkföld bevételeinek 26%-a az iparból származik, míg Spanyolország más részeit az ingatlanlufi kipukkadása nagyon érzékenyen érintette. Ráadásul az

³⁶ ANDERLE 1985:179

³⁷ ec.europa.eu: *Basque Country*.

<https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/regional-innovation-monitor/base-profile/basque-country>. Találat ideje: 2016.04.19. 19:00

³⁸ SERES 2009:49

³⁹ El País: *Euskadi cerró 2013 con la tasa de paro más baja de España*.

http://ccaa.elpais.com/ccaa/2014/01/23/paisvasco/1390472443_889546.html

találat ideje: 2016.04.19. 18:07

⁴⁰ www.democraticunion.eu: *An Economic Exception: The Basque Country*.

<http://www.democraticunion.eu/2014/05/economic-exception-basque-country/>. találat ideje: 2016.04.19. 18:32.

ETA erőszakos cselekményekről való, egyelőre véglegesnek tűnő 2011-es lemondása óta a turizmus is jelentősen növekedni kezdett, ami Baszkföldön korábban szinte elenyésző volt. A szövetkezeti jellegű Mondragón Cooperative Corporation a világ egyik legnagyobb napelem gyártója, Baszkföld legnagyobb, és Spanyolország hetedik legnagyobb vállalata. Az átlagos kapitalista nagyvállalattól eltérő szerkezete és válságkezelési módszerei miatt kevésbé sínylette meg a válságot.

2010-ben a legnagyobb GDP növekedést Navarra érte el (1,2%), ezt követte Baszkföld (0,8%), míg a nemzeti átlag -0,1% volt. Az egy főre jutó nemzeti össztermék Baszkföldön volt a legmagasabb, 31314 euró, ez 35,8%-al volt magasabb a spanyol átlagnál. Ezek az eredmények az iparnak (Navarra esetében főleg az autógyártásnak és a kohászatnak) köszönhetőek.

A baszk gazdasági növekedés az elmúlt években lassulni látszik az ország többi részéhez képest. 2014-ben Baszkföld 1,3%-os GDP növekedést ért el, de ez ebben az évben ez már a nemzeti átlag (1,4%) alatt volt, a legjobban teljesítő spanyol régió La Rioja 2%-os gazdasági növekedést produkált. Az egy főre jutó GDP tekintetében Baszkföldet (29277 euró) a főváros Madrid előzte meg (30755 euró). A pozíciórontás ellenére még mindig a Baszkföldön volt a legmagasabb az éves átlagjövedelem, 18626 euró, ami az országos átlagnál 32,5%-al jobb.

2015-ben a baszk GDP 3,1%-al nőtt, míg az országos átlag 3,2% volt. Ebben az évben az egy főre jutó baszk GDP még mindig Madrid (31812 euró) után a második helyen állt (30459 euró). Látható, hogy a relatív lassulás ellenére Baszkföld tartósan az ország legjobban teljesítő régiói között van, és történelmileg kialakult erős ipar és a legújabb technológiákat igénylő szektorok előnyös kombinációja miatt ez valószínűleg nem is nagyon fog változni az elkövetkező években sem. Baszkföld gazdasági erejét bizonyítja, hogy a kis régió Spanyolország ipari termelésének és exportjának egyaránt 9%-t állítja elő.

A politikai helyzet instabilitása az általános vélekedés szerint negatívan hat egy adott régió gazdaságára. Bár a témát kevés kutatás tanulmányozta, de valószínűsíthetően az ETA tevékenysége jelentősen hátráltatta a Baszkföld gazdasági teljesítményét. Alberto Abadie és Javier Gardeazabal tanulmánya az erőszakos tettek kezdetétől, az 1970-as évek elejétől vizsgálja a Baszkföld gazdaságát, összehasonlítva azokat egy konstruált, erőszakmentes kontroll-régióval.

A 70-es évek elején Baszkföld Spanyolország egyik leggazdagabb tartománya volt, az egy főre jutó GDP tekintetében harmadik a tizenhétből. Majdnem harminc év politikai instabilitás és erőszak után, a 90-es évek végére a hatodik helyre csúszott vissza. A "szintetikus" kontroll régióhoz képest Baszkföld egy főre jutó GDP-je 10%-al csökkent. A baszkföldi vállalkozók és vállalatok gyakori célpontjai voltak az ETA által elkövetett gyilkosságoknak, rablásoknak, zsarolásoknak, és emberrablásoknak, ez utóbbiakból (és felajánlásokból) finanszírozta magát a szervezet. A külföldi befektetések is nagyobb eséllyel irányultak olyan spanyol régióba, amelynek területén nem zajlott fegyveres konfliktus.

Az összehasonlítás bonyolult módszertanát itt nem ismertetném, de eredményeit a szerzők az 1998 szeptemberében egyoldalúan bejelentett 14 hónapos tüszünet időszakát vizsgálva is ellenőrzik. Megvizsgálták a tevékenységüknek nagy részét a Baszkföldön folytató vállalatok, és nem baszk vállalatok részvényárfolyamait a kérdéses időszak alatt. A tüszünet bejelentése után pár hónappal, amikor már hihetőnek tűnt az ETA őszintesége (korábban tüszünet soha nem tartott tovább három hónapnál), a baszk vállalatok részvényárfolyamai emelkedni kezdtek, ugyanakkor a nem baszk vállalatokéi nem mutattak eltérést a korábbihoz képest. Ugyanígy, a tüszünet véget értevel a baszk részvények teljesítménye negatívba fordult a nem baszk cégek részvényeihez képest.⁴¹

A fentieknek fényében kijelenthető, hogy a Baszkföld kivételes gazdasági teljesítményét viszonylag jelentős mértékben negatívan befolyásolta az ETA terrorista tevékenysége. Ennek ellenére Spanyolország leggazdagabb régiói között maradt, s a gazdasági és pénzügyi válság is kevésbé sújtotta, mint az ország többi részét. Ezen a gazdasági teljesítményen valószínűleg a füg-

⁴¹ ABADIE és GARDEAZABAL 2003:125

getlenség elnyerése sem változtatna. Ki lehet jelenteni, hogy az önálló Baszkföld gazdaságilag életképes ország lenne.

Összefoglaló

A függetlenség kérdésében nagyon fontos a társadalmi beágyazottság. A 21. században, Nyugat-Európában már nincs akkora jelentősége a függetlenségnek, mint a nemzeti ébredés korában. Bár Navarrának és Franciaországnak van még hova fejlődni a baszk kisebbség jogainak garantálásában, Baszkföld szinte minden jogi lehetőséget kimerített. A nemzeti érzésen és önbecsülésen kívül szinte csak az szólhat érvként a függetlenség mellett, hogy a Madridnak befizetett irdatlan mennyiségű pénzből Spanyolország szegényebb régióit kell eltartaniuk, valamint a nagyon fontos tény, hogy a történelem során a Navarrai Királyság fénykora óta először egyesülne egy országban, azonos jogállással az összes baszk terület, hiszen a függetlenség hívei nem csak a Baszk Autonóm Közösség, hanem a teljes történelmi Baszkföld elszakadását szeretnék.

A diktatúra éveiben a baszk lakosság nagy része szimpatizált a függetlenségi mozgalommal, még ha az ETA módszereivel nem is értett egyet. Azonban ezekben az években nem készült felmérés a lakosság véleményéről.

Baszkföld lakosságának jelentős része Spanyolország más régióiból származik, s érthető okokból ők az elszakadás ellen foglalnak állást. Nehéz meghatározni azt, hogy a Baszkföld lakóinak aránya hogyan oszlik meg baszkok és nem baszkok között. 2015-ben a baszk elnökség honlapján nyilvánosságra hozott felmérés szerint Baszkföld lakosságának 26%-a csak baszknak, 21%-a inkább baszknak, mint spanyolnak, 35%-a ugyanannyira baszknak, mint spanyolnak, 4%-a inkább spanyolnak, mint baszknak, s 3 %-a csak spanyolnak vallotta magát.

A függetlenség megítélése állandóan változik a lakosság körében, s a jelenlegi tendencia a támogatottság csökkenését jelzi (lásd: Melléklet 6. ábra). 2005-ben a felmérések adatai szerint a lakosság 27%-a támogatta a függetlenséget, 31%-a körülményektől tette függővé ezt, 32%-a pedig a függetlenség ellen foglalt állást (11% nem tudja vagy nem válaszolt). Ehhez képest a legutóbbi, 2016 eleji közvélemény-kutatás azt mutatja, hogy a lakoságnak csak 19%-a függetlenségpárti. A népesség 30%-a a körülményektől függővé teszi a függetlenség támogatását, 38% elutasítja, 12% nem tudja/nem válaszolt.

A kérdést többféle kérdésfeltevéssel is lehet vizsgálni, a 2016. januári adatok szerint 22% erősen támogatta a függetlenséget, 41% egyáltalán nem, a lehetséges államberendezkedések közül 23% a függetlenség, 34% a föderalizmus, 32% az autonómia, 6% a centralizmus mellett tenné le a voksát, 5% nem tudja.⁴²

Ha összevetjük az elmúlt évek adatait, azt láthatjuk, hogy a függetlenségpártiak aránya 25-30% körül mozog, míg az elszakadást ellenzőké szinte minden évben magasabb. Ilyen arányokkal nem valószínű, hogy az elszakadás a közeljövőben bekövetkezik, még ha azt a spanyol kormány lehetővé tenné is. Bár az anyanyelvhasználat aránya nő, a függetlenséget pártolók aránya csökken; de ez utóbbi tendencia véleményem szerint nem független gazdasági és politikai folyamatoktól, válságoktól, s ezért még megfordulhat.

A baszk népnek mindeddig nem adatott meg az esély, hogy népszavazáson nyilváníthassa ki akarátát a függetlenséggel kapcsolatban. 2007. szeptember 28-án a baszk kormány akkori elnöke, Juan José Ibarretxe bejelentette egy véleménynyilvánító népszavazás megtartását, melyben a kormánykoalíció mindhárom pártja, a konzervatív PNV, a nacionalista Eusko Alkartasuna és a baloldali zöld Ezker Batua-Berdeak is támogatta. A referendumot a baszk parlament is jóváhagyta, és 2008. október 25-ére tűzték ki megtartását. Ibarretxe tervei szerint ezt 2010-ben egy ügyszavazás követte volna.

⁴² El País: *El independentismo sigue en caída libre en Euskadi hasta el 24%*.
http://politica.elpais.com/politica/2016/04/08/actualidad/1460098016_458423.html
találat ideje: 2016.04.20. 23:48

Spanyolország két nagy pártja, a Szocialista Munkáspárt és a Néppárt elutasította a kezdeményezést, de a galíciai és katalán regionális nacionalista pártok támogatták. A szocialista kormány a Spanyol Alkotmánybíróság elé utalta az referendum kérdését, amely 2008. szeptember 11-i döntésében alkotmányellenesnek találta és megtiltotta azt.⁴³

Felhasznált irodalom:

- ABADIE, ALBERTO ÉS GARDEAZABAL, JAVIER: THE ECONOMIC COSTS OF CONFLICT: A Case Study of the Basque Country. In: *The American Economic Review*, Vol. 93, No. 1 (Mar., 2003), 113.o.
- ANDERLE ÁDÁM [1985]: *Megosztott Hispánia*. Kossuth Könyvkiadó, [Budapest]. 178.o.
- BEN-AMI, SHLOMO [1991]: *Basque Nationalism between Archaism and Modernity*. *Journal of Contemporary History*, Vol. 26, No. 3/4. 1991. szept. 502. o.
- COLLINS, ROGER [1987]: *The Basques*. Blackwell, Oxford. 2. o.
- CORTÁZAR, FERNANDO GARCÍA DE - VESGA, JOSÉ MANUEL GONZÁLEZ [2005]: *Spanyolország története*. Osiris Kiadó, Budapest. 304. o.
- HEIBERG, MARIANNE [2007]: *The making of the Basque nation*. Cambridge University Press. 16. o.
- KARSAI 1977:80
- KARSAI László [1977]: *Guernicától az ETA-ig. A baszk nép a polgárháborúban és ma*. Tiszatáj 5. sz. (1977), 79. o.
- MEES, LUDGER [2004]: *Politics, Economy, or Culture? The Rise and Development of Basque Nationalism in the Light of Social Movement*. *Theory and Society*, Vol. 33, No. 3/4, Special Issue: Current Routes to the Study of Contentious Politics and Social Change (Jun. - Aug., 2004), 318.o.
- MOLNÁR PÉTER [2014]: *A nemzetépítés sarokkövei. A korai baszk nacionalizmus eszmerend-szere, politikája és társadalmi bázisa*. Politikai krízisek Európa peremén: A Kaukázustól a Brit-szigetekig. Szerk.: Kovács Bálint-Matevosyan Hakob. Magyar napló, Budapest, 2014. 369. o.
- SERES ATTILA: Baszkok és Katalánok - két kisebbség, eltérő fejlődés. Az EU nem támogatja Baszkföld önálló részvételét az Európai Unióban. In: *Európai Tükör 2009/9*. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. 49.o.
- Sociómetro Vasco 29*. Gobierno Vasco, Diciembre 2005. 86. o.
- Sociómetro Vasco 57. Euskadi en el Mundo*. Gobierno Vasco, Marzo 2015. 56. o.
- Sociómetro Vasco 60. 20 años de opinión pública vasca*. Gobierno Vasco, Marzo 2016. 48. o.
- Spanish Regional Accounts. Regional Gross Domestic Product Year 2010. Instituto Nacional de Estadística. 2011. márc.24. http://www.ine.es/en/prensa/np645_en.pdf
- Spanish Regional Accounts. Regional Gross Domestic Product Year 2015. Instituto Nacional de Estadística. 2016. márc.30. http://www.ine.es/en/prensa/np964_en.pdf
- Spanish Regional Accounts. Regional Gross Domestic Product Year 2015. Instituto Nacional de Estadística. 2016. márc.30. http://www.ine.es/en/prensa/np964_en.pdf
- Spanish Regional Accounts. Regional Gross Domestic Product. 2010-2014 Series. Instituto Nacional de Estadística. 2015. dec.23. http://www.ine.es/en/prensa/np958_en.pdf

⁴³Constitutional Court Judgment No. 103/2008, of September 11
<http://www.tribunalconstitucional.es/es/jurisprudencia/restrad/Paginas/JCC1032008en.aspx>.

Udvarhelyszék – a közigazgatás és a közélet története

Hermann Gusztáv Mihály, Zepeczaner Jenő, Elekes Tibor; Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016. p. 449.

Sokan lehetünk, akik őszinte nagyrabecsüléssel figyeljük a csíkszeredai székhelyű Pro Print Könyvkiadó szerkesztőinek és szerzőinek közel negyed százados értékmentő, értékteremtő munkáját, amelynek középpontjában Erdély múltja, jelene és jövője áll. Ennek oka pedig az, hogy a Kiadó alapításától (1992) tudatosan vállalja a térség, különös tekintettel Székelyföld földrajzával, néprajzával, történelmével, hitéletével, gazdasági és társadalmi viszonyainak változásával kapcsolatos munkák gondozását.

Ebbe a sorba illeszkedik a most megjelent, gazdag forrásanyaggal, kiváló térképekkel felszerelt kötet, amely a történelmi Székelyföld egyik részének, Udvarhelyszék közigazgatásának és közéletének történetét dolgozza fel.

Székelyföld közigazgatási rendszeréről, a székekről a hazai közönség sajnálatosan keveset tud. Ezt a hiányát pótolhatja a kötet elolvasásával a nyájas olvasó.

A könyv a kezdetektől (1279) egészen az 1876-os megyerendezésig (Udvarhely vármegye megalakulásáig) tekinti át Udvarhelyszék közigazgatását formáló társadalmi, gazdasági folyamatokat.

Ahogy Hermann Gusztáv Mihály előljáró soraiból is kitűnik, a téma a szerzők 1995-től dédelgetett gyermeke, egyes részeit már olvashatta is az érdeklődő. A mostani kötet a korábbiakat kiegészítve, teljességre törekedve került a nyomdába.

Az első fejezetben (amely Udvarhelyszék földrajzi, társadalmi jellemzőinek leírására válik) a recenzió, a kistérségek jellemzésén túl elsősorban a demográfiai és gazdaságföldrajzi elemzések ragadták meg. Érdekes volt szembesülni a román népesség XVIII-XIX. századi asszimilációjával (im.25. oldal). A fejezet adatokkal történt alátámasztása imponáló, de talán nem tűnik telhetetlenségnek, ha a recenzió készítője megjegyzi, hogy szívesen látott volna egy, az ipari, ill. a gazdasági központokat szemléltető térképet is.

Udvarhelyszék történetének kezdeteit tárgyaló második fejezet, a királyság koráról ad áttekintést, amikor a székelység egységes közösségként, osztatlan ispánságként lépett fel (im. 63. oldal), de ügyes szónokai már képesek voltak a „népet elragadni” és tetszésük szerint vezetni (im. 64. oldal). Ez utóbbi sorok alapján sajnálattal állapíthatja meg az olvasó, hogy a hordószónokok kora az 1876-os közigazgatási reformmal nem zárul le....

Lényegi változás következett be a Szék életében a fejedelemség korában, amikor felerősödtek az önkormányzatiságot korlátozó törekvések. Ezt támasztja alá, hogy 1572-től a székely kapitányokat (megyei előljárókat) a fejedelem nevezte ki. A fejezet elemzi az anyaszék kiváltságos településeit (Székelyudvarhely, Oláhfalva, Zetelaka), továbbá a keresztyúri és a bardóci fiúszéket.

A Habsburg fennhatóság alá kerülés változást hozott Udvarhelyszék közigazgatási berendezésében (121-145. oldalak). Ezek közé tartozott az „önkéntes” adófizetés, ami méltányossága ellenére állandó vitákra adott okot. Lényeges változást hozott, különösen a Rákóczi-féle szabadságharc leverését követően a katonai szerepvállalás korlátozása.

Talán a legismertebb időszak (bár a hazai közgondolkodásban nem túl kedvező kép él erről) Mária Terézia erdélyi hatalom gyakorlása. A székely társadalmat és önkormányzati rendszert (mint az szerzőink soraiból is kiderül) a határőrezredek felállítására megerősítette (im. 147. oldal). Ugyanakkor jogos az a megállapítás, hogy: „A XVIII. század derekának Európájában a Székelyföld a halmozott anakronizmusok országa volt. Kiváltságos lakói elemi joguknak tekintették, hogy olyan katonatársadalom rendszerében éljenek, amely régóta alkalmatlan volt arra a szerepre, amiért létrehozták” (im.147. oldal).

II. József (a jó császár, aki két ízben is járt Udvarhelyszéken kezdeti toleranciáját követően Erdély politikája 1783-tól radikalizálódott, a térséget (a „három nemzetet”) tíz vármegyére kívánta osztani az állameszmévé emelkedett ráció jegyében (im. 177. oldal). Törekvése (érthető módon) nem kis ellenállásba ütközött. Az uralkodó halála után visszaállt a régi, 1780 előtti közigazgatás (anyaszék és két fiúszék).

A II. József utáni időszak sajtóságos kísérője a tisztségek vallások közötti elosztása (!) körüli vita, a székely szabadságok védelme, a nemesi kiváltságok megtartása volt.

Udvarhelyszék reformkorát tárgyaló fejezet (261-297. oldalak) a korszakot „mérsékelt-liberális, heves politikai ütközésektől mentes” időszakként jellemzi (im. 264. oldal). Amiben mind a „haladók”, mind pedig a „maradók” egyetértettek, az Udvarhelyszék régi pozícióinak („fényének”) visszaállítása volt.

Az 1848/49-es szabadságharc csapatait Udvarhelyszék komoly létszámú újonccal erősítette (a férfilakosság 15-20 %-át sorozták be). A fülei és magyarhegymányi hámorokat a hadsereg szolgálataiba állították, 14 harangot szereltek le és használtak ágyúöntésre (343. oldal).

A szabadságharc leverését követő megtorlás formája (a román és szász „nemzetőrök” tettei) csendes döbbenettel tölti el az olvasót!

Az 1851. december 31-i un. Szilveszteri pátenis lényegében felszámolta a 48-as forradalom vívmányait, egységes centrális közigazgatást hozott létre (egyetlen pozitív vonása, hogy különválasztotta a végrehajtó hatalmat és a bíraskodást). Nem sokkal később pedig (1854-ben) új közigazgatási rendszert vezettek be, 10 kerületet és 72 járást alakítottak ki (im.: 387. oldal).

Végezetül recensens örömmel egészíti ki az előljáró sorokat jegyző Hermann Gusztáv Mihály mondatait (aki könyvüket elsősorban szakembereknek, helytörténészeknek ajánlja), mert úgy ítéli meg, hogy ennél jóval szélesebb olvasóközönség figyelmébe ajánlható. Aligha vitatható, hogy Székelyföld tájait járó utazó fülében ismerősen csengenek a könyvben tárgyalt települések nevei, de rohanó korunk felületességét magánviselő „útikönyvek” a települések elmúlt évszázadainak életéről mit sem írnak. A történelmi székeket járó turista előtt e könyv új összefüggésekre hívja fel a figyelmet. Valamennyi táblázata, statisztikája, térképe lehetőséget kínál a táj és az ott élők jobb megismerésére, az események térben és időben való elhelyezésére. Erre pedig mindnyájunknak nagy szüksége van!

Kocziszky György

Summaries

József Benedek

Centre-periphery theories

The centre-periphery models are ones of the most significant categories of those theories which explain the uneven geographical development. These models have lost much from their influencing role in the last few decades, mostly because of the popularity of neoliberal concepts which dominate the public policy. In our research we review again the centre-periphery models and argue for their possible revitalization.

Géza Tóth – Zoltán Nagy

Centre-periphery relations in the spatial structure of Central and Eastern Europe

There are several theoretical and empirical analysis which deal with the spatial structure of Central and Eastern Europe. This recent research tries to give a brief summary of these works. Our research goal is to present the economic spatial structure of Europe, with special regards on Central and Eastern Europe. Because of this we would like to analyse both the spatial structure of the economic “masses” and both of the GDP per capita. We have applied by the analysis of these two aspects gravity model, bivariate regression and spatial autocorrelation analysis. Our main statement is that the contiguous large structures -like for example axes- are not typical in the case of this area. So in the theoretical background mentioned space structural models can be verified only partly. At the same time our calculation results show that the most important economic centres of this area are Prague, Bratislava and their larger territory.

Mariann Veresné Somosi – György Kocziszky – Edina Fodorné Stunya

Causes of existing segregation and opportunities of managing it in Miskolc

It is one of the worldwide returning problems of urban policy to manage the social problems and to improve the life quality of the people living in peripheral situation or in segregated environment.

Extinguishing the segregation’s causes and consequences is only with the help of consequent society and economic policy possible, which needs time and commitment. In this recent research will be analysed and evaluated the segregated areas of Miskolc, and the authors also try to define the possible directions of change.

Tibor Ábrám

Regional network cooperation, as an innovation management and knowledge transfer of public educational institutes

In a relatively rapid changing socio-economic field the gradient for adapting changes can be a significant competitive advantage. Also important how much value added can add the actors of the tertiary and quaternary sectors of economy to the economic development. The public education system belongs to the tertiary sector of the economy, and in this term the “marketable knowledge” can be defined as an efficient answer of the public educational system for the changing socio-economic field. The author is analysing the networking cooperation and characteristics of the Calvinistic public educational institutes after the system change.

Lajos Boros – Viktor Pál

Characteristics of the Hungarian doctor migration

The migration of doctors, so the brain drain of the healthcare has caused serious professional and public debates in the last years in Hungary. Mostly the deficits and caused operational problems are emphasized in this process. Instead of the case that the abroad migration of doctors has only started after the opening of the Western and Eastern European labour markets, it has caused in a relatively short time intense operational problems in the healthcare. The negative effects are especially deep in the case of peripheral and economically underdeveloped territories. The study gives a review about the interpretation opportunities of doctor migration, and about the most important characteristics of the national process.

Krisztián Kis – Andrea Tóth

The examination of the local system of ecotourism in Poroszló, with special emphasis on the economic development role of Lake Tisza Ecocentre

In our postmodern world specific rural values have become more appreciated. This gives a good opportunity to enforce local conditions and specialities providing competitive advantages for previously non-existent or unmarketable activities in rural areas. Thus, local development opportunities can be established. In our study, we investigated ecotourism potencial and developments in Poroszló, that enabled the village at Lake Tisza to become a successful ecotourism destinations

András Hajdó

Anew state is born? Efforts of the Basque country for the autonomy

In the 21 century the regional national movements have its renaissance, in which also the crises of the last decade have great role. In Europe more nations without independent state want to secede from the majority nation's state. In 2014 there were two referendums in two month. Scotland has got a historical opportunity for independence, but the Scotches have voted against this, although the British government has thought the referendum as arbitral, so there was a real chance for independence. Instead of this the Catalan referendum was thought as anticonstitutional by the Spanish government, although the 80% of the responders voted for the independence. Temporarily the aim of the Catalan government was only getting the opinion.

Szerzőink

<i>Ábrám Tibor</i>	igazgató Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon
<i>Benedek József</i>	egyetemi tanár, az MTA külső tagja Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
<i>Boros Lajos</i>	egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
<i>Fodorné Stunya Edina</i>	főorvos Miskolc Megyei Jogú város
<i>Hajdó András</i>	történész (BA), a Budapesti Corvinus Egyetem I. éves nemzetközi szakirányú mesterhallgatója
<i>Kis Krisztián</i>	PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem, Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet
<i>Kocziszky György</i>	egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
<i>Nagy Zoltán</i>	egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
<i>Pál Viktor</i>	egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
<i>Tóth Andrea</i>	gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök, a Szegedi Tudományegyetem volt hallgatója
<i>Tóth Géza</i>	egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
<i>Veresné Somosi Mariann</i>	egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar

1. Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség